

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Gusztiné Toronyi Judit

A dualizmus kori Nógrád vármegye társadalma a választói névjegyzékek tükrében (1886-1914)

A választói elit a dualizmus kori Nógrád vármegyében

Történelemtudományok Doktori Iskola

Prof. Dr. Gergely Jenő egyetemi tanár, MTA (Történelemtudomány) doktora –
Doktori Iskola vezetője

Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program

Dr. Kövér György Csc. Egyetemi docens – Program vezetője

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk:

Dr. Bácskai Vera Dsc., Prof. Emeritus

Dr. Halmos Károly PhD.

Dr. Ö. Kovács József CSc., Egyetemi docens

Dr. Sipos András Ph.D.

Témavezető és tud. fokozata:

Dr. Kövér György Csc. Egyetemi docens

Budapest, 2008.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
1. A dualizmus kori társadalom értelmezési kérdései	4
2. A dualizmus kori választójog	7
3. A dualizmus kori választói névjegyzékek kutatása	10
II. Nógrád vármegye dualizmus kori választói névjegyzékeinek vizsgálata	14
1. A választókerületek	14
2. A választók létszáma	15
3. A választói jogosultság	17
3.1. A választók jogosultság szerinti megoszlása a vármegyében	18
3.2. A választók jogosultság szerinti megoszlása a választási kerületekben	19
3.3. A választók jogosultság szerinti megoszlása a kerületi központokban	25
4. A választók foglalkozási szerkezete	33
4.1. A választók foglalkozás szerinti megoszlása a vármegyében	34
4.2. A választók foglalkozás szerinti megoszlása a választási kerületekben	39
4.3. A választók foglalkozás szerinti megoszlása a kerületi központokban	45
III. A választói névjegyzékek szereplői	65
1. A régi jogosultság	66
2. Földtulajdon és választójog	74
3. Választójog és virilizmus	87
4. Két központ két évének közös választói	107
5. Választói magatartás	122
IV. Kitekintés	136
V. Összegzés	146
Függelék	149
Források	160
Nyomtatott források	161
Felhasznált irodalom	162

I. Bevezetés

Kutatásomban a dualizmus kori Nógrád vármegye társadalmának azon rétegét szeretném a korszakban keletkezett választói névjegyzékek alapján bemutatni és társadalomtörténeti szempontból elemezni, amely csoport a megye lakosságának jövedelmi és műveltségi viszonyai tekintetében a választójogi törvényben előírt cenzusoknak megfelelően a korabeli vármegye vagyoni és közéleti elitjét alkotta.

Lengyel György foglalkozott az elit fogalmának meghatározásával. Azonban Lengyel empirikus kutatásai egyedül az elit gazdaságának nevezett vállalkozó-menedzser komponensére irányultak, akiket a következőképpen definiált: „azok az uralkodó csoportok, amelyeknek tagjai megkülönböztetett jelentőségre a gazdasági újratermelési folyamatokban mutatózó döntési-befolyásolási kompetenciájuk révén tesznek szert.”¹ Ez a multipozicionális elit fogalma.

„Könnyebb a helyzet az elit szociológiai fogalma esetében, melyen a társadalmi hierarchia csúcán helyetfoglaló kollektívát vagy azok együttesét értjük, akikre a társadalom más, tehát „lentebbi” csoportjaival szembeni erőfölény jellemző. Ez az erőfölény egyaránt fakadhat a politikai akarat monopolizálásából, az anyagi erőforrások fölötti rendelkezés kisajátításából, valamint a termelt javak elosztásának a meghatározásából. Magyarán: az elit kifejezést a társadalomszerkezeti fogalomként a funkcionális rétegek (a tulajdonosi és/vagy professzionális csoportok) magas státusú tagjaira, meghatározott köreikre alkalmazzuk.”²

A dualizmus kori választók a választójogi törvények szabályozásának köszönhetően a társadalomnak azt az elit csoportját alkották, amely a közélet aktív tagjaként – ha eltérő befolyással is – a politikai hatalomban részvételi jogosultsággal rendelkezett.

Alkalmasnak tartom ezt a forrást annak a vizsgálatnak az elvégzésére is, hogy a dualizmus korában kiteljesedő kapitalista termelési viszonyok között a társadalom lebontásra szánt rendi szerkezete hogyan hagyja érvényesülni az új elemek beépülését. A feudális múlt és a polgárosuló jövő a dualizmus korában még a mindkettő hatását érzékelő jelen volt. Az 1848-as törvényalkotás csak papírformája volt a polgári átalakulást szorgalmazó törekvéseknek, a 19. század második felére várt a feladat kiteljesítése.

---

¹ Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest, 1989.

² Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (221-222. p.)

Ennek a folyamatnak az egyik megközelítési lehetősége a korszakban keletkező választó névjegyzékek kutatása. A választók nevét, életkorát, foglalkozását, választói jogcímét és lakhelyét tartalmazó összeírások feldolgozása által, az egyes időmetszetekben megvizsgálva és az éveket összevetve, az 1886. évtől 1914-ig terjedő korszakra vonatkozóan információt kaphatunk a dualizmus kori Nógrád vármegye közéleti jogok gyakorlására lehetőséget kapó csoportjáról, tehát feltételezhetően mind gazdasági, mind politikai téren a társadalomnak a korszakban legaktívabb tagjairól. A nagyobb időintervallumot magukban foglaló időhatárok lehetőséget adnak arra, hogy a tendenciózus folyamatok felismerhetők és elemezhetők legyenek. A megyében tapasztalható változások mértékének és mélységének feltárását is szeretném elvégezni a választójoggal rendelkezők társadalmi összetételének tekintetében.

Több tízezres nagyságrendű társadalmi csoport vizsgálatára teszek kísérletet az alapforrások és a kiegészítő források révén. Egy olyan feltárás lehetőségét hordozza ez az elemzés, amely a 19. század második felében Magyarországon is meginduló kapitalista fejlődés sokszor uniformizált tendenciáit ha nem is kérdőjelezi meg, de az árnyalatokra és sajátosságokra mindenképpen felhívja a figyelmet.

1. A dualizmus kori társadalom értelmezési kérdései

A dualizmus kori magyar társadalom leírása a történeti kutatások számára a mai napig folyamatos kihívást jelent. Milyen tendenciák érvényesülnek a korszak társadalmi változásaiban? Van-e egyáltalán változás? A magyar polgárosodás kibontakozásának időszaka, vagy a régi rendi keretek továbbéléséről beszélhetünk inkább?

A kortárs gondolkodók számára a dualizmus kori magyar társadalmat először is létre kell hozni, mert ebben látták az ország felemelkedésének zálogát. Ehhez az eszköz az egységes magyar nyelv és kultúra, a nemzetiségi asszimiláció és az egységes középosztály megteremtése. A korszak irodalmában Grünwald Béla, Láng Lajos, Asbóth János és Beksics Gyula röpirataival hívta fel a figyelmet ennek a kérdésnek a fontosságára.

Az utókor történészei számára már az 1920-as években az érdeklődés középpontjába került a dualizmus kori társadalom vizsgálata, mivel a két világháború közötti társadalommal szembeni elégedetlenségük gyökerét a dualizmus kori fejlődési rendellenességében látták. Ezért vizsgálat alá vonták, hogy megtalálják a baj gyökerét, és a nemzetmentő társadalmi csoportot kiemelve a társadalom fejlődését új utakra tereljék.

Már az is kérdésként merült fel a történészek számára, hogy egyáltalán létrejött-e a magyar társadalom a dualizmus korában, és ha igen, akkor hogyan lehet leírni, meghatározni. Concha Győző igen kategorikusan jelenti ki cikkének már a címében,³ hogy „Van-e magyar társadalom? Nincs.” Concha szerint az összetartás, a kohézió hiánya az, ami megakadályozta a magyar társadalom létrejöttét a dualizmus korában.

Szekfü Gyula, Hajnal István, Erdei Ferenc és Ungár László munkái jelzik a téma iránti érdeklődést.

Évtizedekkel a Concha tanulmány után Péter László 1989-ben hasonlóan provokatív módon „Volt-e magyar társadalom a 19. században?” címmel⁴ teszi fel a kérdést, és veszi sorra azokat az elemeket, amelyek szerinte gátjai voltak az egységes magyar társadalom kialakulásának. A civil társadalmat azonosítva az állammal az egységes jogrend kialakításában látja a homogén elemekből felépülő társadalom titkát. Azt, hogy a 19. század végére szerinte Magyarországon nem jött létre egységes társadalom a jogkiterjesztés elvének tudható be, amely a rendi keretek továbbélésének ad lehetőséget, és ezáltal a magyar polgárosodás, a középosztály – és így az egységes magyar társadalom – létrejöttének a kerékkötőjévé válik.

„Hanák Péter volt az, aki a korszak historikusaként nagy hangsúlyt helyezett történeti társadalomképének megalkotása során a középosztály problematikájának. Ez bizonyos abból a felismerésből következett, hogy noha nem a középosztály volt az uralmi réteg, ám a rendiből a modern társadalomba való közel egy évszázados magyarországi átmenet szinte összes lehetséges problémája a „középosztály válsága” néven szüntelenül zajló diskurzusban nyert sűrítve megfogalmazást. Magyarországon a kapitalizmus korában a középosztály egyértelműen dzsentricentrikus társadalmi képződmény, ami egyszerre fakadt a nemesi hagyomány, tudat és életforma változatlanul tovább élő vonzerejéből, valamint a „hazai polgárság és kispolgárság sajátos fejlődéséből”.⁵ Ez utóbbit azt érti Hanák, hogy ez a polgárság gyenge, erőtlén („vékonyerű”), (...) A gyengeség okaként Hanák három tényezőt nevez meg: a réteg belülről feltételezett integrálatlan („heterogén”) jellegét, azt, hogy nem volt múltja, („fiatal”), és nem utolsó sorban, hogy etnikai mássága folytán asszimilációra kényszerült (erre egyébként késnek is mutatkozott). (...) A koncepció igényes megformáltsága miatt vált a Hanák alkotta társadalomkép a honi társadalomtörténet közkeletű kánonjává. (...) Az 1980-as évek végétől, attól

---

³ Concha Győző: Van-e magyar társadalom? Nincs. In: Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értékezései és bírálatai. Budapest, 1935.

⁴ Péter László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? In: Valóság, 1989. XXXIII. évfolyam 5. szám

⁵ Hanák Péter: A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához. Valóság, 1962/3. 34. p.

fogva tehát, hogy a téma kezdett végre divatba jönni, megérlelődött az a felismerés, hogy mind elkerülhetetlenebb a fogalmi revízió.”⁶

A diskurzusok tükrében számba véve Gyáni Gábor a Ránki György halálát követően publikált, de magyar nyelven meg nem jelent tanulmányára hivatkozva fejti ki a középosztály értelmezési kereteinek új dimenziós megjelenését. „A polgárság múltját illető másféle beszédmód „nyelve” az empirikus kutatások eszköztára, e vizsgálatok olykor prosopográfiai aprómunkával halmozzák fel a ténybeli bizonyító anyagot, amely végül megalapozhatja a majdani új tézist, (...) hogy középosztályunk úriként jegyzett részét, (...) nem lehet eleve kirekeszteni a polgárság fogalomköréből.”⁷

„A magyar társadalomtudományos hagyomány a magyar társadalomfejlődést inkább valamifajta különösségként, elmaradottságként igyekezett értelmezni, és az 1980-as évek végére billent át a mérleg a másik oldalra, azzal a tétellel, hogy a 19. század második felében lényegében sikeres modernizáció zajlott le, bizonyos félékkel. A magyar társadalomtudományos gondolkodásban ugyanaz a dualizmus kori Magyarország mintha fejlettebbnek tűnne az elmúlt negyvenéves időszak végén, mint ahogy azt korábban megítélték.”⁸

Kövér György a dualizmus kori társadalmat több dimenzióban, tengelyek mentén kísérelte meg leírni.⁹ A szerkezeti átalakulásról ebben a megközelítésben többféle értelmezési lehetőséget is felvázolt. A 19. század második felében lezajló átalakulás értelmezhető középosztályosodásként, polgárosodásként, professzionalizációként, tömbösödésként. Összegzésként megállapította. „A reformkortól az első világháborúig ívelő korszak mozgástendenciái nem rendezhetők egyetlen fejlődésvonalba. A nekilendülésekkel és visszaesésekkel tarkított, területi-hatalmi integrációt, valamint szociális polarizációt és elkülönülést, kulturális központosítást és etnikai differenciálódást eredményező dinamika együttesen hozta létre azt a bonyolult struktúrát, amely alapvonásaiban a 20. századi magyar történelem keretfeltételeit meghatározta.”¹⁰

A dualizmus kori társadalomról szóló történelmi vitákat és diskurzusokat úgy gondolom, hogy leginkább ez a „bonyolult struktúra”-ként meghatározott fogalom indukálja, mivel sok-

---

⁶ Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. In: Uő. Történészdiskurzusok L'Harmattan Budapest, 2002. (78-80. p.)

⁷ Gyáni: uo. (82-83. p.)

⁸ Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (25. p.)

⁹ Gyáni Gábor–Kövér György: uo. (109. p.)

¹⁰ Gyáni Gábor–Kövér György: uo. (185. p.)

felől megközelíthetővé teszi a korszak társadalmának kutatását, és nem mindig produkál egymásnak köszönő viszonyban lévő eredményeket.

2. A dualizmus kori választójog

„1848 egyik alapvető, a polgári átalakulást segítő és jelentő vívmánya az országgyűlés népképviselési alapra való helyezése volt. A népképviselés elve pedig értelemszerűen a választójog szabályozását jelentette, amely az 1848. évi V. tc-ben öltött testet. A 48-as törvény – mint az áprilisi törvények többsége – liberális volt, de kompromisszumos jellegű. Liberalizmus abban állt, hogy vagyoni, jövedelmi és értelmiségi cenzussal biztosította a választójogot a 20. életévüket betöltött férfiak számára s választhatóságukat 24. életévükön túl. Liberalizmusának mértékét jól jelzi, hogy a szabadelvűség mintaállamként jellemzett Angliában magasabb cenzusok léteztek. (...) A 48-as törvény önmagát „ideiglenesnek” minősítette. Az ideiglenességnek technikai okai is voltak, hiszen nem állt a törvényalkotók rendelkezésére megbízható népszámlálási anyag, azaz olyan statisztikai apparátus, amelynek segítségével pontosan „mérni” tudták volna az új szabályozás minden összetevőjét. (...) 1869-1870-ben lezajlott Magyarországon az első, modernnek tekinthető népszámlálás, a lakosság egészének a kor normái szerinti részletes számbavétele. Technikai értelemben tehát sok olyan adat került napvilágra, amelyek alapján a 48-as törvény esetleges hiányait, méltánytalanságait orvosolni lehetett volna. A kérdés az volt, hogy ezeket a technikai előfeltételeket milyen irányban kamatoztatják a törvényhozók: jogszükitően avagy jogbővítően változtatnak-e a 48-as törvényen?”¹¹

„A kormány 1871. november 8-án nyújtja be törvényjavaslatát az „1848. V. és az erdélyi 1848. II. törvényecikkek módosításáról és pótlásáról”, azaz a választójog szabályozásáról. (...) A választójog általános vitája 1872 februárjában kezdődött meg, és (...) csak két év múlva, 1874-ben sikerül keresztülvinni a választójog újraszabályozását – néhány, az 1872-es javaslat lényegét nem érintő módosítással. Az 1874. évi XXXIII. tc. lesz az, amelynek alapján az összes dualizmus kori választás lefolyik.”¹²

---

¹¹ Gerő András: Az elsőpró kisebbség. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. (30-32. p.)

¹² Gerő András: *uo.* (32-58. p.)

Az 1874. évi XXXIII. törvény¹³ választói jogot ad az ország mindazon bennszületett vagy honosított polgárainak – a nőket kivéve – akik 20. életévüket betöltötték, és az alábbi minimálisan szükséges kellékekkel bírnak.

Választói jog az 1848. előtt fennállott kiváltságokra nem volt alapítható, de meghagyja a törvény a választójogát azoknak, akik 1848. évtől 1872. évig bezárólag készített országgyűlési névjegyzékek valamelyikén benne foglaltattak. Ők régi jog alapján választhattak továbbra is. A szabad királyi és rendezett tanácsú városokban házadó alá eső, legalább három lakrészü ház vagy 16 frt tiszta jövedelem után megrótt földbirtok a census legkisebb határa, a nagy- és községekben megmaradt az úrbéri értelemben vett ¼ telek. A jövedelem nagyságát – ház, föld, saját tőke után – legalább 105 frt tiszta jövedelemben minimalizálta a törvény. Ugyanekkor a jövedelemben határozta meg a kereskedők, gyárosok, kézművesek censusát, és a kézművesek esetében újra legalább egy segéd után fizetett jövedelemadót szab kitételnek.

„Magyarországon az 1848. évi törvényekben fogalmazták meg a közteherviselést, de az új adórendszer kialakítása a neoabszolutizmusra maradt. Az 1850 és 1851 során kibocsátott császári pátensek lényegében az újjáalakított osztrák adórendszer bevezetését jelentették Magyarországon. Az adórendszer szerkezetileg egyrészt egyenes adókból (föld-, ház-, kereseti és jövedelmi) állt, amelyek közül a jövedelminek nevezett adó nem a modern értelemben vett személyi jövedelemadó volt, hanem tulajdonképpen a harmadikként említett kereseti adónak egyfajta pótléka. Másrészt közvetett adók alkották. Ide tartoztak a fogyasztási adók (cukor-, szesz- stb.), monopóliumok (dohányjövődék), valamint a vámok és az illetékek.(...) 1867-tel, a kiegyezésben a Monarchiában csak a közvetett adók közössége maradt fenn, az egyenes adókat az egyes államok kormányai szabadon alakíthatták. Ennek ellenére a kiegyezés utáni Magyarországon sem nyúltak az egyenes adórendszer alapjaihoz, hanem magyar törvénybe foglalták az addig illegitimnek tekintett osztrák pátensek tartalmát.”¹⁴

Az 1868. évi XXVI. törvény szerint jövedelemadó alá tartozott mind az a jövedelem, amely föld- vagy házadó által nem volt megadóztatva. Három osztályt állítottak fel a jövedelem forrásai szerint.

Az I. osztályba tartozott a kilenced- és hegyvám, valamint a földbirtokkal összefüggő mindazon jövedelem, amely alapjától a jövedelem-élvező nincs megadóztatva. Valamint a kir. kisebb haszonvételekből származó jövedelem, a haszonbérlok bérlemény utáni nyeresége, a

¹³ Magyar Törvénytár 1872-1874. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin Társulat, 1896.

¹⁴ Kövér György: A reformkortól az I. világháborúig. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 1997. (249-250. p.)

részvénytársulatok évi tiszta jövedelme, illetve bármilyen haszonhajtó foglalkozásból és üzletből származó jövedelem. Ebben az osztályban az évi tiszta jövedelemnek minden 100 forint-ja után 10 forint volt a jövedelemadó.

A II. osztályba tartoztak a köz- és magántisztviselők, hivatalszolgák, házi tiszték és bármilyen nevezet alatt bérvviszonyban állók állandó fizetései. Ide tartoztak még a szolgálati viszonyból származó nyug- és kegydíjak, az ápoló vagy életbiztosító intézetektől kapott életjáradékok, a tudományos akadémia tagjainak állandó fizetése, egyházi személyek és testületek rendes jövedelme. A jövedelemadó mértékét az évi fizetés nagyságától függően emelkedő adókulcs szerint határozták meg.

A III. osztályba tartozott minden kamatjövedelem és életjáradék. Itt is a jövedelem minden 100 forint-ja után 10 forint adó járt.¹⁵

Az 1875. évi XXIX. törvénycikk¹⁶ a kereset-adóról rendelkezik. A keresetadónak négy osztályát határozták meg. Az I. osztályba tartoznak a mezőgazdasági és a gyárakban, kereskedelmi és ipar üzletekben cselédminőségben alkalmazottak, segédmunkások, valamint napidíjasok. A II. osztályba tartoznak a föld- és házbirtokosok. A III. osztályba tartoznak a haszonbérlet, gyárosok és iparosok, valamint mindazok akik évi vagy havi fizetéssel nem kötött szellemi vagy művészi foglalkozást űznek. A IV. osztályba tartoznak az állandó fizetést húzó tisztviselők, hivatalnokok és állandó alkalmazásban lévők. A keresetadó megszabása a különböző osztályokban különböző kulcsok szerint történt.

Újdonság a választók között az állami törvényhatósági és községi tisztviselők megnevezése, akik legalább 500 forint évi jövedelem után fizetnek adót. Tekintet nélkül a jövedelemre választói joggal rendelkeztek a tudományos akadémia tagjai, tanárok, akadémiai művészek, tudorok, ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, okleveles gazdák, okleveles erdészek és okleveles bányászok, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők, iskolai tanítók, okleveles kiseddóvók.

A választói joggal rendelkezők összeírására központi választmányt kellett alakítani, melynek tagja volt minden választókerületből két fő. A választás napján csak a választói névjegyzéken szereplők rendelkeztek választói jogosultsággal.

---

¹⁵ 1868. évi XXVI. törvénycikk a jövedelemadóról. Az 1868. évi törvények gyűjteménye. Budapest, 1869.

¹⁶ Magyar Törvénytar 1875–1876. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.

3. A dualizmus kori választói névjegyzékek kutatása

Az 1848-tól (1945-ig) létező cenzusos választójog kirekesztő jellege ugyan jogfosztást jelentett a társadalom nagy részére nézve, de a törvény előírásainak következtében keletkező választói névjegyzékek a történeti kutatások számára alkalmas forrásként kezelhetők, mivel tartalmazzák a választói joggal rendelkező nevét, életkorát, lakhelyét, a foglalkozását és a jogosultsági cenzus besorolását.

A választói névjegyzékek feldolgozása alapján készült tanulmányok különböző megközelítési szempontokat képviselnek. Az egyik csoportba tartoznak azok az elemzések, amelyek a névjegyzékek társadalomtörténeti feltárására teszik a hangsúlyt, és a közéletben aktív részvételi jogosultsággal bíró társadalmi csoportok vagyoni és foglalkozási rétegződéséről szeretnének átfogóbb képet adni. A másik csoportba azokat sorolhatjuk, amelyek politikatörténeti szempontból szeretnék vizsgálni a jegyzékeket. Ekkor a kutatók a pártpolitika előtérbe kerülése miatt az egyes pártok szavazóbázisának társadalmi összetételét és a választójogosultak választói magatartását vizsgálják.

Az első csoportban két tanulmányt szeretnék kiemelni, amely ugyan nem a dualizmus kori 1874. évi törvény, hanem még az 1848. V. törvénycikk alapján keletkező választói névjegyzékeket veszi társadalomtörténeti vizsgálat alá.

Bácskai Vera a pesti 1848-as választói névjegyzéket dolgozta fel¹⁷ abból a szempontból, hogy a választói magatartást mennyiben befolyásolja az egyén foglalkozása és lakhelye. Nem hozott meglepő eredményt az a tény, hogy a választóképesek aránya Belvárosban volt a legmagasabb, az viszont igen, hogy „e városrészben a választóképesek csaknem a fele nem vették fel magát a névjegyzékre, míg a külvárosok főleg kis kézművesekből, őstermelőkből és háztulajdonosokból álló, apolitikusabb választói sokkal nagyobb aktivitást mutattak.” A társadalom e csoportjainak választások iránti érdektelensége a tisztújításoknál érezte hatását, mivel így új csoportok jutottak érdekképviselőhöz a várospolitikában. Bácskai Vera szerint a kevésbé vagyonos, de választójoggal rendelkező új személyek a saját előrejutásukat remélték a megszerzett politikai jogok révén elérni. Feltételezhető, hogy a közéleti szerepvállalás nem minden új választó esetében merül ki azonban az egyéni érdek motivációjában, hanem a valódi felelősség és tenni akarás is szerepet játszott választói magatartásukban. Ez a névjegyzék még további források bevonását is igényelte, mivel még nem tartalmazta a választó foglalko-

---

¹⁷ Bácskai Vera: Pest társadalmi és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak összetétele alapján) Tanulmányok Budapest Múltjából XIX. Budapest, 1972. (283-325. p.)

zását. Bácskai Vera a pesti polgárkönyvet, a háztulajdonosok összeírását és címtárakat használta fel az 1848-as pesti választók minél teljesebb körű leírásához. Ennek révén adott választ arra a kérdésre, hogy a választók milyen arányban képviselték a pesti lakosság különböző foglalkozási csoportjait. A kapott eredmények azt mutatták, hogy a választói névjegyzéken legtöbben a kézművesek szerepelnek, míg a kereskedők és tisztviselők maradnak leginkább távol a választásoktól.

A másik tanulmányban Tilcsik György¹⁸ szintén 1848-hoz kötődően, az első népképviselői országgyűlés Vas megyei jegyzékeit mutatta be, és felhasználási lehetőségeit ismertette a társadalomtörténeti kutatásokban. A vizsgálat eredményének összegzéséeként azt állapította meg, hogy elsősorban a későfeudalizmus időszakában élt értelmiségi réteg név-, szám- és lakóhely szerinti feltárásához, valamint foglalkozás szerinti összetételének kimutatásához alapvető forrást jelentenek a névjegyzékek.

A dualizmus kori 1874. évi XXXIII. törvény alapján keletkezett már az a választói névjegyzék, amely feldolgozásával Horváth J. András az 1884. év józsefvárosi kerületét,¹⁹ mint a főváros legheterogénebb összetételű részét vette górcső alá. A tanulmány nem csak a pesti társadalom felső rétegének társadalomtörténeti elemzését végzi el, hanem már az egyes foglalkozási csoportok választói magatartását is vizsgálja. A több mint 3000 főt vizsgáló tanulmány egyik érdeme a foglalkozási besorolások elkészítése. A 419 féle foglalkozást 20 főcsoportba osztotta be, és a tisztviselői foglalkozások megnevezésének sokfélesége indokolta még további hét alcsoport létrehozását. A foglalkozási besorolások elkészítésével létrejön egy társadalmi övezetelmélet a választásra jogosultak tekintetében. Tetten érhető lesz általa az eltérő státuszú városi rétegek térbeli elkülönülése. A foglalkozások felől megközelítve a szerző arra a kérdésre is választ ad, hogy kik nem éltek választói jogukkal. A passzív rétegek közé kerülnek ebben az időszakban is a vagyonosabb állami tisztviselők és a nagytőkések. Számukra érdektelen lesz a politikai szereplés vagy azért, mert nem függött tőle egzisztenciális létük vagy mert éppen annak megőrzése érdekében nem nyilvánították ki politikai meggyőződésüket. A legaktívabbak ebben az időmetszetben is a nem számottevő vagyonú, újonnan választójogot kapott kézművesek és kistisztviselők voltak.

---

¹⁸ Tilcsik György: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: Rendi Társadalom–Polgári Társadalom. Gyula, 1987. (371-384. p.)

¹⁹ Horváth J. András: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. Fons, 1998. 4. (481-526. p.)

A századfordulóhoz közeledve a választásokat egyre inkább áthatja a politikai pártok csatározása, így a kutatói figyelem is egyre inkább a pártokat támogató szavazói bázis társadalmi összetételének vizsgálata felé fordul. Tanulmányában a választói névjegyzékek feldolgozása-kor a társadalomtörténeti megközelítés mellett már ezt a szempontot is figyelembe veszi Koroknai Ákos,²⁰ aki a Délkelet-Dunántúl, Baranya, Somogy és Tolna megye vonatkozásában vizsgálta meg a választásra jogosultakat. A teljesség igényével dolgozza fel a választói törvény keletkezésének körülményeit, a választók létszámában, a választói jogcímek megoszlásában és presztízsében, valamint a választók foglalkozásának szerkezetében végbement változásokat, és az egyes kerületekben lezajló választási küzdelmeket. Módszertani kísérletet tesz a társadalomtörténeti vizsgálatok elvégzéséhez, amikor a jogosultsági és foglalkozási besorolásokat alapul véve közelíti meg a korszak helyi társadalmát. Kitér a választói jogcímek tartalmára, és a besorolási gyakorlat változásaira. Két év azonos szereplőit összevetve nézi a jogosultságok presztízsében végbemenő változásokat. Megállapította, hogy a jövedelemre való tekintet nélkül az értelmiségi jogcímen választók amennyiben magasabb jövedelmük lehetővé teszi, a jövedelmi jogosultsági kategóriát részesítik előnyben az értelmiségivel szemben. Részletes adatokat közöl a választók foglalkozása és a választási jogcím megoszlásáról a vizsgált kerületekben. Felhívja a figyelmet az egyes regionális tanulságokra, vagyis a választói jogcímek és a választók foglalkozásának nem egyenletes elhelyezkedésére, sokszor (pl. a házbirtokos jogcím esetében) kirívó aránytalanságaira. A mikrostrukturális megközelítést annak összegzésére használja fel, hogy az 1896. évi választások eredményei mögött milyen foglalkozási és választói jogcímet betöltő rétegek álltak, amely közéleti aktivitásukat és politikai partállásukat is erősen befolyásolta.

Összegezve: az 1848. évi és az 1874. évi választásokat szabályozó törvények új jogi körülményeket teremtettek a magyar társadalom tagjai számára többek között az érdekérvényesítésben. Azok, akik rendelkeztek a törvényi előírásokban meghatározott jövedelmi census minimális mértékével, beleszólási lehetőségük volt az országgyűlési képviselők választásába, vagyis mind a helyi, mind az országos politikába.

A törvényi census azonban kirekesztő jellegű is volt, hiszen a társadalom döntő részét kizárta a politikai jogok gyakorlásából. Ezzel mintegy meghatározva a társadalomnak egy réte-

---

²⁰ Koroknai Ákos: A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon. I. II. rész In: Baranyai Helytörténetírás 1983/84, 1985/86. Pécs, 1984/86.

gét, amely a közéletnek aktív tagja lehetett, és bizonyos politikai vagy gazdasági kérdésekbe döntési joggal beleszólhatott.

A társadalomtörténeti és politikatörténeti kutatások számára ennek a társadalmi csoportnak a vizsgálata a választói névjegyzékek forrása révén jó lehetőség és kihívás is egyben. A kortársaknak és a későbbi idők történészeinek kérdés volt az, hogyan határozható meg a dualizmus kori magyar társadalom. Az a társadalom, amelynek bizonyos tagjai számára új lehetőségek nyíltak az állampolgári jogok gyakorlásában.

A választói névjegyzékeken feltüntetett személyes adatok alapján elvégezhetőek olyan vizsgálatok, amelyek segítenek megismerni ennek a korszaknak a társadalmát, vagy legalábbis annak azt a rétegét, amely aktív – ha személyenként nem is azonos súlyú – szerepet játszott az ország fejlődési útját meghatározó döntések megszületésében.

A választói jogosultság arányairól szóló kimutatások, az egyes jogcímek közötti rangsorok feltérképezése, a választók foglalkozási szerkezetének leírása mind olyan eleme a kutatásoknak, amelyek a korszak magyar társadalmához közelebb jutva az arra hatást gyakorló vagy meghatározó tendenciákra is rávilágítanak.

Azt, hogy Nógrád vármegyében ezek a hatások hogyan alakulnak, először a választói névjegyzéken szereplők választói jogcímének feldolgozásával szeretném megvizsgálni.

II. Nógrád vármegye dualizmuskori választói névjegyzékeinek vizsgálata

Kutatásom során Nógrád vármegye három dualizmus kori választói névjegyzékét²¹ dolgoztam fel. Ezek az 1886., az 1892. és az 1914. évre összeírt választók neveit tartalmazzák, életkoruk, foglalkozásuk, választói jogcímük, lakhelyük és választókerületük megjelölésével.

A vizsgálat során a választók jogcím és foglalkozás szerinti besorolásainak az összesítéseit készítettem el, és elemeztem azok eredményeit. A két, egymástól 28 év távolságára eső 1886. és 1914. évi választó névjegyzékeket alkalmas forrásnak találtam arra, hogy a hosszabb időintervallum alatt lezajló változásokat megfigyeljem és leírjam.

Az egymáshoz közelebb eső 1886. és 1892. évi jegyzékek egyénre bontva tették összehasonlíthatóvá a választójoggal rendelkezőket.

A nagy létszámú választói csoportoknál mintavétellel tártam fel az egészre is jellemző és alkalmazható tulajdonságokat és ismérveket.

A foglalkozások sokszínűsége indokoltta tette a korabeli népszámlálásokban²² is alkalmazott foglalkozási típusok gazdasági főszektorok szerinti csoportosítását. Így a választói társadalom hét fő terület és ezeken belül néhány foglalkozási csoport megjelölésével leírható volt, és az egyes évek névjegyzékein szereplő választók foglalkozásuk szempontjából egymással összehasonlíthatók lettek.

1. A választókerületek

A választási rendszer sok vitára alkalmat adó komponense volt a választókerületek aránytalan beosztása.²³ Országos viszonylatban az ezer és három ezer közötti választó létszámú kerületek voltak a jellemzők, de létezett 500-nál kevesebb választót számláló kerület is, és hat ezernél többet is. Így egyes kerületek túlreprezentáltak, míg mások alulképviseltek lettek.

Nógrád vármegye választókerületei a 2-3000 főt számláló kerületek közé tartoztak. Egyedül a losonci kerületben emelkedik a választói létszám 4000 fő fölé 1914-re.

---

²¹ Nógrád Megyei Levéltár (NML) IV. 404. Nógrád vármegye Törvényhatósági Bizottságának Központi Választmánya, országgyűlési választások névjegyzékei 1886., 1892., 1914.

²² Az 1900. évi népszámlálás foglalkozási besorolásait vettem alapul ennek elkészítéséhez.

²³ Gerő: Uo. (63-64. p.)

Nógrád vármegye dualizmus kori időszakában hat választókerületben adhatták le szavazataikat a választók. A kerületek megnevezései 1893-ig megegyeznek a járási beosztással. Ekkor a balassagyarmati járásból kiszakad a gácsi járás, de ez a választókerületi beosztást nem érinti. Továbbra is a balassagyarmati, a losonci, a füleki, a nógrádi, a sziráki és a szécsényi kerületek alkotják a vármegyén belüli közigazgatási választói határokat, és a kerületek névadói a járási központ funkcióját ellátó települések.

Ez a beosztás az 1913 decemberében lezárt 1914. évre összeírt választói névjegyzéken is még így található meg, mivel a fülekiről salgótarjánira átnevezett járás és választói kerület névváltozása csak az 1914. január 1-jétől életbe lépett közigazgatási törvény²⁴ rendelkezése volt.

2. A választók létszáma

Az 1874. évi XXXIII. törvényt a jogkiterjesztés, és így a választásra jogosultak létszámára gyakorolt hatását vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy 1848-hoz képest visszalépést jelentett. A századfordulóra a számszerű visszaesés olyan nagy volt, hogy el kellett törölni azt a rendelkezést, miszerint az adóhátralékosok a választói névjegyzékekből töröltnek. Az 1899. évi XV. törvénycikk ezt a korlátozást megszüntette.²⁵ A törvény intézkedett továbbá arról is, hogy a kimaradt személyeket írásban kell értesíteni a kihagyásukról, valamint az ezt felsoroló listáját közszemlére kell kitenni, hogy az érintetteknek legyen lehetősége a pótlásra.

Most nézzük meg, hogy hogyan alakult a dualizmus időszakában a népesség és a választásra jogosultak aránya országos viszonylatban.

---

²⁴ Nógrád Vármegye Hivatalos Lapja. XLII. évfolyam. 52. szám. 1913. december 25.

²⁵ Gerő: Uo. (58. p.)

1. táblázat
Magyarország népessége és a választásra jogosultak számának alakulása²⁶

Év	Magyarország népessége (millió)	Választásra jogosultak (ezer)	Választók/népesség (%)
1869.	13,2	902	6,7
1881.	13,7	821	6,0
1887.	14,6	847	5,6
1892.	15,3	870	5,7
1896.	15,9	890	5,6
1901.	16,8	1.025	6,1
1906.	18,0	1.085	6,2
1910.	18,2	1.162	6,4

Nógrád vármegyében 1886. és 1914. év között a népesség és a választásra jogosultak száma az alábbiak szerint alakult. Nógrád vármegye lakossága az 1890. évi népszámlálás²⁷ adatai szerint 215.405 fő volt. Az 1886. évben összeírt választók száma 12.549 fő. Nógrád vármegye lakosainak a száma az 1910-es népszámlálás²⁸ szerint 259.660 fő, és ebből választójoggal bírt 17.777 fő. Ha a növekedési rátákat vesszük figyelembe, akkor megállapíthatjuk, hogy a két év viszonylatában a lakosság növekedési rátája (1,21 %), nem követi a választók létszamarányának növekedését (1,42 %). A választók a vármegye népességéhez viszonyított arányai tekintében az alábbi megoszlást kapjuk.

2. táblázat
Nógrád vármegye választóinak lakossághoz viszonyított aránya 1886. és 1914. év

Év	Nógrád vármegye népessége (ezer)	Választásra jogosultak (ezer)	Választók/népesség (%)
1886.	215.405	12.549	5,8
1914.	259.660	17.777	6,8

A választásra jogosultak számában egy százalékos növekedést figyelhetünk meg, amely az országos adatokhoz képest igen kevésbé tér el, csupán 0,4 %-kal magasabb.

A Nógrád vármegyei választókerületek választásra jogosultjainak a létszámát az alábbi táblázat összesíti.

²⁶ Gerő: Uo. (58. p.)

²⁷ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1902.

²⁸ A Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, 1915.

3. táblázat
A Nógrád vármegyei választókerületek választói létszáma 1886. és 1914. évben

Választókerület	1886. év (fő)	1914. év (fő)	Változás 1914/1886. (%)
Balassagyarmati	2.237	2.871	1,28
Losonci	2.678	4.442	1,66
Füleki	2.458	3.803	1,55
Szécsényi	1.240	1.977	1,59
Sziráki	2.047	1.983	0,97
Nógrádi	1.889	2.701	1,43
Összesen:	12.549	17.777	1,42

A táblázatból látható, hogy a megyei átlaggal megegyező eredményt a vármegye nógrádi kerületében tapasztalhatunk. Egyetlen kerületben csökkent a választók létszáma, és ez a sziráki kerület.

A legnagyobb a választói létszám növekedése a losonci kerületben. Az egyébként is legnépesebb választócsoporthal rendelkező járásban a népességszám is igen erőteljesen növekedett a vizsgált időszakban. A losonci járás népessége 1881-ben²⁹ 33.918 fő volt, Losonc rendezett tanácsú városának 5.027 lakosa, tehát a kettő együtt 38.945 fő. 1914-re³⁰ a járásnak ugyan kevesebb, 32.018 lakosa van, de Losonc rtv. népessége 11.537 főre emelkedik, vagyis összesen 43.555 fő.

A magyarázatot a megye északi területének kereskedelmi és ipari központi szerepét is beöltő Losonc városában, és annak vonzáskörzetének fejlődésben kereshetjük.

Ezeknek a területi elhelyezkedésből eredő, a foglalkozási munkamegosztásban eltérő szerepet játszó választókerületek és azok központjai közötti különbségek részletezésére a választókerületek és központok választóinak jogosultsági és foglalkozási szerkezetének elemzésekor szeretnénk kitérni.

3. A választói jogosultság

A választók jogcímeik szerinti besorolásainak feldolgozása egyik megközelítési lehetősége a választói joggal rendelkező társadalmi csoportok leírásának.

²⁹ Magyar Korona Országainak 1881. évi elején végrehajtott népszámlálása. Budapest, 1882.

³⁰ Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, 1912.

Az 1874. évi XXXIII. törvényben megállapított cenzusok alapján öt jogosultsági kategóriába sorolták a választókat. Ezek a régi jog, a földbirtok, a házbirtok, a jövedelem és az értelmiségi.

A választói jogosultság egyrészt tanúskodhat a választáshoz szükséges adózott jövedelem származásáról.

Másrészt azoknak a választóknak az esetében, akiknek lehetősége volt több választói jogcím közül választani, a jogosultság megjelölése a lehetséges jövedelemforrások rangsoráról, társadalmi megítéléséről is árulkodik. Amennyiben adott választó több választói kategóriának is megfelelő minimális cenzussal rendelkezett, úgy az a jogcím, amelybe a besorolását kéri, mindenképpen a jogosultság nagyobb presztízsét jelenti.

3.1. A választók jogosultság szerinti megoszlása a vármegyében

Kutatásomban az 1886. és 1914. évi névjegyzékek keletkezése között eltelt idő 28 év. Ennyi idő távlatában lehetőség van arra, hogy a hosszabb idő alatt lejátszódó folyamatok megfigyelhetők legyenek, és a kapott eredményekből következtetéseket vonjunk le a korszakban zajló társadalmi struktúra-változások tendenciáiról.

Nógrád vármegyében a választók jogosultsági megoszlása a vizsgálat alá vont két évben az alábbiak szerint alakult.

4. táblázat
Nógrád vármegye választói jogosultságának megoszlása 1886. és 1914. év

Jogosultság	1886. év		1914. év		Változás 1914/1886. (%)
	Fő	%	Fő	%	
Régi jog	504	4,0	24	0,1	0,05
Földbirtok	9430	75,1	12.590	70,8	1,33
Házbirtok	175	1,4	386	2,2	2,20
Jövedelem	1766	14,1	3.503	19,7	1,98
Értelmiségi	674	5,4	1.274	7,2	1,89
Összesen:	12.549	100	17.777	100	1,42

A választói jogcímek létszámbeli változásának egyik oldalán a régi jog alapján, a másikon a jövedelem szerint választók állnak.

A régi jogon választók fogyása természetes jelenség, hiszen a jogosultság nem volt sem örökíthető, sem mint privilegium újonnan megkapható. Az 1886. évben a megyei átlag 4,0 %, ami 1914-re alig éri el az egy tized százalékot. A 24 főre csökkent létszám egyénenkénti ismertetésére a későbbiekben külön fejezetben szeretnék kitérni.

Számszerű növekedést a földbirtokos jogosultsággal rendelkezőknél is tapasztalunk, a népességnövekedéshez képest viszont a jogosultsági kategóriák közötti részesedése csökken. Az 1886. évi, a választók $\frac{3}{4}$ -ét magában foglaló kategória 1914-re, igaz még mindig megmarad létszámában és arányaiban is a legnagyobb csoport, de már 70 % alá csökken.

A háztulajdonból származó jövedelem után választói jogosultságot szerzők létszáma megduplázódik a világháború előtti időre, de arányaiban 1,4 %-ról csak 2,2 %-ra változik. Ennek a kategóriának fontos eleme a hely szerinti vizsgálat, mert a háztulajdonosok megyei szintű elhelyezkedése nem egyenletes. Az egyes választói kerületek és központok vizsgálata ezt meg fogja mutatni.

A jövedelem kategória már 1886-ban is a második helyen állt a jogosultságok között, de 1914-re a legnagyobb változást mutatja.

A dualizmus kori társadalom választóinak jelentős része a jegyzékek tanúsága szerint tehát már nem földbirtoka után lesz választásra jogosult, hanem a megélhetési forrása jövedelmezősége szerint. A foglalkozási szerkezetek vizsgálatakor szeretném majd részletesebben kifejteni, hogy milyen foglalkozási ágak dominálnak a jövedelem kategória szerint választók között.

Az értelmiség az 1874. évi törvény szerint jövedelemre való tekintet nélkül választójogot kapott. Megyei szinten számuk ugyan megduplázódik, de öt majd hét százalék körüli arányuk még igen csekély. A megyei szintű vizsgálat után most nézzük meg választókerületi bontásban a választójogi kategóriák adatait.

3.2. A választók jogosultság szerinti megoszlása a választási kerületekben

Választókerületi bontásban már jóval árnyaltabb képet kapunk a választók jogosultsági megoszlása és létszáma tekintetében. A választók megyén belüli területi elhelyezkedése befolyásoló tényezőként hat a választók jogcím szerinti megoszlására. Ez a hatás abból az összefüggésből származik, amit a választói jogcím és a választó foglalkozása között megfigyelhetünk.

A választókerületek száma és elnevezése a két év tekintetében nem változott, így a forrásadatok összehasonlíthatóak, és a kerületek közötti különbségek összefüggéseire rávilágítanak.

5. táblázat
A Nógrád vármegyei választókerületek
választói jogosultságának megoszlása 1886. és 1914. év

Kerület	Év	Választók létszáma (fő)	Választójogi kategória									
			Régi jog		Földbirtok		Házbirtok		Jövedelem		Értelmiség	
			Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Balassagyarmati	1886	2237	68	3,2	1461	65,3	80	3,5	486	21,7	142	6,3
	1914	2871	4	0,1	1680	58,5	113	3,9	782	27,2	292	10,3
Losonci	1886	2678	26	0,9	1824	68,1	77	2,9	578	21,6	173	6,5
	1914	4442	-	-	3127	70,4	132	3,0	908	20,4	275	6,2
Füleki	1886	2458	104	4,2	1876	76,4	16	0,7	321	13,1	141	5,6
	1914	3803	1	0,2	2538	66,7	112	2,9	900	23,7	252	6,5
Szécsényi	1886	1240	131	10,6	889	71,7	1	0,1	137	11	82	6,6
	1914	1977	15	0,8	1489	75,2	9	0,5	318	16,1	146	7,4
Sziráki	1886	2047	153	7,5	1706	83,3	-	-	114	5,6	74	3,6
	1914	1983	4	0,2	1554	78,3	11	0,6	266	13,4	148	7,5
Nógrádi	1886	1889	22	1,2	1674	88,6	1	0,1	130	6,8	62	3,3
	1914	2701	-	-	2202	81,5	10	0,4	328	12,1	161	6,0

Megyei szinten elemezve az adatokat, azt láttuk, hogy a jövedelem kategóriánál tapasztalunk jelentős létszámnövekedést, és a régi jog után a földbirtok kategóriánál látunk az arányokat illetően csökkenést. Választókerületi bontásban a kimutatott létszám és százalékos eredmények az alábbiak szerint alakultak.

A régi jogosultság alapján szerzett választójog 1886. évben egy és tíz százalék között mozog a választókerületekben. Arányaiban legtöbbször a szécsényi és sziráki kerületben éltek ezzel a lehetőséggel, míg legkevésbé a losonciban.

A régi jogon választók száma 1914-re a várakozásoknak megfelelően minden kerületben drasztikusan lecsökken. A losonci és a nógrádi kerületekben már nem is találunk régi jog szerint választót 1914. évben. A többi helyen sem éri már el az egy százalékot.

A földbirtok után választójoggal élő választók 1886. évben megyei szinten 75 %-os részesedéssel bírtak a többi kategóriához képest. Amikor ezt választókerületenként nézzük meg, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kerületekben ez az arány 65,3 és 88,6 % közötti szóródást mutat. Vagyis a balassagyarmati és losonci kerületekben a legkisebb, a sziráki és nógrádi kerületekben a legnagyobb a földbirtok jogcím aránya. A földbirtok utáni választói joggal rendelkező választópolgár esetében mezőgazdasági megélhetési forrást feltételezhetünk. Ezt a feltételezést visszaigazolni látszik az a tény, hogy abban a két kerületben, ahol a legmagasabb számú földbirtok után választójoggal rendelkezőt láthatunk – a sziráki és a nógrádi kerület –, a

vármegyének az a tája, ahol a mezőgazdasági művelés túlsúlyban van az iparral szemben. Shvoy Miklós³¹ korabeli megyeleírása így jellemzi a megyének ezt a két területét.

„A sziráki járás Nógrád megyének mezei gazdaság tekintetében természetes fekvésénél fogva a leggazdagabb járása, cserhádi hegyek közt fekvő, egynéhány kevés határ kivételével ezen járás a megyének legtermékenyebb részét foglalja magában.”³²

„A nógrádi járás összeköti a megyét a nagy Dunával, ugyanis három határ fekszik a Duna-parton, s mindhárom igen fel tudja használni a természet ezen ajándékát. Különben ezen járás kevésbé hegyes, mint a szomszédos gyarmati vagy losonci, összes határai is általában jobbakkal ugyan fentebb említett két járásbelieknél, de a szántóföldeknek legnagyobb része fennsík, és éppen ezen fekvésüknél fogva nem hivatván főképp búzatermelésre.”³³

Mindkét járásban a szántóföldi művelésre alkalmas területekként jellemzi ezeket a vidékeket, így nem meglepő, hogy a választójoghoz is szükséges jövedelmet a föld adja az itt lakóknak. A megyei átlag körül mozgó földbirtokosi jogcím arányok a füleki és a szécsényi kerületekben adódnak. Az előző két járásnál már kevésbé domináns mezőgazdasági művelést látunk itt.

A szécsényiben azért, mert a terület fekvése nem alkalmas a földművelésre nagy kiterjedésben. „A szécsényi járás közepét képezi a megyének, és akként vagyon beosztva, hogy a többi öt járás valamennyi által be vagyon szegve. Legnagyobb részt hegyes, melyek majdnem kizárólag bazaltkúpokkal töltve. Az Ipoly mentében kissé tágasabb a róna, de ezen rónaság az egész területnek alig 1/8 részét képezi.”³⁴

A füleki járásban pedig az ipar vetette meg a lábát. „A füleki járás közigazgatási beosztás szerint a legkiterjedtebb az egész megyében. Az egész járás legnagyobb részt hegyes, (...) az alsó részében kőszénbányászat, a felső részében pedig az erdei iparon kívül a vas-, üveg-, és agyaggyártmányok képezik a főbb foglalkozást. Mezei gazdaság üzetik ugyan mindenütt, a

---

³¹ Shvoy Miklós uradalmi számtartó fiaként született 1814. december 6-án Pozsonyban. Gimnáziumot végaz, majd mezőgazdasági számvevőseget tanul. 1848-ban nemzetőr volt. A szabadságharc után kasznárnként alkalmazták báró Sinai Simon mácsai uradalmában. 1875-től kataszteri becslobiztosként dolgozik Zsolnán. 1874–1875 között írta „Nógrád megye monographiája” című művét. Feltételezhető, hogy művének alapja a statisztikai kültagként végzett adatgyűjtése. A kézirat a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában található meg. Judik Dorottya: Bevetés. In: Shvoy Miklós: Nógrád megye leírása 1874-1875. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2006. (9-22. p.)

³² Shvoy Miklós: Nógrád megye leírása. 1874-1875. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2006. (231. p.)

³³ Shvoy Miklós: uo. (301. p.)

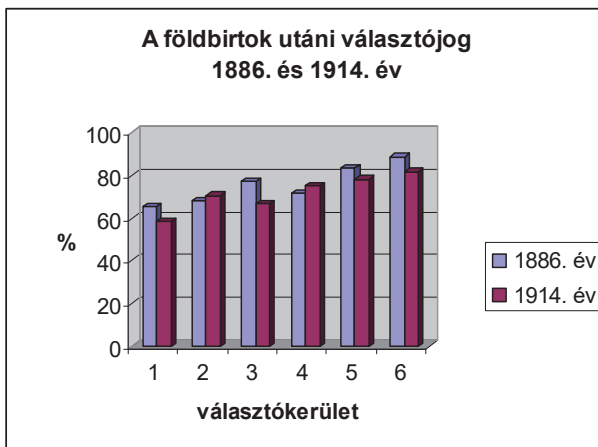
³⁴ Shvoy Miklós: uo. (311. p.)

hegyekben is, mégis kellő közepe, úgymint Fülektől Kálnóig és Daróctól Rappig szép fekvésénél fogva a legháládatosabb.”³⁵

A megyében átlagosan 70 % alá csökkent 1914. évre a földbirtok után szerezhető jogosultság. A választókerületeket szemlélve az átlagtól igen nagy eltéréseket tapasztalunk. A balassagyarmati választókerületben ez az arány már csak 58,5 %, míg a nógrádiban még mindig 81,5 %.

A két évet grafikonon hasonlítottam össze. (A grafikonos ábrák a táblázatokban is közölt választókerületi illetve választókerületi központi sorrendet tartottam, vagyis az 1. a balassagyarmati, 2. a losonci, 3. a füleki, 4. a szécsényi, 5. a sziráki, és 6. a nógrádi kerület illetve központ.)

1. grafikon
Nógrád vármegye választókerületeiben
a földbirtok utáni választói jog arányai 1886. és 1914. évben

A népesség és a választók létszámának emelkedésével a föld után választójoggal rendelkezők száma is nő, de két kerület, a losonci és a szécsényi kivételével a föld után szerezhető választójog mindezek ellenére arányaiban 1914-re mindenütt alatta marad 1886. éveinek.

A következő kategória a házbirtok, amely 1886-ban a balassagyarmati és losonci kerületben számottevő. A vármegyei számokkal összehasonlítva elmondható, hogy a balassagyarma-

³⁵ Shvoy Miklós: uo. (243. p.)

ti és losonci kerületben 1886. évben összesen 157 fő választott háztulajdona után, amely a megyei házbirtokosi összlétszámnak közel a 90 %-a.

Az 1914-es évre ugyanezen kerületek házbirtokosainak a száma 245 fő, amely a megyei létszámnak a 63 %-a. A csökkenést a füleki kerületben lejátszódó változások magyarázzák. Erre az időre a salgótarjáni háztulajdonosok számának ugrásszerű gyarapodása megemeli a füleki kerület háztulajdon utáni választói jogcímeinek a számát. Így a füleki kerület 1914-re felzárkózik a losonci és balassagyarmati kerületek mögé a házbirtok szerint választójoggal rendelkezők relatív magas létszámával.

A választókerületi központokat vizsgálva válik majd láthatóvá, hogy a választókerületi házbirtokosok döntő hányada a választókerületek központi településének választói névjegyzékén szerepel.

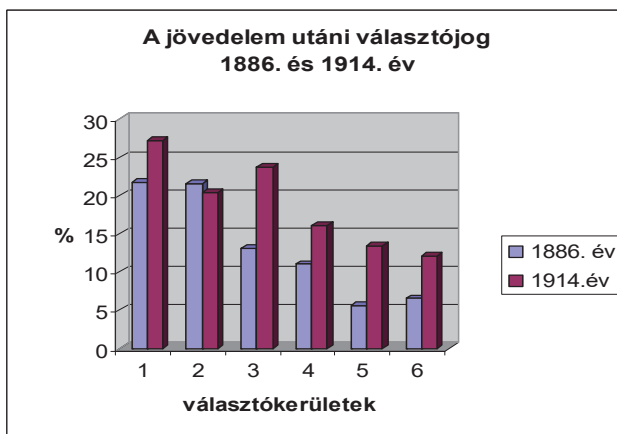
A jövedelem kategória létszámában és arányaiban is a balassagyarmati és losonci kerületekben képviseli a legmagasabb részesedést 1886-ban. Ebben a választókerületi központoknak ismét nagy szerepük van.

A szécsényi és a sziráki kerületben a földbirtok utáni jogosultsági arány a jövedelem kategória rovására magas. Ezekben a kerületekben a jövedelem jogcímen választóknak az aránya 1886. évben nem éri el a hét százalékot.

1914-re viszont nagyléptékű változások tanúi lehetünk. Az eltelt 28 év alatt a losonci kerület kivételével megduplázódik minden kerületben a jövedelem alapján választók létszáma. Bár Losonc város esetében ez kétszeres növekedés elmarad, de 1914-re még mindig Losoncon a legmagasabb a jövedelem szerint választók létszáma.

A két évben az arányokat összehasonlítva az alábbi grafikont kapjuk.

2. grafikon
Nógrád vármegye választókerületeiben
a jövedelem utáni választói jog arányai 1886. és 1914. évben

Kiugróan magas lesz a balassagyarmati (1) kerületben a jövedelem után választók aránya 1914-re. A füleki kerület a jövedelem alapján választók esetében is felzárkózik a losonci és balassagyarmati kerület mögé. Létszámában a balassagyarmati meg is haladja, a losonciéval pedig közel azonos lesz. A füleki kerület esetében erre az időszakra a salgótarjáni erőteljes iparosodás nyomja rá bélyegét. A jövedelem jogcím választókerületi létszámának felét Salgótarján nagyközség választói adják. A foglalkozási szerkezetet vizsgálva válnak láthatóvá a jogcímek mögötti foglalkozási tartalmak.

Az értelmiségi jogon választók 1886. évben 5,4 %-os megyei átlaga a választókerületekben sem mutat jelentős eltérést. A szécsényi és sziráki kerületben valamivel alacsonyabb az arányuk, mint a többi kerületben. A létszámadatokat vizsgálva azonban már jelentős eltéréseket mutatnak az egyes választói kerületek. A szécsényi, sziráki és nógrádi kerületekben fele annyi értelmiségi jogon választót találunk, mint a másik három kerületben. Meglepő, hogy a megyeszékhelyi funkciót ellátó központtal rendelkező balassagyarmati kerületben kevesebb értelmiségi jogon választó él, mint a losonciban.

1914-re a megyei átlag hét százalékra nőtt, az értelmiségi jogon választók száma megduplázódik.

A választókerületeket vizsgálva ugyanez a közel kétszeres létszámemelkedés mindenhol megfigyelhető. A megyeszékhelyi funkciót ellátó Balassagyarmat kerületében emelkedik a legmagasabbra mind létszámában, mind arányaiban az értelmiségi jogn választók részesedése. A megyeszékhelynek ebben jelentős szerepe van, ezért a kerület adatait érdemes összehasonlítani Balassagyarmat adataival.

A balassagyarmati kerületben 1914. évben 292 fő választott értelmiségi jogcímen. Ugyanez a szám Balassagyarmat esetében 172 választót jelent. Azt mondhatjuk tehát, hogy a balassagyarmati kerület e jogcímen választóinak közel 60 %-a Balassagyarmaton él 1914. évben. (Az 1886. évi arány még nem érte el az 50 %-ot.)

A választókerületek választói jogcímeinek megoszlása és számadatainak vizsgálata után most a kerületek központjaiban választói joggal rendelkezők jogcím szerinti feltárását szeretném elvégezni.

3.3. A választók jogosultság szerinti megoszlása a kerületi központokban

A választói jogosultságokat vizsgálva a megyei majd a választókerületi adatokat elemezve mindig felmerült az a vizsgálati szempont, hogy érdemes megnézni a választókerületi központ adatait is ahhoz, hogy a jogosultságok területi elhelyezkedéséről, egyes helyeken hiányukról, máshol koncentrációjukról valódi képet kapjunk. Ahogy az egyes kerületek jellegét meg lehetett határozni, hogy mezőgazdasági vagy ipari termelésből származik-e fő jövedelmi forrása, úgy ez egyes választókerületi központok is több szempont szerint csoportosíthatók a fő tevékenységi ágait figyelembe véve.

A két legjelentősebb település a megyében lélekszámában és a környező településekre gyakorolt hatásában az a megyeszékhely Balassagyarmat és a megye egyetlen rendezett tanácsú városa, Losonc.

„Balassagyarmat mezőváros, a megye székhelye, nagy, emeletes megyeházzal. Határja Balassagyarmatnak homokos ugyan általában, de azért igen jó rozstermő. Rétye is igen jó, de az Ipoly vize áradásának nagyon kitéve. Erdeje nincs, de szőleje jó. A város maga az Ipolynak bal partján, egy nagy rónaságban fekvő, abból messzire három monumentális épület látható, melyek közül egyik azon jó ízléssel épített, emeletes megyeház. A többi ház ezen mezővárosban úgy, mint egyéb helyen szokott ez ily provinciális kisvárosokban lenni, legnagyobbbrészt földszintiek.”³⁶

---

³⁶ Shvoy Miklós: uo. (289. p.)

„Losonc az egész megyében egyetlen város, mely rendezett tanáccsal bír, jelesen régi százados szokásjognál fogva, melyre vonatkozó okmányai 1849-ben mind elégtek. Tugár patak mellett és ugyan Tugár hajdanában kuriális helynek tözsomszédságában, igen szép és termékeny lapon. Földje agyagos, de igen termékeny, rétjei is igen jók. Losoncról mondhatni, hogy ez a felvidéki magyarság védőfala, minthogy Losoncon felül már csupán tótok laknak, alul meg kezdődnek a magyarok, és ezen alsó része a megyének ugyan Losonctól kezdve a palóc fajnak hazája. Fekvése és helyzetése úgy hozza magával, hogy mindkét résznek központjául szolgáljon, a felvidéki tótság ide hozza fatermékeit és –műveit, alsó pedig gabonatermesztményeit.”³⁷

A két meghatározó település után következik Fülek, amely település egyre inkább súlyt veszti a kerületben Salgótarján rohamos gyarapodásával.

„Fülek mezőváros, járásnak és kerületnek fő- és székhelye. Földje agyagos, jó tiszta búza- és repcetermő. Rétje is igen jó. Szőlője szintén jó bort termel, több losoncinak vannak itt szőlői, mely Fülekkel jelenleg vaspálya által igen közeli összeköttetésben vagyon.”³⁸

Pálmány Béla Nógrád vármegye mezővárosainak társadalmát vizsgálva³⁹ az 1870-es évi népszámlálás község-soros foglalkozási adataiból megállapította, hogy a polgári magyar államszervezet kiépülése korára is kifejezetten paraszti mezőváros maradt többek között Fülek, Nógrád, Szécsény és Szirák is.⁴⁰

„Nógrád mezőváros, egy termékeny völgyben, regényesen emelkedik a hajdani vár romja. Ez Nógrád vára, melytől a megye elnevezését nyerte. Mezőváros lévén, utóbbi időben vásárok tartására nyert engedélyt, s ez körülfekvő helységekre nézve sok előnnyel bír. Határja részben sárgagyagos, részben fekete talaj, helyenként a búzát is megtermi, de a rozs a fővetemény.

---

³⁷ Shvoy Miklós: uo. (272. p.)

³⁸ Shvoy Miklós: uo. (249. p.)

³⁹ Pálmány Béla: A mezővárosok társadalma Nógrád vármegyében a török hódoltság utolsó szakaszától a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáig. In: Rendi társadalom–polgári társadalom I. Salgótarján, 1986. (133-143. p.)

⁴⁰ Pálmány Béla summázata hangsúlyozza, hogy a helyi összeírások iparosodottabb településeket mutatnak, mint az országos felmérések, így a kézművesipar és kereskedelemmel foglalkozók nagy száma és aránya a források tanúsága szerint azt jelzi, hogy Losonc és Balassagyarmat mellett a kis Gács is igazi város volt az 1770. és 1870. közötti száz évben. Pálmány: uo. (141. p.)

Rétje jó, szőleje nagy kiterjedésű, de savanyú és gyenge erejű bort termel. Erdeje tölgyes, kitűnő.”⁴¹

„Szécsény mezőváros, járásnak fő- és székhelye. Van benne járásbíróság, kerületi szababírói és adóhivatal is. Állandó gőzmalma magános tulajdona: a Vancsó-örökösöké. A szeszgyár Pulszky Ferencé, a vattagyár Rappaport Móré, a szódavízgyár a Pokorny-örökösöké. A városnak hét országos vására vagyon, melyben a vásári taxa a földesuraságot, és nem a várost illeti. Földje kitűnő, részint feketeagyag, részint pedig világosabb agyagos homok. Minden gazdasági terményekre alkalmas.”⁴²

„Szirák mezőváros, szababíró és királyi járásbíróság székhelye. Földje, rétje jó, de hegyes-völgyes fekvésénél fogva nyáron záporosók és télen hóolvadások által gyakran károkat szenved. A Degenfeld család a birtokosa, kiknek mostohaapjuk a gazdaságot igen okszerűen kezeli. Tölgy és csererdeje nagyon szép. Szőleje középserű bort termel. A város maga rendetlenül épült, a régi úri lak azonban, mely egészen jó állapotban tartatik, szép fekvésénél fogva igen jól hat az utazóra.”⁴³

A választói névjegyzékeken a kerületi központok mindkét évben megegyeznek, így összehasonlításuk nem okoz nehézséget.

1886. évben 1646 fő, a választók 13,1 %-a élt a választókerületi központokban, 1914-re ez a létszám 2782 fő, majdnem megduplázódik, és arányuk 15,6 %-ra nő. A legnagyobb növekedést Balassagyarmaton, Losoncon és Füleken látunk, míg egyetlen központi községben, Szirákon kevesebb a választók száma a névjegyzékeken. A választói jogosultságok megoszlásáról a választókerületi központokban az alábbi táblázat ad áttekintést.

---

⁴¹ Shvoy Miklós: uo. (305-306. p.)

⁴² Shvoy Miklós: uo. (319-320. p.)

⁴³ Shvoy Miklós: uo. (240. p.)

6. táblázat
A Nógrád vármegyei választókerületi központok választói jogosultságának megoszlása
1886. és 1914. év

Kerület	Év	Választók létszáma (fő)	Választójogi kategória									
			Régi jog		Földbirtok		Házbirtok		Jövedelem		Értelmiség	
			Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Balassagyarmat	1886	652	20	3,1	108	16,6	80	12,3	375	57,5	69	10,5
	1914	1039	4	0,4	90	8,6	110	10,6	663	63,8	172	16,6
Losonc	1886	501	4	0,8	5	0,9	57	11,4	339	67,7	96	19,2
	1914	1038	-	-	18	1,7	127	12,2	742	71,5	151	14,6
Fülek	1886	80	6	7,5	31	38,8	-	-	31	38,8	12	14,9
	1914	209	-	-	36	17,2	7	3,3	153	73,2	13	6,3
Szécsény	1886	148	12	8,1	39	26,4	1	6,8	77	52,0	19	12,8
	1914	208	5	2,4	37	17,8	8	3,8	119	57,2	39	18,8
Szirák	1886	151	18	11,9	74	49,1	-	-	47	31,1	12	7,9
	1914	103	3	2,9	23	22,3	7	6,8	48	46,6	22	21,4
Nógrád	1886	100	-	-	87	87	-	-	9	9	4	4
	1914	185	-	-	167	90,3	-	-	10	5,4	8	4,3

Úgy gondolom nem meglepő, hogy a központi településeken a választói jogosultság egyes kategóriák közötti megoszlásának eredményei nincsenek összhangban ugyanazon kerület összesített adataival. Az adatokat elemezve az alábbi megállapításokat tehetjük.

A régi jog a központokban igen érdekes képet mutat. 1886. évben 60 fő, tehát a Nógrád vármegyei választók régi jogon választóinak a 12,4 %-a élt a központokban, a legtöbbben Balassagyarmaton, Szirákon és Szécsényben.

1914-re a megyei szinten 24 főre apadt csoportnak már a fele él szintén a balassagyarmati, sziráki és szécsényi kerületi központokban. A többi választókerületi központban ekkor már nem találunk ilyen jogcím szerinti választót.

A földbirtokosi jogosultság 1886-ban 345, míg 1914-ben 371 főt számlált. Igen csekély mértékű emelkedést tapasztalhatunk létszámukban. Azt mondhatjuk tehát, hogy a kerületek központjaiban nem jellemző a földingatlan után választójoggal rendelkezők jelenléte.

Ha kiemeljük a központot a kerület összesített számaiból, akkor „vidéken” az alábbi arányokat kapjuk.

1886. évben a földbirtok jog szerint választók megyei aránya a központok nélkül 83,5 %, míg 1914-re ez a szám még növekedést is mutat, 84 %-ra nő. (Emlékeztetőül, 1886. évben a teljes vármegyét nézve a földbirtok jogosultság 75 %, majd 1914-ben 70 % alá csökken.) Megállapíthatjuk, hogy a dualizmus kori falu választói jogosultsági és foglalkozási képe a korszak végére lényegében nem változik. A nagylétszámú földész foglalkozású és földbirtok

után választói jogcímet szerző választó mellet egy-egy jövedelme szerint választó korcsmárost vagy iparos foglalkozását találunk, valamint az értelmiségi jogot egy-egy tanító és lelkész képviseli a palettán.

A házbirtok kategóriája az, amit érdemes összevetni a kerületi számokkal. Ebben a megközelítésben megállapíthatjuk, hogy Balassagyarmaton és Losoncon él a két választókerület háztulajdonosainak szinte teljes létszáma. A balassagyarmati választói kerületben 1886-ban és 1914-ben egy híján az összes házbirtok jogcímen választó Balassagyarmaton él.

Losoncon ez az arány kicsivel alatta marad a Balassagyarmatinak. De még itt is elmondható, hogy 1886. évben a háztulajdon után választók 74 %-a, 1914-ben pedig már a 96 %-a (132 főből 127-en) losonci lakos. Az 1886. évi kisebb arány azzal lehet összefüggésben, hogy ebben az évben Losonctól még közigazgatásilag független település Losonctugár, ahol ekkor 12-en nyerték választójogukat háztulajdonuk után. 1914-re a két település azonban már egyesül (1891-ben).

A füleki kerületben, ahogy a házbirtokosi jogcímek kerületi szintű vizsgálatakor megállapítottuk, nem Füleken, hanem Salgótarjánban találjuk 1914-ben a házbirtokosok nagy részét, a kerületi összesítésben szereplő 112 főből 110 választót. Így a kerület központjában, Füleken nem jellemző választói jogcím a házbirtok jog.

A jövedelem jogcímen választók létszámáról az 1886-os adatokat elemezve megállapíthatjuk, hogy Balassagyarmaton és Losoncon találunk jelentős számban ezen a jogcímen választót. A többi jogcímhez viszonyítva kétharmados körüli arányuk az első helyre teszi ezt a jogsultságot ezeken a településeken.

Nógrád és Szirák a két község, ahol továbbra is a földbirtok jog magas részesedését látjuk a jövedelemmel szemben. Füleken létszámában megközelíti egymást a földbirtok jog és a jövedelem. Szécsényben az önálló iparból és kereskedelemből élők jövedelme adja a választókerületi központ jövedelem szerint választóinak a döntő hányadát, akik kétszer annyian vannak, mint a földbirtok jogon választók.

1914-re jelentős létszámnövekedés tanúi vagyunk a választókerületi központokban. 877 főről közel a kétszeresére, 1735 főre emelkedik a jövedelem jogcímen választók száma. Ez a szám 1914-ben Nógrád vármegye jövedelem szerint választóinak a fele. Azt mondhatjuk tehát, hogy a megyében a jövedelem jogcímen választók egyik fele a választókerületi központokból kerül ki.

Természetesen a központok között is vannak létszám és aránybeli eltérések. Balassagyarmat és Losonc a két döntő fölényrel rendelkező települése a megyének, ahol a központok jö-

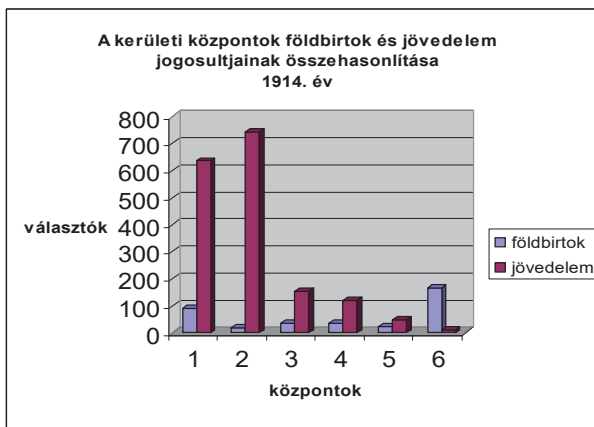
vedelem után választóinak a 80 %-a él. A két település a választókerületen belül is meghatározó a jövedelem jogcím koncentrációjában, hiszen a jövedelem jogcímén választóknak 1914. évben mindkettő esetében a 81 % él.

A többi kerület és központ arányairól ez nem mondható el. Fülek esetében visszatérő momentum Salgótarján egyre nagyobb tényerése a választói létszám tekintetében, így 1914-re a kerület jövedelem szerint választóinak a fele salgótarjáni lakos, míg Füleken ez az arány csak 13 %.

A választókerületi központokban (Nógrád kivételével) 1914-re a jövedelem jogcím mintegy ellentétként érzékelhető a földbirtok jogosultság létszámaival szemben.

Az 1914-es földbirtok és jövedelem arányokat egymás mellé téve az alábbi grafikont kapjuk.

3. grafikon
A Nógrád vármegyei választókerületi központok földbirtok és jövedelem jogcímei arányainak összehasonlítása 1914. évben

Látható Balassagyarmat (1) és Losonc (2) kiugróan magas létszámú jövedelmi választócsoportja mind a földbirtok jogcímmel szemben, mind a többi választókerületi központtal szemben.

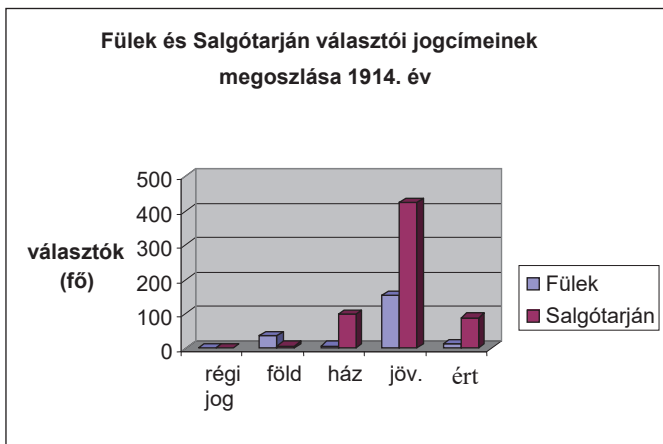
A központok értelmiségi jogosultságának kategóriája esetében minden központban létszámnövekedést regisztrálhatunk. Balassagyarmaton közel háromszorosot, ami azt jelenti, hogy 1914-re itt található az értelmiségi jogcímen választók legnagyobb száma. Míg 1886-ban Losoncon élt az értelmiségi jogosultak legnagyobb számú csoportja, addig 1914-re az ará-

nyokat illetően, a létszámemelkedés ellenére Losoncon csökkent ennek a kategóriának a többihez viszonyított részesedése 19,2-ről 14,6 %-ra.

Füleken szintén erőteljes a csökkenő tendencia az értelmiségi jogon választók arányát nézve. Ebben az esetben is meg kell néznünk Salgótarjánt, mint a kerület egyre meghatározóbb települését. Míg Füleken az értelmiségi jogon választók száma 12-ről 13-ra, tehát egy fővel gyarapodott, addig Salgótarjában 27-ről 89-re nőtt ennek a jogosultságnak a létszáma. Ez 1914-ben a kerület értelmiségi jogon választó kategóriájának a 85 %-a, és rangsorban a harmadik helyen áll a kerületi központi települések között.

Ha a választói jog szerint összehasonlítjuk Fülek és Salgótarján választóit 1914-ben, akkor az alábbi kép rajzolódik elénk.

4. grafikon
Fülek és Salgótarján választói jogcímeinek megoszlása 1914. évben

1914-re minden választói jogcímben Salgótarján javára figyelhetünk meg arányeltolódást. A világháború előtti időre a nagyközség népességnövekedése a barnaköszén-bányászatnak köszönhetően jelentős mértékű volt. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint meghaladja a 13 ezret. A választójoggal rendelkezők számában mind az 1886-os évhez képest, mind a választókerület addigi központjához, Fülekhez képest is többszörös növekedés tapasztalható. Salgótarjában 1886. évben 236-an rendelkeztek választójoggal, ami a füleki 72 fős választócsoporthoz képest már ekkor háromszoros létszám. Ez a háromszoros nagyságrend 1914-re is meg-

marad. Bár Füleken is 209-re nő a választójoggal rendelkezők száma, Salgótarjánban azonban ekkor már 621 fő volt jogosult választani.

Szirák és Nógrád esetében nagyon csekély létszámú az értelmiségi jogon választók csoportja. A jogcím mögötti foglalkozási tartalom megoszlik a közigazgatási tisztviselők, tanítók, orvosok és néhány ügyvéd között.

A választóknak a foglalkozási szerkezetének feldolgozásakor szeretnék ennek a kérdésnek a részletezésére kitérni.

Összegezve: A Nógrád vármegyei választók társadalmi csoportját a választói jogcímek megoszlása felől közelítve azt tapasztaltam, hogy a megyei társadalomnak a közeleti jogok gyakorlására lehetőséget kapó rétegében az 1886. és 1914. évek közötti időszakban az alábbi változások figyelhetők meg.

Az egyik szerkezeti változást érintő tendencia vármegyei szinten a régi jog és földbirtok jogosultság részesedésének csökkenése. A földbirtok arányának csökkenése azonban még mindig nem olyan mérvű, hogy bármelyik más jogcímen választók létszáma vagy aránya akár csak megközelítene azt. Látható volt, még a világháború előtti időre is megőrizte 70 % körüli arányát.

A másik a megyei összesítésben is tetten érhető jövedelem és értelmiségi jogcím-kategória választóinak létszámbeli előretörése.

A kerületi szinten elvégzett vizsgálatok azonban még tovább árnyalták a megyei számokból kapott képet. A megyén belül eltérő természeti viszonyok és történelmi hagyományok adta jövedelemszerzési lehetőségek különböző koncentrációját alakította ki a foglalkozási ágaknak. Ezek a megyei munkamegosztásból adódó foglalkozásszerkezeti eltérések a választók jogosultsági megoszlására is hatást gyakoroltak.

A vármegye közigazgatási és gazdasági központját betöltő Balassagyarmat és Losonc térségében érzékelhető a várokozásoknak megfelelően a választóknál az a létszámbeli növekedés, amelynek jelentős részét már nem a földből élő, hanem az ipar vagy a kereskedelemről jövedelmet szerző társadalmi csoportok illetve a közigazgatásban dolgozók alkotják. A megye többi részén azonban a földbirtokból származó jövedelem még mindig döntő többségét adja a választói jogosultságnak.

Érzékelhetőek voltak a választókerületeken belül a központi funkciót betöltő települések választóinak aránybeli eltérései a választói jogcímek tekintetében a kerület egészéhez viszonyítva.

A kerületi központok választóit kiemelve az adatsorokból láttuk, hogy „vidéken” még a korszak végére is 80 %-ot meghaladó a földbirtok jogon választók aránya. Ezzel szemben a jövedelem alapján választójogot szerzők döntően a központokban koncentrálódnak. Balassagyarmat és Losonc esetében láthattuk, hogy ott a jövedelem szerint választóknak létszáma a kerületi létszám 81 %-a.

Tehát ha a korszak társadalmában lejátszódó változásokat a választók jogcímeinek létszám és arányváltozásaiból szemléljük, akkor azt mondhatjuk, hogy a vármegyében a politikai jogok gyakorlására lehetőséget kapó legnagyobb csoport a világháború előtti időkben is földbirtoka révén vehet részt a közéletben.

Az új törésvonalakat, vagyis a kapitalista gazdaság kibontakozásának motorjait a vármegye északi felében elhelyezkedő választókerületi központokban találjuk meg. Itt koncentrálódik jelentősebb létszámú jövedelem és értelmiségi jogon választó. Ezeknek a településeknek a kisu-gárzó hatása igen korlátozott, hiszen a kerület többi községében már a földbirtok jogcím dominanciájával találkozhatunk.

A vármegye déli területén pedig a földbirtok jogosultság túlnyomó súlya mind a kerület mind annak központja tekintetében a világháború előtti időszakban is megmarad.

A választók jogcím szerinti adatainak feldolgozása után most nézzük meg, hogy milyen foglalkozási ágak képviselte jelenik meg a választói névjegyzékeken a választók foglalkozási besorolása szerint.

4. A választók foglalkozási szerkezete

Nógrád vármegye választóinak társadalomtörténeti vizsgálatához a választói jogcím után a másik megközelítési szempont lehet a választók foglalkozási besorolásának elemzése. A foglalkozási ágak feldolgozásán keresztül a dualizmus kori magyar társadalom felső rétegének a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét és egymáshoz való számarányait ismerhetjük meg.

Az 1860-as években Európa-szerte végrehajtott népszámlálások alapján születtek meg az első tapasztalati úton készült társadalomszerkezeti áttekintések. Az egyén társadalmi státusának egyik kiemelt alkotóeleme a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye lett az a szempont, amely alkalmassá vált teljes népességek differenciált és fogalmilag zárt kategória-

rendszerrel való leírására. A foglalkozási statisztikákat azóta is elsősorban teljességük és differenciáltságuk teszi a társadalomkutatás egyik alapforrásává.⁴⁴

4.1. A választók foglalkozás szerinti megoszlása a vármegyében

A választói névjegyzéken megjelenő foglalkozások vármegyei nagyságrendű száma igen jelentős, ezért szükséges volt olyan nagyobb foglalkozási csoportok kialakítása, amelyek lehetővé teszik az adatok kezelhetőségét.

Az 1900. évi népszámlálásokban⁴⁵ használt foglalkozási főszektorokat hívtam segítségül a nagyszámú foglalkozási típusok kategorizálására. Ezek az őstermelés, bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozás. A hetedik szektorba egyéb kategória megnevezéssel a háztulajdonosokat és a magánzókat soroltam be.

A Nógrád vármegyei adatokat összesítve a főszektorokban a névjegyzékeken szereplő választók foglalkozásaik szerint az alábbiak szerint oszlanak meg.

7. táblázat
Nógrád vármegye választóinak főszektorok szerinti
foglalkozási szerkezete 1886. és 1914. év

Főszektor	1886. év		1914. év	
	Fő	%	Fő	%
Őstermelés	9.935	79,2	12.781	71,9
Bányászat és kohászat	73	0,6	227	1,3
Ipar	882	7,0	1.740	9,8
Kereskedelem és hitel	481	3,8	727	4,1
Közlekedés	77	0,6	351	1,9
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	899	7,2	1595	9,0
Egyéb	202	1,6	356	2,0
Összesen	12.549	100	17.777	100

Ebben a felbontásban azt látjuk, hogy a dualizmus kori Nógrád vármegye választóinak döntő hányada mindkét évben az őstermelésből szerzi jövedelmét. Az 1886. évi 80%-os arányhoz képest már majd 10 %-os csökkenés figyelhető meg a többi szektorral szemben 1914-re, de még mindig közel három ezer főnyi létszámemelkedést látunk itt.

⁴⁴ Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és magyar társadalomstatisztikában. In: Statisztikai Szemle, 1987. 1. szám (62. p.)

⁴⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1902.

Ezt követi az ipar és a közszolgáltatás és szabadfoglalkozás szektora, amelynek aránya meg sem közelíti az őstermelés szektorét. Aránya 1914-re még a 10 %-ot sem éri el szektoronként.

A legnagyobb arányú változás a közlekedés területén látható, bár még így is jóval elmarad létszámában a többi szektorhoz képest. A megyét a korszak végére egyre inkább behálózó vasút igényelte dolgozói létszám áll a szektor súlyának növekedésében.

A vármegyében a világháború idejére egyre erőteljesebben kibontakozó bányászat és kohászat területén alkalmazott tisztviselők és munkások létszámának emelkedését tükrözi a választók számában is tapasztalható emelkedés. Létszámuk a többi szektoréhoz képest azonban igen elenyésző.

A választók foglalkozásának főszektorok szerinti csoportosítása azonban nem elegendő mikrostrukturális vizsgálatok elvégzéséhez. Szükség van olyan kisebb, a főszektoron belüli csoportok kialakítására, amelyek ehhez segítséget nyújtanak. Itt szintén a népszámlálások nyújtotta besorolási lehetőségeket figyelembe véve végeztem el főszektoron belül a választók foglalkozások szerinti csoportosítását.

A foglalkozási főszektorok további részletezése az alábbiak szerint alakult az 1886. és 1914. években.

8. táblázat
Nógrád vármegye választóinak foglalkozási szerkezete 1886. és 1914. év

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	1914. év (fő)	Változás 1914/1886. %
1.	Őstermelés				
		Földbirtokos	232	369	1,59
		Kisbirtokos	9.637	12.233	1,27
		Gazdasági tisztviselő	66	179	2,7
		Összesen:	9.935	12.781	1,28
2.	Bányászat, kohászat				
		Tisztviselő	66	104	1,6
		Művezető, elő-és szakmunkások	7	108	15,4
		Segédszemélyzet	-	-	-
		Összesen:	73	212	2,9
3.	Ipar				
		Tisztviselő	33	209	6,3
		Önálló iparos	846	1.475	1,7
		Segédszemélyzet	3	71	23,6
		Összesen:	882	1755	1,9

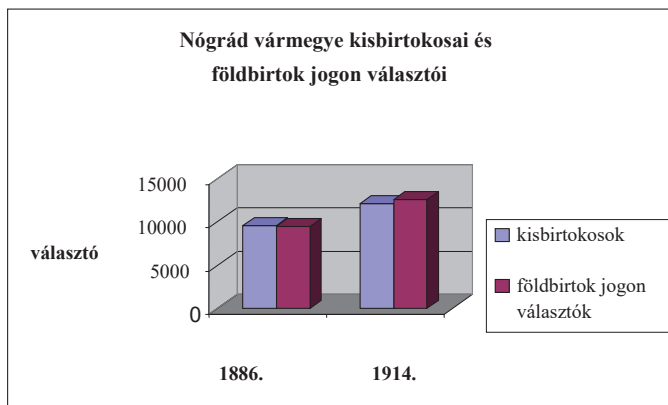
Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	1914. év (fő)	Változás 1914/1886. %
4.	Kereskedelem, hitel				
		Önálló kereskedő	447	630	1,4
		Tisztviselők	34	97	2,8
		Egyéb	-	-	-
		Összesen:	481	727	1,5
5.	Közlekedés				
		Tisztviselő és díjnok	77	277	3,6
		Segédszemélyzet	-	74	-
		Összesen:	77	351	4,6
6.	Közszolgálat és szabadfoglalkozás				
		Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	243	578	2,3
		Igazságszolgáltatás	100	181	1,8
		Egyházi szolgálat	164	200	1,2
		Tanügy	251	408	1,6
		Közegészségügy	52	105	2,0
		Irodalom és művészet	10	16	1,6
		Egyéb	79	107	1,4
		Összesen:	899	1.595	1,8
7.	Egyéb				
		Házbirtokos	180	286	1,6
		Magánzó	22	70	3,2
		Összesen:	202	356	1,8
		Mindösszesen:	12.549	17.777	1,42

A foglalkozási ágak ilyen részletességi bontásában lesz látható, hogy az őstermelésben dolgozó választók magas hányada a birtokosoknak melyik részét jelenti. A választói névjegyzékeken földészként és földművesként megnevezett, döntően földbirtokosi jogon választó birtokosok az őstermelés kisbirtokosi kategóriájába lettek besorolva. Ez az a csoport, amely ennek a főszektornak 1886. évben a 97, 1914. évben pedig a 95,7 %-át adja. Bár arányukban némi csökkenést látunk, de az őstermelésben regisztrált három ezer főt számláló emelkedés ebben a foglalkozási csoportban jelentkezik.

Összmegei viszonylatban vizsgálva a kisbirtokosok arányát is igen magas eredményeket kapunk. Megyei arányuk 1886-ban 76,8 %, 1914-ben pedig 68,2 %. A kisbirtokos foglalkozású választók jogcím háttérében döntően földbirtok jogosultság szerepel. Néhány esetben talál-

ható régi jog megjelölés, de jövedelem besorolás csak nagyon elvétve fordul elő. Értelmiségi jogcím földész vagy földműves esetében sehol. (Gyakoribb eset, hogy községekben az önálló iparosként dolgozó választó földbirtok jogot jelöl meg a választói névjegyzéken.) Ha összehasonlítjuk a vármegye földbirtok jogán választóinak számát a kisbirtokos csoport létszámával, akkor azt tapasztaljuk, hogy az adatok közel megegyeznek.

5. grafikon
Nógrád vármegye kisbirtokosainak és földbirtok jogán választóinak összehasonlítása 1886. és 1914. év

A kohászat és bányászat főszektor választói esetében bár megyei szintű arányuk csekély, de számuk az 1886. évihez képest jelentős emelkedést mutat. Miután ennek magyarázata konkrétan a füleki választókerülethez illetve ismét Salgótarjánhoz köthető, így a kerületi központok foglalkozás-szerkezeti vizsgálatánál szeretnék kitérni rá.

Mindkét évet nézve az ipar, a kereskedelem és hitel valamint a közszolgáltat és szabadfoglalkozás foglalkozási ágak következnek az őstermelés után a választók létszámát és arányait tekintve. Mindhárom szektorban jelentős létszámemelkedést (az iparban közel háromszorosot, a kereskedelem és a közszolgáltatban kétszerest) tapasztalunk.

Az ipari főszektoron belül a legnagyobb gyarapodást az önálló iparosok körében látjuk. „A századfordulón az önálló iparosok gyarapodása már zömmel a vidékre esett. Ez részben az uradalmi majorok mesteremberigényével (kovács, lakatos, ács) s a mezőgazdaság technikai

modernizálódásával függött össze. A vidéki városképet gyökeresen átalakító főter és főutca-építkezések, a növekvő fogyasztónépesség is elsősorban kisiparosokat igényelt.”⁴⁶

Nógrád vármegyében az önálló iparosok 1886. évben 96 %-kal, 1914-ben 84 %-kal képviselik a választói névjegyzékeken az ipari szektort. A világháború előtt az iparban dolgozó tisztviselők és segédszemélyzet létszáma emelkedik, választókerületi bontásban kell megvizsgálni, hogy helyileg mely területek és milyen ipari tevékenységgel érintettek ebben.

A kereskedelem és hitel területén az önálló kereskedők mellett a hitelélet élénkülését érhetjük tetten abban a növekedésben, amit 1914-re az ebben a szférában dolgozók számában látnunk. Természetesen a banki és takarékpénztári tisztviselőréteg az a társadalmi csoport, amely egyértelműen a választókerületi központokhoz kötődik. 1914-re a 97 fős létszámból 36-an Balassagyarmaton, 20-an Losoncon, 8-an Szécsényben, 2-en Füleken, de 14-en Salgótarjánban voltak választók.

A vasút megjelenése Losonc és térségében már az 1870-es évektől számítható, a megyeszékhely Balassagyarmat azonban csak a 90-es években kap számvonalat. Ezzel magyarázható a vasúti alkalmazottak gyors létszámnövekedése a közlekedési szektorban 1914. évre.

A közszolgálat és szabadfoglalkozás területén a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők létszáma és annak emelkedése a legnagyobb. Őket követik a tanügyben és az egyházi szolgálatban dolgozók. Megyei szintű arányukról a számok tükrében az mondható el, hogy nagyon alacsony a többi területhez képest. Mindkét évben együttesen is alig haladják meg a három százalékot. Területi elhelyezkedésükre jellemző az a momentum, hogy a kisebb lélekszámú községeket a választóknak jellemzően az alábbi foglalkozási megoszlása jellemzi. A döntő többségében kisbirtokos (földész vagy földműves megnevezésű) választó mellett egy-egy iparost (többségében korcsmárost) lelkeszt és tanítót találunk.

Az egyik főszektorban a választó névjegyzéken megtalálható háztulajdonosokat és magánzókat tüntettem fel.

Érdekes jelenség, hogy míg 1886. évben a házbirtok után választójoggal bírók száma és a háztulajdonosoké közel megegyezik, addig 1914-re a 386 fő házbirtok szerinti választóból csak 286 fő háztulajdonos a névjegyzék foglalkozási megjelölése szerint. A losonci választóknál kell keresni a megoldás kulcsát. Losoncon 1914-ben a 127 házbirtok után választójogot kapó személyből mindössze 27 fő háztulajdonos, a többi 100 között az önálló iparosok mellett jelentős számban gyári munkásokat találunk.

---

⁴⁶ Kövér György: Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848-1914. Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. (178. p.)

Létszámukról az idő függvényében azt lehet elmondani, hogy több mint másfélszeresére emelkedett. Ettől jelentősebb a szektor másik foglalkozási csoportjának, a magánzóknak a számbeli növekedése, amely több mint háromszoros.

A megyei szintű foglalkozási struktúrát, ahogy a jogcímek esetében történt, választókerületi és a kerületek központjainak részletezésében is meg kell vizsgálni, ahhoz, hogy a vármegyén belül az egyes régiók között tapasztalható munkamegosztásának megfelelően a választók foglalkozási szerkezete pontosabban leírható legyen.

4.2. A választók foglalkozás szerinti megoszlása a választási kerületekben

„A megye területe földrajzi fekvés, természeti környezet és éghajlat alapján két elkülöníthető részre tagolódik. Lakossága ennek megfelelően északon főleg kézművességgel (fa, cserép), valamint a bontakozó gyárparban találta meg a kenyerét, míg a megye déli részein, a bőven termő réteken, földeken és szőlőhegyeken kizárólag mezőgazdasággal foglalkozott.

A felvidéki terület gyárparát főleg az üveg- és vasipar alkotta, noha egyéb iparággal is találkozhatunk a területen. Hogy miért lett itt legnagyobb súly a vas és üveggéztésén, az azzal magyarázható, hogy ezeken a területeken a kemény és puha fával borított erdők alatt jó minőségű kovakő és barnavasérc telepek helyezkednek el.

Nógrád megye kibontakozásnak induló iparfejlődése a 18-19. században országosan is figyelemreméltó és jelentős volt. A háziipar mellé felfejlődő főúri manufaktúrák: a gácsi posztógyár, papírmalmok, cukorgyárak, a losonci börgyár, a málnapataki és színobányai vasgyár, a bzovai, zlatnói, málnapataki és színobányai üvegyár megléte a reformkori felgyorsult iparfejlődés bizonyítéka. A 18. században rövid időre meginduló nógrádverőcei szénbányászkodást, a 19. század közepétől a Salgótarján környéki szénbányászat folytatta.”⁴⁷

Szintén Salgótarjánnál kell megemlítenünk a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt-t, amely mint részvénytársaság 1868-ban alakult. A salgótarjáni acélgár építését 1869-ben kezdték meg. A századfordulóra telepük már egy egész gyárvárost alkotott.⁴⁸

A foglalkozási ágak a megyén belül tehát a történelmi hagyományoknak és a természeti adottságoknak megfelelően különböző módon oszlottak meg. Nógrád vármegye választóinak

---

⁴⁷ Szivircsek Ferenc: Üvegutak, üvegyárak Nógrád megyében. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1982. (47-48. p.)

⁴⁸ Sztudinka Ferenc: Ipar, kereskedelem, hitelügy, forgalom. In: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1911. (223. p.)

foglalkozási megoszlása szorosan kapcsolódik az egyes kerületekben dominánsan jelentkező foglalkozási főszektorok eltérő jelenlétéhez.

Az adatok feldolgozása szerint a választói névjegyzéken szereplő választók foglalkozási szerkezete választókerületi bontásban az alábbiak szerint alakult.

9. táblázat
A Nógrád vármegyei választókerületek választóinak
foglalkozási szerkezete 1886. és 1914. év

Főszektor	1886. év		1914.év	
	Fő	%	Fő	%
Balassagyarmati kerület				
Östermelés	1515	67,7	1683	58,6
Bányászat és kohászat	4	0,2	-	-
Ipar	217	9,7	354	12,3
Kereskedelem és hitel	170	7,6	224	7,8
Közlekedés	-	-	76	2,6
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	240	10,7	420	14,7
Egyéb	91	4,1	114	4,0
Összesen	2237	100	2871	100
Losonci kerület				
Östermelés	1846	68,9	3058	68,8
Bányászat és kohászat	14	0,5	2	0,1
Ipar	342	12,8	565	12,7
Kereskedelem és hitel	116	4,3	188	4,2
Közlekedés	20	0,8	94	2,1
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	256	9,6	454	10,3
Egyéb	84	3,1	81	1,8
Összesen	2678	100	4442	100
Füleki kerület				
Östermelés	1991	81,0	2562	67,4
Bányászat és kohászat	40	1,7	196	5,2
Ipar	188	7,7	380	9,9
Kereskedelem és hitel	48	1,9	129	3,4
Közlekedés	30	1,2	110	2,9
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	146	5,9	309	8,1
Egyéb	15	0,6	117	3,1
Összesen	2458	100	3803	100
Szécsényi kerület				
Östermelés	1009	81,4	1563	79,4
Bányászat és kohászat	6	0,5	14	0,7
Ipar	71	5,7	123	6,2
Kereskedelem és hitel	56	4,5	52	2,6
Közlekedés	7	0,6	43	2,2
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	88	7,1	167	8,4

Főszektor	1886. év		1914.év	
	Fő	%	Fő	%
Egyéb	3	0,2	10	0,5
Összesen	1240	100	1977	100
Sziráki kerület				
Östermelés	1830	89,4	1585	80,0
Bányászat és kohászat	6	0,3	3	0,1
Ipar	65	3,2	151	7,6
Kereskedelem és hitel	48	2,3	68	3,4
Közlekedés	1	0,1	8	0,4
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	98	4,6	157	7,9
Egyéb	1	0,1	11	0,6
Összesen	2047	100	1983	100
Nógrádi kerület				
Östermelés	1677	88,8	2236	82,8
Bányászat és kohászat	3	0,2	-	-
Ipar	69	3,7	182	6,8
Kereskedelem és hitel	43	2,3	66	2,4
Közlekedés	4	0,3	20	0,7
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	85	4,3	175	6,5
Egyéb	8	0,4	22	0,8
Összesen	1889	100	2701	100

Az egyes foglalkozási ágazatokat áttekintve megállapítható, hogy 1914-re – két esettől eltekintve – minden kerület minden foglalkozási csoportjában létszámnövekedést regisztráltunk. Ez a létszámnövekedés azonban nem jelenti adott foglalkozási típusok arányainak is a növekedését.

A főszektorok megyei szintű összesítésekor az östermelés volt az, amelyik a legnagyobb arányban szerepelt a szektorok között. Ezt az elsőségét még 1914-ben is megőrizte 71 %-os részesedésével. Választókerületi bontásban már láthatóvá válik, hogy az östermelésben dolgozó választók megyén belüli elhelyezkedése nem egyenletes nagyságú arányokat képez.

Az östermelésben 1886-ban 67,7 és 89,4 % közötti szóródást látunk a kerületi arányokban. 1914-ben 58,6 % és 82,8 % közötti skálán helyezkednek el a választókerületek. Míg a legkisebb arányt mindkét évben a balassagyarmati kerületben láthatjuk, addig a legnagyobbat 1886-ban a sziráki kerületben, míg 1914-ben a nógrádi kerületben regisztrálhatjuk.

Bár létszámában mindkét évben a szécsényiből kerül ki a legkisebb létszámú östermelésben dolgozó választói csoport, de a kerületen belüli arányait figyelembe véve igen magas. A kerület választóinak 1886-ban a 81,4 %-át, 1914-ben a 79,4 %-át ebben a szektorban találjuk.

Ettől még magasabb a sziráki és a nógrádi kerületekben az östermelésből élő választók aránya. 1886. évben mindkét kerületben megközelíti a 90 %-ot. 1914-re a sziráki kerületben ta-

pasztalható létszám és aránycsökkenés egyaránt, de még így is 80 %-os marad részesedésük. A nógrádiban a létszámnövekedés ellenére a választók között az őstermelés szektor arányában kismértékű csökkenést tapasztalhatunk.

A legkisebb a balassagyarmati és a losonci kerületben az őstermelésből élő választók hányada. 1914-re csatlakozik hozzájuk a füleki kerület is, mivel addigra a bányászat és kohászat illetve az iparban olyan mértékű létszámnövekedés történik, amely ellensúlyozza az őstermelés térnyerését a többi szektorral szemben.

Az őstermelésen belül a választói névjegyzéken földésként és földművesként megjelenő kisbirtokosokból kerül ki minden kerületben a szektor választóinak a 95 %-a. Rajtuk kívül községenként egy-egy földbirtokost, illetve mint gazdasági segédszemélyzetet, intézőt, gazdatisztet találunk a névjegyzékeken.

A bányászat és kohászatban dolgozó választók megyén belüli elhelyezkedése választókerülethez és ezen belül is községhez kapcsolódik.

„Vármegyénkben a szénbányászat abban az arányban fokozódott, amint iparunk és vasúthálózatunk erősödött. Ma már e téren nagy a fejlődés, melyet a Salgótarjáni Kőszénbánya r.t. és az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat r.t. (székhely Budapest) szénbányái: Salgótarján, Zagyvaróna, Etes, Kisterenye, Vecseklő, Kazár, Vizslás, Pálfalva, Mátranovák, Karancs és Baglyasalja telepeken 7500 munkással tevékenyen fejlesztenek.”⁴⁹

A bányászat és kohászat szektor az 1914-es évre produkál említésre méltó választói létszámot két kerületben. Az egyik a füleki, ahol Somosújfalú, Zagyvaróna és Salgótarján községekben jelennek meg a választói joggal rendelkező bányászok, a másik kerület a szécsényi, ahol Baglyasalja és Etes községben szintén a bányászat ad választói jogosultsághoz elegendes jövedelmet. Természetesen nem népes kategóriák még ezek, hiszen a füleki kerületben 196 fő reprezentálja ezt a réteget, a szécsényiben pedig mindössze 14 fő.

Az ipar területe minden kerületben egyre emelkedő létszámú választói csoportot foglal magában. Arányait tekintve a balassagyarmati, a losonci és a füleki kerületekben éri el a világháború előtti időkre a 10 % körüli részesedést. Ahogy az őstermelésben a földészek, úgy az ipar szektorában az önálló iparosok adják a kategória 90 % feletti arányát.

A kereskedelem és hitel a balassagyarmati kerületben mutatja a legmagasabb létszámot és arányt a foglalkozási szektorok között. A losonci kerületben is létszámemelkedést tapasztalunk, de a többi ágazathoz képest a választók közötti arány nem változik ebben a kerületben.

---

⁴⁹ Sztudinka Ferenc: Ipar, kereskedelem, hitelügy, forgalom. In: Magyarország vármegyéi városai. Nógrád vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1911. (213. p.)

A füleki régióban a kereskedelem és hitel területén dolgozó választók létszáma 1914-re több mint két és félszeres lesz. Ennek okát ismét Salgótarján előterbe kerülésében kereshetjük, mivel 1914-re ez a nagyközség adja a szektorban felmért választóknak a felét. Füleken a kereskedelem és hitel területén dolgozó választók a füleki kerület összlétszámának a 20 %-át sem teszik ki.

A közlekedés esetében a vasúthoz kapcsolódó foglalkozási típusokról kell beszélnünk. Nem találunk MÁV alkalmazottat a balassagyarmati kerületben az 1886. évi választói névjegyzéken, csak majd az 1914-es összeíráson.

„A vasúti fővonal fájó pontja Gyarmat történetének, hiszen az országos érdekek nem egy hagyományos értékrend alapján – ami a megyeszékhely elsőbbségét jelentette volna – jelölték ki a fővonal irányát. Prioritást élveztek a salgótarjáni kőszéntelemek – ahol sürgető kérdés volt a szállítás megoldása – és a nyomvonal további kijelölésével összeköttetést kellett teremteni a Felvidék ipari központjaival – melyeknek Losonc is egyike lett, de a közelében fekvő gácsi posztógyárral is. Ebbe az igazi „iparvasút” koncepcióba Balassagyarmat nem férhetett bele.”⁵⁰

A közszolgálat és szabadfoglalkozás szektorában az egyes kerületek között jelentős létszámbeli eltérések vannak, de mindenhol mind létszámában, mind arányaiban növekedést tapasztalunk 1914-re az 1886. évi választókhoz viszonyítva. A legnépesebb csoportot a balassagyarmati kerületben találjuk, a legkevesebben a nógrádiban vannak. A balassagyarmati kerületben a megyeszékhelyen található megyei közigazgatási intézmények befolyásolják az ebben a szektorban megjelenő választók magas számát.

Ha összehasonlítjuk a balassagyarmati kerület és Balassagyarmat nagyközség közszolgálat és szabadfoglalkozás szektorának különböző területein felmért választókat, akkor az alábbi létszámokat kapjuk.

---

⁵⁰ Tóth Tamás: A városfejlődés két útja Nógrád megyében: Balassagyarmat és Losonc a XIX-XX. század fordulóján I. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 2000. (68. p.)

10. táblázat
A balassagyarmati kerület és Balassagyarmat nagyközség közszolgálat és szabadfoglalkozás szektorában alkalmazott választók 1886. és 1914. évben

Foglalkozási csoport	1886. év (fő)		1914. év (fő)	
	Kerületi	Ebből nagyközségi	Kerületi	Ebből nagyközségi
Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	74	60	177	154
Igazságszolgáltatás	52	52	67	66
Egyházi szolgálat	27	5	43	17
Tanügy	52	21	83	38
Közegészségügy	13	9	31	25
Irodalom és művészet	6	6	-	-
Egyéb	16	7	19	13
Összesen	240	160	420	313

A kapott eredmények alapján megállapítható, hogy a vizsgált szektorba sorolt balassagyarmati kerületi választókból 1886. évben a ⅔-a, 1914-ben pedig a ¾-e Balassagyarmaton élt.

Vannak azonban olyan foglalkozási csoportok is, ahol ez az arány még ennél is magasabb. A törvényhozási és közigazgatási tisztviselők közül kikerülő választók 80 % feletti része található a balassagyarmati választói névjegyzéken mindkét évben. Az igazságszolgáltatásban dolgozó választóknak pedig szinte teljes létszáma a kerületben Balassagyarmatról kerül ki.

A losonci, a sziráki és a szécsényi kerületekben is megfigyelhető a közszolgálat és a szabadfoglalkozás szektorba tartozó választók kerületi központi a koncentrációja.

A nógrádi kerület esetében Rétság, a füleki kerületében pedig Salgótarjánban tapasztalhatjuk a vizsgált főszektorban dolgozó választók a központi községéhez képest nagyobb előfordulását. Míg Nógrádon 1914-ben 8 főt számolhatunk össze a közszolgálat és szabadfoglalkozás szektorban, addig Rétság, ugyanebben az évben 28-an vannak. Füleken 133 fős választói csoportot alkotnak 1914-ben, ugyanakkor Salgótarjánban 307 főt találunk a választói összeírásokban.

Az utolsó foglalkozási főszektorban a háztulajdonosokat és magánzókat találjuk. Ezt a foglalkozási típust is jellemzően kerületi központokban találjuk meg.

1886-ban jelentősebb számban a balassagyarmati és a losonci kerületekben láthatóak. A többi kerületben nincs említésre méltó létszámuk.

1914-re csatlakozik hozzájuk a füleki kerület. Ebben a kerületben 1914-ben 117 háztulajdonos él, ebből 6-an Füleken, míg Salgótarjánban 101-en.

A nógrádi kerületben 1914-ben Nógrádon nem találhatunk a választói névjegyzéken sem háztulajdonost, sem magánzót. Ezzel szemben ugyanennek a kerületnek a községében, Nógrádverőcén 7 illetve 4 választó üzi ezt a foglalkozást. Shvoy Miklós a Nógrád megye leírásban már az 1870-es években élelmes és munkás népnek írja le Verőce lakóit, akik a szőlőművelés mellett méhészetéssel, bányászattal is foglalkoznak, valamint egy téglagyár is munkát ad az ott lakóknak.⁵¹

A választókerületi szintű vizsgálat után a választók foglalkozási szerkezetének elemzését a választókerületi központokra kivetítve is el kell végezni, mert a változatos foglalkozási típusok megjelenésének leginkább ezek a központok a szinterei.

4.3. A választók foglalkozás szerinti megoszlása a kerületi központokban

Ahogy az egyes települések névadói lesznek a Nógrád vármegyei járásoknak és a választói kerületeknek, úgy nyomják rá bélyegüket a kerületeken belül az egyes foglalkozási ágakban dolgozók koncentrációjára vagy hiányára a választókerületek központi települései.

Mind a megyei, mind a választókerületi foglalkozási struktúra vizsgálatok többször említettem az egyes ágazatoknál, hogy egy-egy sajátosság nem a megyéhez, vagy a kerülethez kapcsolódik, hanem egyértelműen a kerületi központ dominanciájáról van szó.

Most nézzük meg tehát, hogy a kerületi központokban élő választók foglalkozási főszelektor szerinti megoszlása hogyan alakult az 1886. és az 1914. évben.

11. táblázat
A Nógrád vármegyei választókerületi központok választóinak
foglalkozási szerkezete 1886. és 1914. év

Főszelektor	1886. év		1914.év	
	Fő	%	Fő	%
Balassagyarmat				
Östermelés	110	16,9	86	8,3
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	163	25	269	25,9
Kereskedelem és hitel	128	19,6	187	18,0
Közlekedés	-	-	74	7,1
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	160	24,5	313	30,1
Egyéb	91	14,0	110	10,6
Összesen	652	100	1039	100

⁵¹ Shvoy Miklós: uo. (310. p.)

Főszektor	1886. év		1914.év	
	Fő	%	Fő	%
Losonc				
Östermelés	5	0,8	14	1,3
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	175	35,1	450	43,4
Kereskedelem és hitel	80	16,0	164	15,8
Közlekedés	18	3,6	85	8,2
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	161	32,1	248	23,9
Egyéb	62	12,4	77	7,4
Összesen	501	100	1038	100
Fülek				
Östermelés	37	46,3	35	16,8
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	11	13,8	70	33,5
Kereskedelem és hitel	5	6,2	23	11,0
Közlekedés	7	8,7	54	25,9
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	19	23,7	21	10,0
Egyéb	1	1,3	6	2,8
Összesen	80	100	209	100
Szécsény				
Östermelés	52	35,1	44	21,2
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	38	25,7	53	25,5
Kereskedelem és hitel	23	15,5	37	17,8
Közlekedés	-	-	3	1,4
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	32	21,6	62	29,8
Egyéb	3	2,0	9	4,3
Összesen	148	100	208	100
Szirák				
Östermelés	75	49,7	28	27,2
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	32	21,2	30	29,1
Kereskedelem és hitel	9	6,0	7	6,8
Közlekedés	-	-	-	-
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	35	23,2	31	30,1
Egyéb	-	-	7	6,8
Összesen	151	100	103	100
Nógrád				
Östermelés	88	88	167	90,3
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	3	3	6	3,2
Kereskedelem és hitel	6	6	4	2,2
Közlekedés	-	-	-	-
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	3	3	8	4,3
Egyéb	-	-	-	-
Összesen	100	100	185	100

Amíg vármegyei szinten azt tapasztaltuk a választói névjegyzékek elemzése során, hogy a választók döntő többsége az őstermelésből szerzi jövedelmét szemben az iparral, kereskedelemmel és a közszolgálat és szabadfoglalkozással, addig a kerületi központokat nézve ennek a fordítottja az igaz.

Természetesen az egyes központokon belül is szólni kell a választók foglalkozási megoszlásában a főszektorok eltérő arányú részesedéséről. Ez a sajátosság elsősorban adott településnek a foglalkozási munkamegosztásban elfoglalt helyéhez, és ezen túl a városi funkciók ellátásának problematikájához is köthető.

„Az urbanizáció folyamatának, a városhálózat kialakulásának, átalakulásának kutatása, a város definiálásának problematikája a nyugat-európai vizsgálatokkal csaknem egy időben, az 1960-as évek második felétől jelent meg Magyarországon is. Az e kérdések iránti kiemelt figyelmet az indokolta, hogy a 19. század végéig igen kevés volt a jogilag, közigazgatásilag elismert város, ugyanakkor számos, jogi státussal nem rendelkező település (mezőváros) töltött be központi helyi szerepkört. A csak a jogi városokat figyelembe vevő vizsgálatok nagymértékben alábecsülték a városi népesség számát és arányát a népességben, és ezért torz képet festettek a városfejlődés, az urbanizáció magyarországi folyamatáról.”⁵²

Egy adott település városi funkciót betöltő szerepe jóval komplexebb kérdés attól, mint-hogy jogi vagy statisztikai fogalomként leírható legyen.

„A történeti város lényegét a leginkább a földrajztudomány, a településtudomány által kidolgozott funkcionális városszemlélet alapján lehet megközelíteni. Ez a várost a területi munkamegosztás jellegzetes településformájának, egy élesen körül nem határolható terület gazdasági-politikai központjának tekinti, amelynek bizonyos funkciói csak ezekben a településekben alakulhatnak ki, s ennek következtében nemcsak e központi helyeken belül, hanem távolabbi területekre –a közvetlen környékre, vagy akár egész régiókra – kisugározva hatnak. E városfogalom lényege tehát a *központiség*.”⁵³

Az, hogy Nógrád vármegye vonatkozásában ez a központiség milyen hatást fejtett ki az egyes központi településeken a választók foglalkozási összetételére, az alábbiakban részletezhető.

Egyetlen községben, Nógrádon találunk az őstermelésből jövedelmet szerző magas választói létszámot. Mindkét évben 90 %-os arányt tesznek ki a többi választóval szemben.

---

⁵² Bácskai Vera: Várostarténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József, Osiris Kiadó. Budapest, 2003. (250. p.)

⁵³ Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris Kiadó. Budapest, 2002. (15-16. p.)

Az őstermelésnek a választók között tapasztalható részesedése az idő múlásával folyamatosan csökkenő tendenciát mutat.

Még 1886-ban Füleken és Szirákon közel 50 %-a a választóknak ebből a szektorból szerzi a jövedelmét, addig 1914-re az őstermelés aránya Nógrád kivételével 30 % alá csökken a központokban.

A bányászat és kohászat szektorából nem találunk választópolgárt egyik év választói névjegyzékén sem a választóközponti településeken.

A következő főszektor az ipar, ahol 1886. évben 13-35 % közötti, és 1914-re 25-43 %-ig emelkedő arányokat találunk.

A kerületi központok iparosodásában élenjáró város volt Losonc. A város közel 12 ezer fő népességéből 2746 fő dolgozott az iparban 1910-re.⁵⁴ A megye egyetlen rendezett tanácsú városában a legnagyobb arányú és létszámú az ipari választók csoportja.

„Az 1859. évi császári nyílt parancsra születő iparrendtartás már – a méregfogaitól megfosztott céhek életben hagyása mellett – lényegében az iparszabadságot cikkelyezte be, és szakmatársulásokba próbálta a városi és vidéki kézműiparosokat összevonni. Ezt a rendelkezést koronázta meg az 1872. évi ipartörvény, a már teljesen formálissá vált céhek kötelező eltörlésével (ipartársulattá alakulásukat 3 hónapon belül engedélyezte). Végül az 1884. évi XVII. tc. a száznál több iparossal bíró helységekben kötelező érdekképviselői szervek (ipartestületek) megalakításáról határozott.”⁵⁵

Pokorny Gusztáv losonci polgármester az 1887. évi jelentésében számolt be arról, hogy „az 1884. évben alkotott ipartörvény intézkedéseit teljes mérvben életbe léptettük, a megalakult ipartestület működését minden irányban a törvényeknek megfelelően teljesíti és büszkén állíthatom, hogy losonci ipartestület mostani szervezetével és munkakörével mintapéldányául szolgálhatna más, sokkal népesebb lakossal bíró városok ilyenmű intézményének. Munkakönyvet az ipartestület életbe lépte óta 687 db állíttatott ki, 1887-ben 93, összesen 780 db. A tanulók száma a múlt év végéig 247, felszabadult 60, az iparos tanulók száma maradt 187.”⁵⁶

Losoncon nem csak az önálló iparosok élnek nagy számban, hanem számos ipari üzem foglalkoztat munkásokat.

---

⁵⁴ Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, 1913.

⁵⁵ Kövér György: Iparosodás agrárországban. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. (176-177. p.)

⁵⁶ NML IV. 405. Nógrád vármegye alispánjának iratai 1888. (536/1888.)

A Borovszky⁵⁷ megyei monográfia nagyobb ipari üzemként sorolja fel Losoncon a Borsod-miskolczi Gőzmalom Rt-t, Sternlicht S. és társai zománczó gyárat, Rakottyai György és társai zománczó gyárat, Wohl Aladár ipari és mezőgazdasági szeszgyárat, továbbá egy-egy szeszfinomítót, mezőgazdasági gépgyárat, gőzfűrésztelepet, sörégyárat, textilcipőgyárat, Nemzeti Egyesült Textilművek posztógyárat, gőztéglagyárat, ezüst és ötvösműgyárat.

A nagy létszámú alkalmazottat foglalkoztató üzemekből azonban jóval kevesebb választó kerül ki, mint az iparban dolgozó választók száma. Az önálló iparosok adják a szektorban felmért választók $\frac{3}{4}$ -ét még 1914-ben is. 1914-re a losonci választói kerület iparral foglalkozó választóinak a 77 %-a él Losoncon.

A megyeszékhely Balassagyarmat csak a második helyen áll az iparból élők létszáma tekintetében. Ezek nagy része önálló kisiparosként vagy kisipari szintű műhelyekben dolgozott, mivel a korszakban nem találunk Balassagyarmaton 20 főnél nagyobb számú munkást foglalkoztató vállalatot.

Az ipartestület 1887. évi jelentését összehasonlítva a losonciéval, azt állapíthatjuk meg, hogy az iparos utánpótlás számai alatta maradnak a losoncinak. 127-en tanultak a balassagyarmati iparos iskolában, és 40-en szabadultak fel. A balassagyarmati elnök, Kommerell Gyula a tanulók rossz eredményeire is kitér jelentésében, és a gyakori mulasztások okában látja az iparos tanoncoknak a tanulmányok terén nyújtott nem megfelelő haladását.⁵⁸

„A gyáripár területén csak tervekkel rendelkezett a megyeszékhely. Olyan ipartelepítő tényezőnek, mint a villanyvilágításnak hiányában nem épül fel a Gedeon és Hont cég téglagyára. A beszercebányai kereskedelmi és iparkamara átírata szerint egy berlini cég megkeresésére keményítő és szőlőcukorgyár létesítésére Balassagyarmatot ajánlották. 1906-ban több vállalkozó is a helyszínen tájékozódott az ügyben. *„Nem csak a villany hiányzik, de még az üzleti vállalkozás szelleme sem pislákol”* – állapította meg keserűen a Nógrádi Lapok írója.

Balassagyarmat nem tudott Losonccal vagy Salgótarjannal versenyre kelni. Ennek oka volt földrajzi helyzete is: a Budapest és környékének ipari gyűrűjétől északra fekvő város távol van az Észak-Magyarországi iparvidéktől, mintegy holt térben helyezkedik el.”⁵⁹

A többi központban is elsősorban az önálló kisiparosok alkotják az iparból élő választók csoportját.

---

⁵⁷ Sztudinka Ferenc: uo. (210-236. p.)

⁵⁸ NML IV. 405. Nógrád vármegye alispánjának iratai 1888. (2278/1888.)

⁵⁹ Tóth Tamás: uo. (67-68. p.)

A kereskedelem és hitel területén a választókerületi központok rangsora a választók létszámát és a választói csoporton belül elfoglalt arányát figyelembe véve az ipar szektorával megegyező. A nagyságrendjéről a számok tükrében azt lehet elmondani, hogy azok a választók, akik ezen a területen dolgoznak, körülbelül a fele az ipari szektorénak. A főszektoron belül, mint foglalkozási csoportot, az önálló kereskedőket és a hitelintézeti tisztviselőket találjuk.

A központokat nézve Balassagyarmaton 1914-re a 187 főből 148-an tartoztak az önálló kereskedőkhöz, és 39 tisztviselő volt. Ez a tisztviselői csoport egyben a balassagyarmati kerületnek is a teljes létszáma volt. A megyeszékhelyen kívül tehát nem éltek a kerületben olyan pénzügyi hivatalnokok, akik választók is voltak.

Losoncon a 164 választóból 142 önálló kereskedő él, és 22 banki tisztviselő. Balassagyarmathoz hasonlóan, a losonci tisztviselői réteg adja – egy híján – a kerület összes választójoggal rendelkező pénzügyi tisztviselőjét.

Losoncnak a kereskedelemben játszott kiemelkedő szerepe a 18. század második felétől meghatározó. Losonc virágzó kereskedelmét igen kedvező földrajzi fekvésének köszönhetette. A kortársak a „Felvidék Debrecenének” is nevezték. Évi 6 országos vására és heti piaci forgalma és vonzáskörzete igen jelentős nagyságú volt. 1828-ban 120 ezres lakosú vonzáskörzete Rimaszombat és Rozsnyó elé helyezhető.⁶⁰

Beluszky Pál a város funkciójú település meghatározásához⁶¹ a 19. és 20. század fordulóján felállított egy rangsort, amelyet bizonyos, a városi szerep ellátásához szükséges alapfunkció meglétéhez kötött. Az egyik ilyen, a városiasságot meghatározó kritérium a hitelintézetek megléte vagy hiánya az adott településen. A pénzintézeti mutatókat vizsgálva a századfordulón Balassagyarmatot az ötven legnagyobb banki vagyonnal rendelkező település között találjuk. Beluszky kimutatása szerint Balassagyarmaton a századfordulóra az egy lakosra jutó pénzintézeti vagyon 300-399 osztrák forint volt. Losoncot nem találhatjuk meg ebben a rangsorban.

A többi központi községben a feltüntetett létszámok a kiskereskedelem képviselőit jelentik, nincs számottevő hitelintézeti tisztviselői réteg.

Az 1886. és az 1914. év választói névjegyzékeinek ipar és kereskedelem ágazatából jövedelmüket szerző önálló iparosok és kereskedők az összeírásokban döntőrészt a jövedelem jog-

---

⁶⁰ Pálmány Béla: Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban. In: Honismeret. 1999/5.

⁶¹ Beluszky Pál: Magyarország városhálózata a századfordulón. In: Tér-Idő-Társadalom, Pécs, 1990. (80-125. p.)

cím alatt kerülnek besorolásra. A losonci iparosok egy kisebb csoportjánál találkozunk majd 1914-re házbirtokosi jogosultsági besorolással.

A közlekedés szektorának számai a központi községekben a vasút jelenlétét vagy hiányát jelenítik meg. Ahogy 1886. évben Balassagyarmaton nincs ennek a szektornak választója, mert a megyeszékhely ebben az időben még nem rendelkezik vasúti szárnyvonallal, úgy a vasút 1890-es évek eleji megjelenésével 1914-re az itt alkalmazásban lévő választók száma és aránya a Losoncéhoz lesz hasonló. Ezen kívül Füleken találunk még a közlekedésben dolgozó jelentősebb számú választót 1914-re, a többi szektorhoz képest igen magas aránnyal. A füleki 1914-es választók majd ¼-ét adják.

A közszolgálat és szabadfoglalkozás szektorában Balassagyarmaton, Losoncon, Füleken és Szécsényben látunk változásokat. A négy településre vonatkozóan a következő táblázatban tüntettem fel az egyes foglalkozási csoportok létszámadatait.

12. táblázat
Balassagyarmat, Losonc, Fülek és Szécsény választóinak megoszlása
a közszolgálat és a szabadfoglalkozás szektorában 1886. és 1914. év

Foglalkozási csoport	Balassagyarmat		Losonc		Fülek		Szécsény	
	1886.	1914.	1886.	1914.	1886.	1914.	1886.	1914.
Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	60	154	70	92	6	9	6	27
Igazságszolgáltatás	52	66	16	56	4	-	11	13
Egyházi szolgálat	5	17	8	11	4	3	6	12
Tanügy	21	38	35	46	2	3	3	-
Közegészségügy	9	25	11	19	3	4	4	7
Irodalom és művészet	6	-	2	1	-	-	-	2
Egyéb	7	13	18	23	-	2	2	1
Összesen	160	313	161	248	19	21	32	62

Az első foglalkozási csoport, ahol a legnagyobb létszámú választót találunk a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők csoportja. Itt is elsősorban Balassagyarmaton és Losoncon jelennek meg a választói névjegyzékeken nagyobb számban. A megye közigazgatási funkcióját ellátó Balassagyarmaton két és félszeres emelkedést látunk a hivatalnokréteg létszámában, Losonc ettől elmarad a közel másfélszeres növekedéssel.

1914-re a névjegyzékeken a tisztviselői besorolásoknál azt is feltüntetik, hogy megyei, városi, királyi vagy magántisztviselőkről van szó.

Balassagyarmaton az ott lévő intézmények jellegénél fogva a megyei tisztviselőréteg képviselteti magát nagyobb arányban a választópolgárok között, mint a többiek. A többi kerületi központban a városi vagy községi tisztviselőket találjuk túlsúlyban, bár Losoncon is működik három megyei hivatal. A Királyi Iparfelügyelőség, az Állami Mértékhitelítő Hivatal és a MÁV osztálymérnökség.

Magánhivatalnokokat 1886-ban még nem találunk a választók között, számuk még a korszak végére is alacsony, Balassagyarmaton 7 fő, Losoncon mindössze 10 fő reprezentálja ezt a választói réteget.

Az igazságszolgáltatás területe is a megyeszékhelyen és a rendezett tanácsú városban mutat népesebb választói csoportot. A legnagyobb arányban itt az ügyvédek találjuk meg. Balassagyarmaton 1886. évben 20 főt számlálhatunk, míg 1914-ben 24-et.

Losoncon ettől intenzívebb létszámbeli növekedést tapasztalunk, mert az 1886-ban 14 fős választócsoporthoz 1914-re 33 főre gyarapszik.

Az ügyvédek esetében a választójogi törvény végzettségüknel fogva automatikusan választói jogot biztosított számukra, mint értelmiségeknek. Az ügyvédek jövedelme azonban feltételezhető, hogy a nem csak értelmiségi, hanem jövedelmi kategória besorolást is lehetővé tett volna. A Nógrád vármegyei központokban ezt a tendenciát nem tapasztalhatjuk. Balassagyarmaton mindkét évben csak értelmiségi jogcímen választó ügyvédek találunk, Losoncon egy fő kivételével 1886. évben, aki régi joron sorolva lett választó, szintén értelmiségi kategóriát jelöltek meg.

Füleken 1886-ban még két ügyvéd dolgozott, 1914-re már nincs ilyen foglalkozású választója a községnek. Ezzel szemben Salgótarjánban, ahol 1886-ban nem találkozhatunk még ügyvéddel a község választói névjegyzékén, a korszak végére azonban már 11-en vannak. A választói jogcímük mindegyik esetben értelmiségi besorolást kapott.

Meglepően magas még Szécsényben 1914. évben az ügyvédek létszáma. 1886-ban csak egy ügyvédet találunk a választói névjegyzéken, aki viszont jövedelem alapján volt választó. 1914-re 11 választónál találjuk ezt a foglalkozási besorolást. Valószínű, hogy mint járásbíró-sági székhelynek és kerületi szolgabírói- és adóhivatali helynek szüksége volt ügyvédi végzettségű emberekre. Szécsényben a választói jogcímeket végignézve 1914-ben egy ügyvédnél találunk jövedelem besorolást, a többiek a balassagyarmati és losonci ügyvédekhez hasonlóan ugyancsak értelmiségi joron lettek választópolgárok.

Az egyházi, oktatási és egészségügyi terület szintén Balassagyarmaton és Losoncon volt felülreprezentált a többi választói központtal szemben. Balassagyarmaton a századfordulón

nyílt meg a gimnázium. Feltételezhető, hogy ennek köszönhetően emelkedett a tanári foglalkozású választók létszáma.

Losoncon a századfordulóra két középiskola is működött. Ebből az egyik állami tanítóképző volt.⁶² A városban találjuk a megyei választókerületi központok legnagyobb létszámú tanügyben dolgozó választói csoportját.

Az egyéb főszektorban a háztulajdonosok és magánzók számát nézve ismét Balassagyarmatot és Losoncot kell említenünk. A választókerületi számokkal összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy ez a foglalkozási csoport a kerületek központjában koncentrálódott.

A balassagyarmati kerület esetében mindkét vizsgált évben a háztulajdonosok és a magánzók választókerületi teljes létszáma Balassagyarmaton él.

Losoncon 1914-re ugyancsak ezt a vonását fedezhetjük fel ennek a foglalkozási csoportnak. A választókerület háztulajdonosai és magánzói négy választó kivételével losonci lakosok.

Füleken, Szécsényben és Szirákon ez a foglalkozási ág nem jellemző a község választói között. A választói névjegyzékeken nem jelennek meg számottevő létszámban és arányokban.

A háztulajdonos választók jogosultsági háttéréről azt feltételezhetjük, hogy a házbirtokosi jogosultsággal rendelkezők alkotják. Kérdés azonban, hogy a választói névjegyzékeken szereplő minden háztulajdonos házbirtok alapján választott-e? És ha nem minden házbirtok alapján választó volt háztulajdonos, akkor milyen foglalkozási ágakat takar ez a választói jogcím?

Ha összesítjük a kerületi központokban a házbirtok jogcímet és a háztulajdonosokat, az alábbi eredményeket kapjuk.

13. táblázat
A kerületi központok házbirtok jogon választóinak és
háztulajdonosainak száma 1886. és 1914. évben

Választókerületi központ	1886. év		1914. év	
	Házbirtok jogcím (fő)	Háztulajdonos (fő)	Házbirtok jogcím (fő)	Háztulajdonos (fő)
Balassagyarmat	80	85	110	109
Losonc	57	59	127	27
Fülek	-	1	7	6
Szécsény	1	3	8	3
Szirák	-	-	7	7
Nógrád	-	-	-	-

⁶² Tóth Tamás: uo. (73. p.)

A számok is mutatják, hogy nem minden háztulajdonos választott házbirtok jogcímen, és nem minden házbirtok jogon választónak volt háztulajdonos foglalkozása a választói névjegyzékek szerint.

1886. évben Balassagyarmaton négyen régi jogon, hárman jövedelem szerint, Losoncon ketten jövedelem alapján, Szécsényben ketten régi jogon, és Fülek egyetlen háztulajdonos választója szintén régi jogon választott.

1914-re megfordul a gyakorlat az 1886. évihez képest. Már nem a háztulajdonosokat találjuk más jogcím-kategóriába sorolva, hanem a házbirtok jogosultságnál figyelhetünk meg más foglalkozásokat besorolva a háztulajdonosokon kívül.

Balassagyarmaton az egyetlen házbirtokosi jogon választó, a választói névjegyzéken nem háztulajdonosi foglalkozását megjelölő Elfer Ede kereskedő.

A megyeszékhelyen az 1890-es évekre vonatkozóan találtam forrást a háztulajdonosság jövedelmezőségéről. Ekkor íródott az a kihallgatási jegyzőkönyv,⁶³ amelyet Balassagyarmat nagyközség képviselőtestülete készíttetett el a „szállás, istálló és bútorozási bérek kipuhatolására”.

Az 1891. és 1895. közötti időszakról készült a háztulajdonosok által megszabott bérleti díjakról szóló jegyzőkönyv, amely tartalmazta az ingatlan leírását is.

Mivel időben az 1892. évi Nógrád vármegyei választói névjegyzék közelebb volt a nagyközségi képviselő testület vegyes bizottsága által felmért időszakhoz, így a jegyzőkönyveken szereplő háztulajdonosokat az 1892. évi választókkal vettem össze. Az összesítő táblázatban a választói névjegyzéken szereplő foglalkozásokat és választói jogcímeiket tüntettem fel a nevek és a bérleti összegek mellett.

14. táblázat
A házbérleti díjak alakulása Balassagyarmaton 1891-1895.

Háztulajdonos	Ingatlan leírása	Bérleti összeg (frt/év)	Foglalkozás	Választói jogcím
Balás József	Két szoba konyha	350	Ügyvéd	Értelmiség
Farkas Ferenc	Két szoba konyha	250	Ügyvéd	Értelmiség
Feledi Ferenc dr.	Három szoba konyha	550	Orvos	Értelmiség
Kanicz Ödön	Két szoba konyha	350	Gyógyszerész	Értelmiség
Kanicz Ödön	Négy szoba konyha	700	Gyógyszerész	Értelmiség
Szilágyi Mór	Három szoba konyha	450	Ügyvéd	Értelmiség
Szilágyi Mór	Öt szoba konyha	1200	Ügyvéd	Értelmiség
Sztranyavszky Géza	Három szoba konyha	450	Királyi körjegyző	Értelmiség

⁶³ NML V. 71. Balassagyarmat Nagyközség Képviselő Testületének iktatott iratai (1888-1922)

Háztulajdonos	Ingatlan leírása	Bérleti összeg (frt/év)	Foglalkozás	Választói jogcím
Sztranyavszky Géza	Négy szoba konyha	600	Királyi körjegyző	Értelmiség
Sztranyavszky Géza	Négy szoba konyha	650	Királyi körjegyző	Értelmiség
Felsenburg Gyula	Két szoba konyha	210	Háztulajdonos	Házbirtok
Felsenburg Gyula	Négy szoba konyha	700	Háztulajdonos	Házbirtok
Aninger László	Egy szoba konyha	170	Kereskedő	Jövedelem
Aninger testvérek	Három szoba konyha	550	Kereskedő	Jövedelem
Baintner Ottó	Öt szoba konyha	1000	Megyei pénztáros	Jövedelem
Feledi Henrik	Három szoba konyha	550	Kereskedő	Jövedelem
Feledy Ignác	Négy szoba konyha	750	Kereskedő	Jövedelem
Gescheit Armin	Két szoba konyha	350	Szabó	Jövedelem
Janich Endre	Négy szoba konyha	600	Adótárnok	Jövedelem
Janicz Endre	Egy szoba konyha	160	Adótárnok	Jövedelem
Molnár János	Egy szoba konyha	180	Fodrász	Jövedelem
Molnár János	Két szoba konyha	300	Fodrász	Jövedelem
Reményi Károly	Két szoba konyha	320	Városbíró	Jövedelem
Manovszky Alajos	Három szoba konyha	450	-	-
Latkóczy Rezső	Öt szoba konyha	950	-	-

Kettő kivételével minden háztulajdonos megtalálható volt az 1892. évi választói névjegyzéken. Választójogot azonban csak egyetlen háztulajdonos, Felsenburg Gyula kapott házbirthokosi jogcímen. A felmérés tanúsága szerint ő két ház után is rendelkezett jövedelemmel. A többi esetben más foglalkozás és más választói jogosultság megnevezés szerepel a választó neve mellett. Jövedelem szerinti választó volt 11 fő, értelmiségi jogen rendelkező választó joggal 7 fő. Sztranyavszky Géza három ház tulajdonosaként királyi körjegyzőségét és értelmiségi jogosultságát előbbre valónak találta megjelölni a választói névjegyzéken, mint háztulajdonosságát.

Losonc városa mutatja a leginkább képet a házbirthokosok és háztulajdonosok viszonyáról. A 127 házbirthok jogcímen választóból a legnépesebb foglalkozási csoport az önálló iparosoké, amely 42 főt számlál. Ezután a háztulajdonosok és magánzók azonos számban, 27-27 választóval találhatók a választói névjegyzéken. Őket követik a gyári munkások 19 fővel, majd 4 kereskedő, 4 közlekedési tisztviselő, 2 földbérlet, és egy-egy gyárigazgató és pénzügyi tisztviselő.

Füleken 1914-ben az egyetlen házbirthok jogen választó, de nem háztulajdonos egy útbiztos volt. Szécsényben a házbirthok jogcímen választókból hárman voltak háztulajdonosok, ketten magánzók, egy zenész, egy díjnok és egy takarékpénztári könyvelő.

Szirákon a háztulajdonosok és a házbirthokosi jogcímen választók személye azonos volt.

Összefoglalva: Az 1886. és 1914. évi választói névjegyzékeken szereplő választók foglalkozási szerkezetét a korabeli népszámlálási kategóriák alkalmazásával vizsgáltam. Ahogy az előző fejezetben a választók jogcím szerinti feldolgozásánál, úgy a foglalkozásoknál is különböző nagyságrendű közigazgatási területeken kellett a számításokat elvégezni, és a kapott eredményekről a következtetéseket levonni.

Az első szint az összmegyei vonatkozású elemzés elkészítése volt. Ebben az esetben a választójoggal rendelkező népesség foglalkozási struktúrájáról azt lehet elmondani, hogy még a korszak végére is döntően az őstermelésből származik a választójoggal rendelkezők jövedelme.

A főszektoron belül mindkét évben a kisbirtokosok foglalkozási csoportba sorolt földészek alkotják a megyei választói létszám 70 % körüli hányadát. Az ipar, a kereskedelem és hitel valamint a közszolgálat és szabadfoglalkozás foglalkozási ágak következnek az őstermelés után a választók létszámát és arányait tekintve. Mindhárom szektorban jelentős létszámemelkedést tapasztalunk, de a mezőgazdasági területhez képest jóval elmarad mindhárom szektor létszámában és arányaiban egyaránt.

A vármegyei szintű adatokhoz képest az egyes választókerületekben kapott eredmények már a regionális sajátosságokat tükrözik a választók foglalkozási szerkezetében.

A vármegyén belül a természeti adottságoknak és a történeti hagyományoknak megfelelően kialakult termelési ágazatokból jövedelmüket szerző választók ennek megfelelően jelennek meg a választói listákon. Míg a Felső-nógrádi területeken fekvő választókerületekben az ipar és kereskedelem játszik fontos szerepet, addig a megye déli részén a mezőgazdasági művelés dominál. A bányászat és kohászat foglalkozási csoportjai pedig egyértelműen a füleki kerülethez köthetők, míg a közszolgálat és a szabadfoglalkozásé a balassagyarmatihoz.

Így a választók foglalkozási összetételét is ezek a foglalkozási ágazatok határozzák meg.

Ahogy a vármegyén belül eltérő az egyes kerületek választóinak foglalkozási összetétele, úgy nyomják rá bélyegüket a választókerületen belül a választókerületi központok a különböző foglalkozási típusok adott településen belüli koncentrációjára vagy hiányára.

Az évszázadok alatt kialakult, különböző központi funkciót betöltő településeken a választók foglalkozási szerkezetében is megfigyelhetők azok az alapvonások, amelyek a választókerületi központot jellemzik.

A megyeszékhelyen, Balassagyarmaton a közigazgatási tisztviselői, a megye egyetlen rendezett tanácsú városában, Losoncon az iparban foglalkoztatott választók magas száma és ará-

nya. Nógrád a mezőgazdaság központja marad, mind kerületi, mind kerületi központi szinten az őstermelés főszektorából kerül ki választóinak döntő hányada.

Az egyes központok választóinak jogcím és foglalkozási besorolás összevetése az alábbi eredményeket mutatja. A bányászat és kohászat szektora a táblázatban nem szerepel, mivel a kerületi központokban ebben a szektorban nincs választó.

15. táblázat
A balassagyarmati választók jogosultságának foglalkozási háttere 1886. és 1914. évben

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jövedelem	Értel-miség
Őstermelés	Földbirtokos	1886.	1	5			
		1914.		12			
	Kisbirtokos	1886.		103		1	
		1914.		69		5	
	Gazdasági tisztviselő	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	1	108	-	1	-
		1914.	-	81	-	5	-
Ipar	Tisztviselő	1886.					
		1914.				9	
	Önálló iparos	1886.	1			162	
		1914.		9		251	
	Segédszemélyzet	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	1	-	-	162	-
		1914.	-	9	-	260	-
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	1886.			2	115	
		1914.			1	147	
	Tisztviselők	1886.	1			10	
		1914.				39	
	Összesen:	1886.	1	-	2	125	-
		1914.	-	-	1	186	-
Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	1886.					
		1914.					
	Segédszemélyzet	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	-	-	-	-	-
		1914.	-	-	-	-	-
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közig. tisztv.	1886.	8			47	5
		1914.	1			93	60
	Igazságszolgáltatás	1886.	1			22	29
		1914.	2			26	38
	Egyházi szolgálat	1886.				1	4
		1914.				2	15
	Tanügy	1886.				1	20
		1914.				4	34
	Közegészségügy	1886.				1	8
		1914.				4	21

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jöve-delem	Értel-miség
	Irodalom és művészet	1886.				6	
		1914.					
	Egyéb	1886.				4	3
		1914.				9	4
	Összesen:	1886.	9	-	-	82	69
		1914.	3	-	-	138	172
Egyéb	Házbirtokos	1886.	5		78	2	
		1914.			109		
	Magánzó	1886.	3			3	
		1914.	1				
	Összesen:	1886.	8	-	78	5	-
		1914.	1	-	109	-	-
Mindösszesen:		1886.	20	108	80	375	69
		1914.	4	90	110	663	172

16. táblázat
A losonci választók jogosultságának foglalkozási háttere 1886. és 1914. évben

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jövedelem	Értel-miség
Östermelés	Földbirtokos	1886.		4			
		1914.		6			
	Kisbirtokos	1886.		1			
		1914.		1		1	
	Gazdasági tisztviselő	1886.			2	4	
		1914.					
	Összesen:	1886.	-	5	-	-	-
		1914.	-	7	2	5	-
Ipar	Tisztviselő	1886.				12	
		1914.			1	89	3
	Önálló iparos	1886.				156	
		1914.		2	42	242	1
	Segédszemélyzet	1886.				7	
		1914.		1	19	50	
	Összesen:	1886.	-	-	-	175	-
		1914.	-	3	62	381	4
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	1886.				76	
		1914.			4	138	
	Tisztviselők	1886.				4	
		1914.			1	20	1
	Összesen:	1886.	-	-	-	80	-
		1914.	-	-	5	158	1
Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	1886.				13	5
		1914.			4	74	3
	Segédszemélyzet	1886.					
		1914.				4	
	Összesen:	1886.	-	-	-	13	5
		1914.	-	-	4	78	3

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jöve-delem	Értel-miség
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közig. tisztv.	1886.	3			58	9
		1914.		1		70	21
	Igazságszolgáltatás	1886.	1			1	14
		1914.				12	44
	Egyházi szolgálat	1886.					8
		1914.				1	10
	Tanügy	1886.					35
		1914.				1	45
	Közegészségügy	1886.				2	9
		1914.				3	16
	Irodalom és művészet	1886.				2	
		1914.				1	
	Egyéb	1886.				3	16
		1914.				14	9
	Összesen:	1886.	4	-	-	66	91
		1914.	-	1	-	102	145
Egyéb	Házbirtokos	1886.			57	2	
		1914.		2	27	5	
	Magánzó	1886.				3	
		1914.		5	27	11	
	Összesen:	1886.	-	-	57	5	-
		1914.	-	7	54	16	-
Mindösszesen:		1886.	4	5	57	339	96
		1914.	-	18	127	742	151

17. táblázat
A füleki választók jogosultságának foglalkozási háttere 1886. és 1914. évben

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jövedelem	Értel-miség
Őstermelés	Földbirtokos	1886.	2	2			
		1914.		2			
	Kisbirtokos	1886.		29			
		1914.		31		1	
	Gazdasági tisztviselő	1886.				3	1
		1914.				1	
	Összesen:	1886.	2	31	-	3	1
		1914.	-	33	-	2	-
Ipar	Tisztviselő	1886.				1	
		1914.				4	
	Önálló iparos	1886.		1		9	
		1914.				59	
	Segédzemélyzet	1886.					
		1914.				7	
	Összesen:	1886.	-	1	-	10	-
		1914.	-	-	-	70	-
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	1886.				5	
		1914.		3		20	

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jöve-delem	Értel-miség	
	Tisztviselők	1886.						
		1914.						
	Összesen:	1886.	-	-	-	5	-	
		1914.	-	3	-	20	-	
	Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	1886.				7	
			1914.				50	
Segédszemélyzet		1886.						
		1914.				4		
Összesen:		1886.	-	-	-	7	-	
		1914.	-	-	-	54	-	
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közig. tisztv.	1886.	2			4	1	
		1914.			1	6	2	
	Igazságszolgáltatás	1886.	1			1	1	
		1914.						
	Egyházi szolgálat	1886.					4	
		1914.					3	
	Tanügy	1886.					2	
		1914.					3	
	Közegészségügy	1886.					3	
		1914.					4	
	Irodalom és művészet	1886.						
		1914.						
	Egyéb	1886.						
		1914.				1	1	
	Összesen:	1886.	3	-	-	5	11	
		1914.	-	-	1	7	13	
Egyéb	Házbirtokos	1886.	1					
		1914.			6			
	Magánzó	1886.						
		1914.						
	Összesen:	1886.	1	-	-	-	-	
		1914.	-	-	6	-	-	
Mindösszesen:		1886.	6	31	-	31	12	
		1914.	-	36	7	153	13	

18. táblázat
A szécsényi választók jogosultságának foglalkozási háttere 1886. és 1914. évben

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jövedelem	Értel-miség
Őstermelés	Földbirtokos	1886.	1	12			
		1914.		2			
	Kisbirtokos	1886.	7	27		2	
		1914.	2	34			
	Gazdasági tisztviselő	1886.				2	1
		1914.		1		4	1
	Összesen:	1886.	8	39	-	4	1
		1914.	2	37	-	4	1

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jöve-delem	Értel-miség	
Ipar	Tisztviselő	1886.						
		1914.				3		
	Önálló iparos	1886.	1			37		
		1914.				50		
	Segédszemélyzet	1886.						
		1914.						
	Összesen:	1886.	1	-	-	37	-	
		1914.	-	-	-	53	-	
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	1886.				23		
		1914.				28		
	Tisztviselők	1886.						
		1914.			1	8		
	Összesen:	1886.	-	-	-	23	-	
		1914.	-	-	1	36	-	
	Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	1886.					
			1914.					
Segédszemélyzet		1886.						
		1914.						
Összesen:		1886.	-	-	-	-	-	
		1914.	-	-	-	-	-	
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás		Törvényhozási és közig. tisztv.	1886.	1			4	
			1914.			1	17	9
	Igazságszolgáltatás	1886.				7	6	
		1914.				3	10	
	Egyházi szolgálat	1886.				2	4	
		1914.				2	10	
	Tanügy	1886.					3	
		1914.						
	Közegészségügy	1886.					4	
		1914.					7	
	Irodalom és művészet	1886.						
		1914.			1	1		
	Egyéb	1886.					1	
		1914.					1	
	Összesen:	1886.	1	-	-	13	18	
		1914.	-	-	2	23	37	
Egyéb	Házbirtokos	1886.	2		1			
		1914.			3			
	Magánzó	1886.						
		1914.	3		2	1		
	Összesen:	1886.	2	-	1	-	-	
		1914.	3	-	5	1	-	
Mindösszesen:		1886.	12	39	1	77	19	
		1914.	5	37	8	119	39	

19. táblázat
A sziráki választók jogosultságának foglalkozási háttere 1886. és 1914. évben

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jöve-delem	Értel-miség
Östermelés	Földbirtokos	1886.	1				
		1914.		3			
	Kisbirtokos	1886.	1	70		3	
		1914.		19			
	Gazdasági tisztviselő	1886.					
		1914.	2				4
	Összesen:	1886.	3	70	-	2	-
		1914.	2	22	-	-	4
Ipar	Tisztviselő	1886.					
		1914.					
	Önálló iparos	1886.	4			28	
		1914.	1	1		28	
	Segédszemélyzet	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	4	-	-	28	-
		1914.	1	1	-	28	-
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	1886.				9	
		1914.				3	
	Tisztviselők	1886.					
		1914.				1	3
	Összesen:	1886.	-	-	-	9	-
		1914.	-	-	-	4	3
Közfoglalkozás és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közig. tisztv.	1886.	2	4		7	1
		1914.				8	5
	Igazságszolgáltatás	1886.	7				4
		1914.				8	2
	Egyházi szolgálat	1886.	1				2
		1914.					2
	Tanügy	1886.					1
		1914.					3
	Közegészségügy	1886.					3
		1914.					2
	Irodalom és művészet	1886.					
		1914.					
	Egyéb	1886.	2				1
		1914.					1
Összesen:	1886.	11	4	-	8	12	
	1914.	-	-	-	16	15	
Egyéb	Házbirtokos	1886.					
		1914.			7		
	Magánzó	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	-	-	-	-	-
		1914.	-	-	7	-	-
Mindösszesen:		1886.	18	74	-	47	12
		1914.	3	23	7	48	22

20. táblázat
A nógrádi választók jogosultságának foglalkozási háttére 1886. és 1914. évben

Főszektor	Foglalkozási csoport	Év	Régi jog	Föld-birtok	Ház-birtok	Jöve-delem	Értel-miség
Östermelés	Földbirtokos	1886.					
		1914.					
	Kisbirtokos	1886.		87			
		1914.		167			
	Gazdasági tisztviselő	1886.					1
		1914.					
	Összesen:	1886.	-	87	-	-	1
		1914.	-	167	-	-	-
Ipar	Tisztviselő	1886.					
		1914.					
	Önálló iparos	1886.				3	
		1914.				6	
	Segédszemélyzet	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	-	-	-	3	-
		1914.	-	-	-	6	-
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	1886.				6	
		1914.					
	Tisztviselők	1886.					
		1914.				4	
	Összesen:	1886.	-	-	-	6	-
		1914.	-	-	-	4	-
Közfoglalkozás és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közig. tisztv.	1886.					2
		1914.					3
	Igazságszolgáltatás	1886.					
		1914.					2
	Egyházi szolgálat	1886.					1
		1914.					3
	Tanügy	1886.					
		1914.					
	Közegészségügy	1886.					
		1914.					
	Irodalom és művészet	1886.					
		1914.					
	Egyéb	1886.					
		1914.					
	Összesen:	1886.	-	-	-	-	3
		1914.	-	-	-	-	8
Mindösszesen:		1886.	-	87	-	9	4
		1914.	-	167	-	10	8

Össességében azt mondhatjuk el a Nógrád vármegyei választók foglalkozási szerkezetéről, hogy a dualizmus kori társadalmi és gazdasági szerkezeti változást jelző, országosan jelentkező tendenciák itt is megfigyelhetők. Az östermelés egyre inkább veszít arányaiból az

ipar, a kereskedelem és a közszolgálat területeinek javára, de még mindig megmarad a legnagyobb létszámú és arányú foglalkozási csoporttal rendelkező választójogot biztosító jövedelemforrás. Elsősorban azonban már a választókerületi központokon kívül, mivel az ipart, kereskedelmet és közigazgatást koncentráló településeken ez az ágazat már alatta marad a többi főszektor számainak.

Így a vármegyén belül, ha a helyhez kötöttség megszorításával is, de tanúi vagyunk a választók foglalkozási szerkezetében a mezőgazdaságról az ipar és kereskedelem oldalára billenő átalakulásnak.

III. A választói névjegyzékek szereplői

A több tízezres nagyságrendű adatok összesítése és rendszerezése a választói névjegyzékekben szereplő választók jogcímeiben és foglalkozási szerkezetében végbemenő változások tendenciózus folyamataira rámutatott. Lehetővé tette a megyei társadalom felső rétegének társadalomtörténeti vizsgálatát, a makrostrukturális vonások feltárását. Ezek az eredmények azonban sok olyan sajátosságát elfedik még a választójoggal rendelkezők csoportjának, amelyek megismerése nélkül nem alkothatunk valóságos képet a dualizmus kori Nógrád vármegyei választói társadalomról.

Így válaszra vár az a kérdés, hogy a választójogi törvények által meghatározott minimális cenzusok mögött mennyi az egyes választók esetében a ténylegesen birtokolt vagyon nagysága. Ez a kérdés mind a birtoknagyságra, mind a jövedelemre vonatkozóan megfogalmazódhat. A következő fejezetekben szeretném megválaszolni a felmerült kérdésekre adható válaszokat. Miután igen jelentős létszámú a jegyzékeken található választók csoportja, és a korabeli levéltári források is korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, így mintavétellel vizsgálom meg ezt a társadalmi réteget.

A mikrostrukturális megközelítés eredményeként megvilágításba kerülnek olyan választói csoportok, amelyek bár létszámában kis részét képezik a Nógrád megyei választójoggal rendelkezőknek, de annál nagyobb befolyással bírnak az országos és a helyi közelet alakításában.

Az egyik ilyen csoport a régi jogon választóké, akik az idő múlásával fokozatos eltűnnek a választói névjegyzékekről. Az 1848. előtt is létező kiváltságos helyzet megőrzésére ad lehetőséget ez a választójogi besorolás. Hogy kik élnek vele, és mit jelent számukra: lehetőséget a politikai jogok további gyakorlására vagy a múlt hagyományának őrzésén keresztül a régi tekintély érvényesítését.

A másik elemzés alá vont csoport a földbirtoka után választójogot szerző választóké. A választójogi törvény szerint $\frac{1}{4}$ úrbéri nagyságú telek vagy 16 frt földadóval megrótt földbirtok után lehetett valaki választó. A többségében a földműveléssel foglalkozó dél-nógrádi területek községekben vizsgálom meg a kataszteri iratok bevonásával a választók tulajdonában lévő valódi birtoknagyságokat és jövedelmeket, hogy a névjegyzéken szereplő nagylétszámú birtokosi csoport tulajdonlásáról pontosabb információt kapjak.

A választójog és virilizmus összefüggéseinek a vizsgálatával a nem földből és házbirtokból származó jövedelem nagyságrendjére keresem a választ. A virilisek státusza olyan vagyonos-

ságot feltételez, amely nagyságrendileg magasan felülmúlja a választói jogosultsághoz szükséges minimális jövedelmi cenzust. A legtöbb adót fizetők társadalmi rétegének egyénre bontott feltárása a választók jövedelmi adataihoz is közelebb visz, és a választói elit elitjének jogosultsági és foglalkozás-szerkezeti képét rajzolja elénk.

Két választókerületi központ, Balassagyarmat és Losonc egymáshoz időben közel eső, az 1886. és az 1892. évi választói névjegyzékének összevetésével a választók jogcímeiben és foglalkozásában tapasztalható változások tendenciáit szeretném bemutatni.

A választói névjegyzékek egyes szereplői a választási mozgalmakban is megjelennek, mint befolyással bíró közeleti személyiségek. Kik ezek a választók, milyen foglalkozási szektort képviselnek, és milyen befolyással bírnak az események menetére – a választói magatartás fejezete ezt hivatott kideríteni.

Nézzük most először a régi jogcím Nógrád vármegyei „történelmét”.

1. A régi jogosultság

„A dualizmus kori választójogosultsági típusok közül a klasszikus rendszerből kilógó szavazójogosultsági típus az úgynevezett régi jog. Azon liberális alapelvnek megfelelően, hogy senki sem veszíthet el egy már megszerzett jogot, az 1848-as magyarországi törvény így fogalmaz: Politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hivatásának nem érezhetvén, mindazok, kik a megyékben és a szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak.

Az 1874. évi XXXIII. törvény ugyanezt az álláspontot követve a választói jogát meghagyta mindazoknak, akik az 1848:V. és az erdélyi 1848:II. törvénycikkek értelmében a régi jogosultság alapján az 1848. évtől 1872. évig bezárólag készített országgyűlési választói névjegyzékek valamelyikében bennfoglaltatnak, a választói jog gyakorlatában saját személyökre nézve meghagyatnak.

A történeti irodalomban vita van arról, hogy a 48 előtt választójogosult nemesek és városi polgárok közül milyen arányt tettek ki azok, akiknek az új választójogi törvény csak a régi jogi kategóriával tette lehetővé a szavazást. Nyilvánvaló, hogy itt országosan eltérő adatokról

lehet szó, s a becslés, amely szerint az 1848-as választójogosultként összeírtak 10 %-a tartozott ebbe a kategóriába, megfelelő becslésnek tűnik.”⁶⁴

Nógrád vármegyében 1886. évben 504 fő választási jogcíme volt a régi jog, amely a megyei választók 4,0 %-át jelentette. 1914-re ez a létszám 24 főre csökken, amely már csak 0,1 %-a a választásra jogosultaknak.

A régi jogon választók választókerületi összesítését nézve a 5. táblázatból az adatokat kiemelve az alábbi megoszlást kapjuk.

21. táblázat
A régi jogon választók megoszlása a Nógrád vármegyei választói kerületekben

Kerület	1886. év (fő)	1914. év (fő)
Balassagyarmati	68	4
Losonci	26	-
Füleki	104	1
Szécsényi	131	15
Sziráki	153	4
Nógrádi	22	-
Összesen:	504	24

1886. évben számba véve a régi jogcímen választókat azt tapasztaljuk, hogy a megyében az elhelyezkedésük egyáltalán nem egyenletes. A szécsényi és a sziráki kerületekben a legmagasabb a régi jogon választók aránya. A szécsényiben 10,6 %, a szirákiban 7,5 %.

A két kerületen belül is vannak olyan községek, ahol kiemelkedően magas a régi jogon választók száma.

A szécsényi kerületben Nógrádmegyerben a 79 fő választó közül 51-en, Nagygécben a 25-ből 20-an sorolták magukat régi jogcímbe a választói névjegyzéken.

„Nógrádmegyer falu, csupa nemesember lakja. Földje részben jó, részben partos, sovány. Rétye vízőntéses. Szőlője kevés és silány bort termő. Az erdő rossz és ritkás tölgy. Egy kis részerdő: tölgy és bikk, szép. Compossessorátusé.”⁶⁵

„Nagygéc falu, földje partos, völgyes, nehéz munkálatú, sárga és helyenként fehéragyagos, középszerű. Rétye sok és jó, azonban mégis vízáradásnak kitéve. Szőleje elhanyagolt, erdejé nincs. Közbirtokosság tulajdona.”⁶⁶

⁶⁴ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Budapest, 1999. (125. p.)

⁶⁵ Shvoy Miklós: uo. (317. p.)

A sziráki kerületben Szentivánban 36-an választanak régi jogon a község 61 választójából, Erdőtacsán pedig 16-an a 44 fős választói csoportból.

„Szentiván⁶⁷ falu hegyek közt, egy keskeny, mély völgyben. (...) Majdnem az egész község nemesek által lakatik és a régi kortes világban Nógrád megyében ezen község lakói nagy szerepet vittek. Közbirtokosságé.”⁶⁸

„Erdőtarcsa falu Héhalom és Kálló közt. Egy nyílt völgyben fekszik. Földje legnagyobb részt nem régi irtvány, igen jó, rétje is kitűnő jó. Szőleje kissét elhagyatott, de különben alkalmas fekvésű. Tölgyes erdőből csupán irthatatlan részei maradtak fenn. Közbirtokosságé, Niczky- és Meskó családé.”⁶⁹

A korabeli megyeleírást olvasva érzékelhető, hogy mind a négy községben közbirtokosság van jelen.

Az 1886. évi régi jogon választókat kerületi bontásban foglalkozási besorolással az alábbi táblázat tartalmazza.

22. táblázat
A régi jogon választók foglalkozási megoszlása a Nógrád vármegyei választói kerületekben – 1886. év

Főszektor	Foglalkozási csoport	balassagyarmati	losonci	füleki	szécsényi	sziráki	nógrádi
Östermelés	Földbirtokos	31	9	24	6	39	5
	Kisbirtokos	14	6	59	110	57	2
	Gazdasági tisztviselő	1	-	3	2	5	5
	Összesen:	46	15	86	118	101	12
Ipar	Tisztviselő	-	-	2	-	1	-
	Önálló iparos	3	-	5	4	6	3
	Segéd-személyzet	-	-	-	-	-	-
	Összesen:	3	-	7	4	7	3
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	-	-	2	-	-	-
	Tisztviselők	1	-	-	-	-	-
	Összesen:	1	-	2	-	-	-

⁶⁶ Shvoy Miklós: uo. (314. p.)

⁶⁷ Fényes Elek ezt az egy községet írja le, mint curialis magyar falut a felsorolt négy településből, ahol nincs urbériség és közbirtokosok bírnák. In: Magyarország geographiai szótára. Kiadta: Fényes Elek, Pest, 1851. IV. kötet (100. p.)

⁶⁸ Shvoy Miklós: uo. (240. p.)

⁶⁹ Shvoy Miklós: uo. (241. p.)

Főszektor	Foglalkozási csoport	balassagyarmati	losonci	füleki	szécsényi	sziráki	nógrádi
Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	-	-	-	-	-	-
	Segéd-személyzet	-	-	-	-	-	-
	Összesen:	-	-	-	-	-	-
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közig. tisztv.	7	6	4	3	5	2
	Igazságszolgáltatás	-	2	2	1	7	-
	Egyházi szolgálat	-	-	-	-	3	-
	Tanügy	1	-	1	-	-	-
	Közegészségügy	-	-	-	-	-	-
	Irodalom és művészet	-	-	-	-	-	-
	Egyéb	2	-	-	2	-	-
	Összesen:	10	8	7	6	15	2
Egyéb	Házbirtokos	5	-	-	2	-	-
	Magánzó	3	3	2	1	-	5
	Összesen:	8	3	2	3	-	5
Mindösszesen:		68	26	104	131	153	22

Az 1886. évi települések közül kiválasztottam azokat a választókerületi központokat, ahol még 1914-ben is megtalálható a régi jogosultság.

Ezek a központi települések: Balassagyarmat, Szécsény és Szirák.

1886. évben Balassagyarmaton 20-an, Szécsényben 12-en és Szirákon 18-an éltek régi jogon választók. Név szerinti felsorolásuk az alábbi táblázatban látható.

23. táblázat
Balassagyarmat, Szécsény és Szirák régi jogon választói 1886. év

Név	Foglalkozás	Életkor	Lakhely
Tornyos György	Adófelügyelő	40	Balassagyarmat
Draskóczy Bertalan	Cipész	44	Balassagyarmat
Gyürky Abraham gróf	Főispán	45	Balassagyarmat
Galgóczy János	Földbirtokos	75	Balassagyarmat
Gyürky János	Háztulajdonos	70	Balassagyarmat
Pongrácz Tivadar	Háztulajdonos	72	Balassagyarmat
Pogány Ignác	Háztulajdonos	62	Balassagyarmat
Somoskeőy Mihály	Háztulajdonos	73	Balassagyarmat
Szentiványi Sándor	Háztulajdonos	70	Balassagyarmat
Berczelly Ödön	Hitelintézeti tisztviselő	47	Balassagyarmat
Kiss Antal	Magánzó	73	Balassagyarmat

Név	Foglalkozás	Életkor	Lakhely
Szecsődy Gyula	Magánzó	37	Balassagyarmat
Tornyos József	Magánzó	58	Balassagyarmat
Jeszenszky József	Megyei tisztviselő	50	Balassagyarmat
Komjáthy Károly	Megyei tisztviselő	56	Balassagyarmat
Szerény Gábor	Megyei tisztviselő	57	Balassagyarmat
Ujhelyi Boldizsár	Tisztviselő	52	Balassagyarmat
Zubovits István	Tisztviselő	46	Balassagyarmat
Frideczky Lajos	Törvényszéki elnök	68	Balassagyarmat
Turiczky József	Városi jegyző	50	Balassagyarmat
Velenczey Ferenc	Birtokos	64	Szécsény
Csókássy István	Földész	40	Szécsény
Csókássy Ferenc	Földész	41	Szécsény
Gonda János	Földész	42	Szécsény
Géczy Ferenc	Földész	40	Szécsény
Géczy Mihály	Földész	35	Szécsény
Krudy Pál	Földész	44	Szécsény
Rády János	Földész	39	Szécsény
Markus Ferenc	Háztulajdonos	78	Szécsény
Micsinay István	Háztulajdonos	68	Szécsény
Micsinay Ferenc	Iparos	43	Szécsény
Nyikos Lajos	Pénztárnok	61	Szécsény
Koós Béla	Bíróági végrehajtó	46	Szirák
Degenfeld Lajos gróf	Földbirtokos	41	Szirák
Dobrovay István	Földész	56	Szirák
Veres János	Főszolgabíró	41	Szirák
Sztancsik Mihály	Gazdatiszt	70	Szirák
Wladár Mihály id.	Gazdatiszt	72	Szirák
Wladár Mihály ifj	Kádár	46	Szirák
Turoczy Mihály öreg	Kályhás	49	Szirák
Wladár József	Kerékgyártó	37	Szirák
Kun Barnabás	Királyi járásbíró	45	Szirák
Kaszay Zsigmond	Királyi táblai bíró	60	Szirák
Kovács János	Királyi telekvezető	38	Szirák
Wladár Miksa	Lelkész	52	Szirák
Frecska József	Szabó	47	Szirák
Géczy Pál	Ügyvéd	69	Szirák
Hvitsy Miksa	Ügyvéd	67	Szirák
Plachy Gusztáv	Ügyvéd	39	Szirák
Zitás Ferenc	Ügyvéd	51	Szirák

Az 50 fős választói csoportban megfigyelhető a háztulajdonosok relatív nagy száma. Ezen kívül említésre méltó még az önálló iparosok jelenléte.

Az 1874. évi XXXIII. törvény jövedelemre való tekintet nélkül választói jogot adott, mint magasabb értelmiséginek többek között az ügyvédeknek és a lelkészeknek is. A listán mégis

találunk négy ügyvédet és egy lelkészt, aki a régi jogosultság megjelölését részesítette előnyben az értelmiségi joggal szemben.

A három kerületi központ régi jogn választóinak foglalkozás szerinti megoszlásában megfigyelhetők azok a különbségek, amelyek a település munkamegosztásban elfoglalt helyét jellemzik.

Vagyis a megyeszékhelyi rangú Balassagyarmaton a tisztviselők, magánzók és háztulajdonosok jelennek meg az 1886. évi, régi jogn választók listáján. Szécsényben, ahol a mezőgazdaság adja az ott lakók megélhetésének forrását a földeszek és földbirtokosok dominálnak a régi jogn választók között. Szirákon a foglalkozási ágazatok megoszlását illetően már nagyon vegyes a kép. Ügyvédek és tisztviselők mellett itt vannak legtöbben a régi jogn választó iparosok és az egy lelkész is. Valószínű, hogy a rendi múlt presztízse és hagyománya itt élegerősebben a helyiekben, hiszen a községben a 151 fős 1886. évi választói létszámból 12 %-os a régi jogcím aránya. Ez az arány Balassagyarmaton csak 3,1 %, Szécsényben pedig 8 %.

Látható, hogy amíg 1886. évben még minden kerületben volt régi jogn választó, addig 1914. évre már csak négy kerületben találjuk meg ezt a jogcímet.

Miután az 1914-es évben régi jogn választók száma igen csekély, így lehetőség van a személyek név szerinti felsorolására.

24. táblázat
Nógrád vármegye régi jogn választói 1914. év

Név	Foglalkozás	Életkor	Lakhely	Választókerület
Okolicsányi Manó	közjegyző helyettes	63	Balassagyarmat	Balassagyarmati
Platthy Ferenc	Magánzó	84	Balassagyarmat	Balassagyarmati
Balás Ferenc	Nyug. városi főbíró	67	Balassagyarmat	Balassagyarmati
Baloghy Dezső ⁷⁰	Nyug. vármegyei levéltárnok	68	Balassagyarmat	Balassagyarmati
Alitisz Miklós	Földbirtokos	65	Bolgárom	Füleki
Lehoczky László	Földész	67	Magyargéc	Szécsényi
Szerémy Gábor	Földész	71	Magyargéc	Szécsényi
Szerémy Ferenc	Földész	66	Magyargéc	Szécsényi
Balás Bertalan ⁷¹	Földész	64	Nógrádsipek	Szécsényi

⁷⁰ Baloghy Dezsőt 1886. október 1-jétől nevezték ki megyei levéltárnokká, és az addig betöltött füleki járási bírói tisztsége alól felmentették. NML IV. 405. Nógrád vármegye alispánjának iratai (11.229/1886.)

⁷¹ Balás Bertalan, Balás Kálmán és Balás Gábor mindhárman nógrádsipeki lakosok nem szerepelnek a sipeki Balás Károly egyetemi tanár által összeállított családi feljegyzésekben. A név igen gyakori a

Név	Foglalkozás	Életkor	Lakhely	Választókerület
Percze Gábor	Földész	67	Rimóc	Szécsényi
Percze Miklós	Földész	66	Rimóc	Szécsényi
Percze Sámuel	Földész	74	Rimóc	Szécsényi
Géczy Mihály	Földész	63	Szécsény	szécsényi
Gonda János	Földész	69	Szécsény	Szécsényi
Balás Kálmán	Kisbirtokos	76	Nógrádsípek	Szécsényi
Balás Gábor	Kisbirtokos	63	Nógrádsípek	Szécsényi
Pongrácz István	Magánzó	83	Nagylóc	Szécsényi
Borbás István	Magánzó	72	Szécsény	Szécsényi
Bagi András	Magánzó	78	Szécsény	Szécsényi
Dapsy Béla	Magánzó	73	Szécsény	Szécsényi
Kalmár Lajos	Asztalos	64	Szirák	Sziráki
Babindály István	Magánzó	72	Cserhátszentiván	Sziráki
Kún Barna	Táblabíró	72	Szirák	Sziráki
Horváth Miklós	Tisztartó	72	Szirák	Sziráki

A balassagyarmati kerületben található régi jogon választók mindegyike a megyeszékhelyen él. Három közigazgatási tisztviselő (közülük kettő nyugdíjas) és egy magánzó képviseli a régi jogon választókat a listán. Úgy gondolom, hogy jövedelmük nagysága vagy iskolázottságuk lehetővé tette volna számukra a választói jog elnyerését, mégis a régi jogcímet választották, mint választói jogosultságot.

A füleki kerület egyetlen régi jogon választója egy bolgáromi földbirtokos. Alitisz Miklós Bolgárom második legnagyobb földbirtokosa volt 230 kat. hold földjével⁷² Coburg Fülöp herceg után. Tehát kérhette volna besorolását más – földbirtok vagy jövedelem – választójogi kategóriába, de a 65 éves földbirtokos megmaradt a régi jogcímnél.

A szécsényi kerület 15 fős régi jogon választójából a 8 földész és két kisbirtokos szerepel a listán. Az ő esetükben már kétségesebb, hogy rendelkeztek-e 1914-re a minimálisan előírt census mértékével. Elképzelhető, hogy a régi jogon meglévő választójoguk volt egyetlen lehetőségük felkerülni a választói névjegyzékre.

A sziráki kerületben található az egyetlen iparos, aki régi jogon volt választó. Valószínű, hogy az ő esetében sem volt elégséges a jövedelme, hogy választó lehessen. Ezért használta ki régi jogcímet.

---

közszében, közös eredetet a könyv szerzőjével 1635. előtti időkből lehetne keresni, amelyre azonban nincs forrás. In: Sipeki Balás Károly: Családi feljegyzések. Budapest, 1929.

⁷² Magyarországi Gazdaczímtár. 1911. Szerk.: Rubinek Gyula.

Az 1914. évi listán hat magánzó is szerepel, mint régi jogn választzó. Kiugróan magas életkoruk feltételezi, hogy jövedelmük nagyságától függetlenül ragaszkodtak múltban szerzett jogosultságuk ismételt regisztrálásához.

A foglalkozási típusok szerint csoportosítva az 1914-re még régi jogn választzókat, azt látjuk, hogy igen sokfélék. A csoport fele az őstermelés szektorát tölti ki, földbirtokos, kisbirtokos és földész választók alkotják ezt a réteget. A következő legnépesebb, 6 főt magába foglaló foglalkozási típus a magánzóké. A fennmaradó választók olyan foglalkozásokkal bírtak, amelyek magasabb iskolai végzettség meglétét igényelték.

Az 1914. évi listán szereplő választók jelentős részének jogcím választásában feltételezhetően presztízs szempontok játszottak közre abban, hogy a régi jog kategóriába vetették fel magukat a választói névjegyzéken. Valószínű, hogy foglalkozásuknál fogva rendelkeztek olyan jövedelemmel vagy képzettséggel, amely a választói jog megszerzéséhez elegendő lett volna.

Összegezve: az 1848. évi választójogi törvény által létrehozott, és az 1874. évi törvény által megtartott választói jogosultság volt a régi jogcím. A dualizmus kori Nógrád vármegyében az ezen a jogn választókat két szempont szerint vizsgáltam.

Az egyik a választójogi kategória foglalkozási tartalmának feltárása, a másik a jogcímmel kapcsolatban létező vagy vélt presztízs-szempontok.

A régi jogcím mögött meghúzódó foglalkozások típusairól az 1886. és az 1914. évek met-szetében azt lehet elmondani, hogy az adott területre dominánsan jellemző foglalkozások jelennek meg a régi jogn választók között is.

A régi joggal kapcsolatban felmerülő presztízs-szempontok akkor vizsgálhatók, ha adott választó több jogcímen is választói jogot kaphatott. Hiszen akinek a vagyoni állása vagy jövedelmének mértéke nem volt elegendő a minimálisan szükséges cenzushoz, de az 1872. évet megelőző időkhöz még választójoggal bírt, az csak ezen a jogn vetethette fel magát a választói névjegyzékre.

A választóknak a választási jogosultságot meghatározó kategóriákba történő besorolását, amennyiben valaki több választói jogcím minimális cenzusának is megfelelt, egyéni döntés határozta meg.

Így a régi jog 1886. és 1914. évi képviselőit vizsgálva felfedezhettünk bizonyos presztízs szempontokat a jogcím kiválasztásakor. Kiemelkedően a közbirtokos falvakban figyelhettük meg a régi jog előnyét a földbirtok jövedelméből szerzhető választói jogosultsággal szem-

ben. A nyugalmazott közigazgatási tisztviselőknél és a magas életkort megért magánzóknál is megtapasztalhattuk a régi jog jelentőségét.

A régi jogcímnek a századforduló után is meglévő – bár igen kis arányú – részesedésében véleményem szerint a rendi múlt őrzése és hagyományának ápolása volt még tetten érhető a választók jogosultsági kategóriákba történő, egyéni döntésen alapuló besorolásakor.

2. Földtulajdon és választójog

Az 1874. évi XXXIII. törvény a választói jogosultság egyik cenzusát a földbirtokból származó jövedelemhez kötötte. Eszerint szabad királyi és rendezett tanácsú városokban választó lehetett az a birtokos, akinek földje 16 frt tiszta jövedelem után van földadóval megróva, a nagy- és kisközségekben megmaradt az úrbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telek.⁷³ A dualizmuskori választói névjegyzéken szereplő földtulajdonosokról a törvény alapján tehát azt tudjuk, hogy mennyi az a legkisebb földbirtok, amellyel rendelkeznie kellett ahhoz, hogy választó lehessen, de a valóságban létező birtoknagyságról és az abból származó jövedelemről nem kapunk információt.

A Nógrád vármegyei földbirtok után jogosultsággal rendelkező választók vizsgálatakor azt szeretném feltárni, hogy az egyes településeken különböző tényezők milyen hatással vannak mind a községben lévő földbirtokok nagyságára, mind annak jövedelmére, illetve így közvetve ezek a tényezők milyen befolyást gyakorolnak a község választóinak létszámára. A megye földbirtok jogán választóinak birtokviszonyai vizsgálatához az 1892. évi névjegyzéket⁷⁴ választottam ki.

Nógrád vármegye lakossága az 1890. évi népszámlálás⁷⁵ adatai szerint 215.405 fő volt. A gazdaságok száma 37.740, amelyhez 713.517 kat. hold terület tartozott.⁷⁶

Az 1892. évi választói névjegyzéken 13.087 fő szerepel, tehát 1892-ben Nógrád vármegyében a lakosság 6,1 %-a rendelkezett választói joggal, amely meghaladja az 5,7 %-os országos átlagot.⁷⁷ A névjegyzéken feltüntetett választókból 9946 fő kapott választói jogosultságot

---

⁷³ Magyar Törvénytár 1872-1874. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.

⁷⁴ NML IV. 404. Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai 1892.

⁷⁵ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1902.

⁷⁶ A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Budapest, 1897.

⁷⁷ Gerő András: uo. (58. p.)

földbirtok alapján, amely létszám a megyei választók legnagyobb hányadát, a 76 %-át alkotja. A választókat mindkét évben a már megismert hat választói kerületben írták össze a megyében, ezek a füleki, balassagyarmati, losonci, szécsényi, sziráki és nógrádi kerületek. A választókerületek száma és székhelye megegyezik az 1886. és 1914. évi választókerületi beosztással.

Kerületi bontásban az 1886. és 1914. évi feldolgozáshoz hasonlóan (ld. 5. táblázat) a 18. táblázatban láthatjuk a választók jogosultság szerinti megoszlását Nógrád vármegye 1892. évi névjegyzékén. Az utolsó oszlopban a földbirtok jogán választók százalékos arányát fejeztem ki a kerületben választói joggal rendelkezők létszámához viszonyítva.

25. táblázat
A Nógrád vármegyei választók jogosultság szerinti megoszlása 1892. évben

Kerület	Régi jog (fő)	Föld- birtok (fő)	Ház- birtok (fő)	Jövede- lem (fő)	Értel- miség (fő)	Összesen (fő)	Föld- birtok (%)
Füleki	105	1995	15	374	160	2649	75
Balassagyarmati	63	1309	55	397	140	1964	67
Losonci	13	1960	87	549	156	2765	71
Szécsényi	89	1085	3	145	134	1456	75
Sziráki	77	1898	-	116	106	2197	86
Nógrádi	105	1699	27	134	91	2056	83
Összesen:	452	9946	187	1715	787	13087	76

Az eredményeket vizsgálva az 1886. évihez hasonló állapotokat találunk 1892-ben is.

A megyei 76 %-os átlaghoz viszonyítva a táblázatból azt látjuk, hogy ekkor is két kerületben, a szirákiban és a nógrádiban a földbirtok jogán választók aránya meghaladja a megyei átlagot. A balassagyarmati és a losonci kerület az, ahol arányaiban kevesebben választanak földbirtok jogán, de még mindig döntően ez a jogosultság marad itt is a domináns. Az alacsonyabb földbirtokosi jogosultság arányát az is magyarázza, hogy a két kerületi központ, Balassagyarmat – korszakunkban a városi fejlődés útját járó, de jogilag nagyközség – és Losonc – a megye egyetlen rendezett tanácsú városa – választóinak csak töredéke választ földbirtok jogán. Balassagyarmaton az 511 főből 70-en, Losoncon a 489 főből mindössze 4-en. A két településen a jövedelem kategória túlsúlya, – Losoncon 332 fő, amely a kerület jövedelem alapján választóinak a 60 %-a, Balassagyarmaton 308 fő, amely a kerület jövedelem censusának a 78 %-a – mindkét esetben a jogosultsági arányokra rányomja a bélyegét. A sziráki és nógrádi kerületben fordított a helyzet. A két járási székhely jövedelem alapján választóinak alacsony száma miatt – Nógrádon 3

fő, Szirákon 45 fő – a földbirtok jogán választók aránya lesz magasabb a megyei átlaghoz viszonyítva.

A foglalkozás megjelölésénél a földbirtok jog alapján választók esetében az alábbi megnevezésekkel találkozunk: földbirtokos, nagybirtokos, birtokos, földész és földműves. A nagyságrendi adatokat a nagy- és középbirtokosok esetében a gazdacímárakból név szerint is megtudhatjuk. Nógrád vármegyében 93 fő 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtokkal rendelkező nagybirtokost találunk ebben az időszakban az egyes választókerületekben. Közülük mindössze 18-an szerepelnek választóként abban a községben, ahol a birtokuk feküdt. A következő táblázatban soroltam fel ezeket a nagybirtokosokat a választói névjegyzéken megjelölt életkoruk és választói jogosultságuk feltüntetésével.

26. táblázat
Nógrád vármegye nagybirtokosai az 1892. évi választói névjegyzéken

Név	Község	Kerület	Életkor (év)	Választói jogosultság
Sebastian Adolf	Nagy-Kürtös	Balassagyarmati	54	Földbirtok
Kuhinka István	Málnapataka	Füleki	33	Jövedelem
Baratta Alajos báró	Poltár	Füleki	62	Földbirtok
Janson Alfons	Somos-újfalu	Füleki	48	Földbirtok
Madách Aladár	Alsó-Sztregova	Losonci	42	Földbirtok
Forgách Antal gróf	Gács	Losonci	22	Földbirtok
Kuhinka Gyula	Podrecsány	Losonci	52	Földbirtok
Piret Béla báró	Diósjenő	Nógrádi	59	Földbirtok
Berchtold Richard	Nagyoroszi	Nógrádi	57	Földbirtok
Butler Ervin báró	Nándor	Nógrádi	31	Földbirtok
Muzslay Sándor	Rád	Nógrádi	80	Földbirtok
Prónay István	Romhány	Nógrádi	70	Földbirtok
Gyürky Ábrahám gróf	Kis-Terenne	Szécsényi	59	Régi jog
Nyáry Jenő báró	Piliny	Szécsényi	54	Földbirtok
Vilczek Ede gróf	Erdőkürt	Sziráki	46	Földbirtok
Hofman Jakab	Lőrinczi	Sziráki	50	Földbirtok
Schlossberger Henrik	Lőrinczi	Sziráki	32	Földbirtok
Dezsöffy ⁷⁸ Ottó	Vanyarc	Sziráki	78	Földbirtok

A választói jogosultság megnevezésénél azt látjuk, hogy a nagybirtokosok közül mindössze a kisterenyei Gyürky Ábrahám⁷⁹ gróf választott régi joron.

⁷⁸ A nevek írásakor a jegyzéken található írásmódot tartottam meg. Dezsöffy=Dessewffy

Egy esetben találunk még a földbirtok jogosultságtól eltérő besorolást. Kuhinka István üveggyárának jövedelmét nevezi meg a választáshoz szükséges cenzusként, nem földbirtokát. A megye északi területein jó minőségű kovakő és barnavasérc lelőhelyeket találunk ebben az időben, amelyre az üveg- és vasipar támaszkodhatott. „Málnapatak-Szamotercsen Kuchinka István Károly gyárát 1852-ben alapították. 1873-ban Kuchinka István és fia gyáraként szerepelt, mint egy kemencés huta, készített krétaüveget, a csiszolóműhelye építés alatt állt. Kuchinka István 1883-ban bekövetkezett halála után a gyárat fiai, István és Géza örökölték.”⁸⁰ A megyei monográfiában⁸¹ is málnapataki birtokosként és üveggyárosként találjuk meg Kuhinka Istvánt. A polgári öntudat egyik megnyilvánulását tapasztalhatjuk személyében, amikor a földbirtokos az üveggyárosi egzisztenciáját jelöli meg jövedelme forrásaként, és nem földbirtokát.

A többi nagybirtokos esetében már a földből származó jövedelem adja a választói jogot.

A választói névjegyzéken szereplő földészek és földmívesek birtoknagyságának feltáráshoz a Nógrád megyei kataszteri iratokat⁸² hívtam segítségül. A kataszter szó a középkori capitatum latin szóból ered, mely fejadójegyzéket jelent. „Az egyenes adók körében olyan munkálat, amely a hivatalosan megállapított adótárgyakról, adóalanyokról és az azokban előforduló változásokról mindenkor pontos feljegyzéseket tartalmaz úgy, hogy ezek alapján az időnkénti adóztatás adóbevallások nélkül is minden nehézség nélkül mehet végebe vagy legalábbis nagyon megkönnyítették. Legáltalánosabb alkalmazása a földadónál.”⁸³

Az államhatalom szempontjából a falusi társadalom tagjai mindenekelőtt adófizetők voltak. A kataszteri felmérések végső célja a földbirtok illetve a földtulajdonos vagy birtokos adózó képességének meghatározása volt. Magyarországon a földadókataszter terve még II. József nevéhez fűződik, aki megkísérelte bevezetni az általános földadót, de az még néhány évtizedet váratott magára. A kataszteri felmérések indokát végső soron az 1848-ban kimondott köztelherviselés teremtetten meg, végrehajtására azonban csak 1849 októberében, illetve

---

⁷⁹ „Gyürky Ábrahám (1836-1901) 1867. január 16-án grófi rangot nyert. 1872-91-ig Nógrád vármegye főispánja, 1892-1896-ig a losonci kerület országgyűlési képviselője, cs. és kir. kamarás.” Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Dr. Borovszky Samu. Budapest, 1911. (598. p.)

⁸⁰ Szvircsek Ferenc: Üvegutak, üveggyárak Nógrád megyében. In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. Salgótarján, 1982. (87-88. p.)

⁸¹ Borovszky Samu: uo. (606. p.)

⁸² NML XV. 2. Kataszteri iratok gyűjteménye Nógrád megye településeiről 1860-1980.

⁸³ Révai Nagy Lexikona XI. kötet. Budapest, 1914.

1850 márciusában kiadott császári pátens után került sor. Ez volt a *hozadéki kataszteri felmérés*, az un. ideiglenes kataszter.

Az 1867. évi adóigazítások után a megyénkénti kimutatások szerint Nógrádban termőterület 669.843 kat. hold volt, amely 1.693.263 forint évenkénti tiszta jövedelmet hozott. A felmérés szerint ebben az évben Nógrád vármegyében 37.483 földbirtokos volt, az egy birtokosra eső termőterület 19,01 kat. hold, a tiszta jövedelem összege 45,17 forint volt. A megye vagyonossága tekintetében 0,90-es hányadosával az országhoz közelálló, középvagyonosságú, a 26. helyet foglalja el a megyék rangsorában. (Az országos vagyonhányados 0,92 volt.)⁸⁴

A földkataszterrel kapcsolatos első törvényt az országgyűlés csak 1875-ben alkotta meg,⁸⁵ ez volt az 1875. évi VII. törvénycikk a földadó szabályozásáról. „A földbirtok arányos megadóztatása céljából a magyar állam területén fekvő minden földbirtok tiszta jövedelme ezen törvény rendeletei szerint újból kinyomoztatik és általános földadókataszter készíttetik.” (1. §) „A föld tiszta jövedelmének vétetik a közönséges gazdálkodás mellett tartósan nyerhető középtermésnek értéke, levonván belőle a gazdálkodási rendes költségeket. A földbirtokkal összekötött jogok, úgyszintén annak valamely iparággal vagy más földbirtokkal való gazdasági összefüggése a tiszta jövedelem kiszámításánál tekintetbe nem vétetnek, de viszont az azon fekvő terhek is figyelmen kívül hagyatnak.” (8. §) „A tiszta jövedelem művelési ágak és minőségi osztályok szerint becslés után nyomoztatik ki.” (9. §)

A földeket hét művelési ágban tartották nyilván: szántó, kert, szőlő, rét, legelő, erdő, nádas.

Törekedni kellett arra, hogy egy becslőjáráson belül egy tiszta jövedelmi fokozat készüljön. Amennyiben egy becslőjáráson belül a tiszta jövedelmi fokozat nem volt megállapítható, úgy egy becslőjárás több osztályozási vidékre volt felosztható. Meghatározták a törvényben művelési áganként a termésből levonható költségeket (pl. a napszámbért, a trágyázást és egyéb földmégmunkálást). A termés évi átlagát 10 évre vetítették ki, a szőlőknél 15, az erdők-nél pedig 25 évet vettek figyelembe, de legfeljebb nyolc minőségi osztályt állíthattak fel.

Az 1960-as években fordult a történészek figyelme a kataszteri felmérések iratai felé. A birtokviszonyok egyénre bontott vizsgálatához olyan forráscsoportokat kellett keresni, amelyekre a kataszteri felmérések alkalmasak voltak.

---

⁸⁴ Keleti Károly: A telekadó és kataszter közgazdasági és statisztikai szempontból. Pest, 1868.

⁸⁵ Magyar Törvénytár 1875-1876. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.

Orosz István⁸⁶ a Szabolcs megyei Mándok község birtokviszonyainak változásait vizsgálta az 1870-1909. években a kataszteri iratok forrását felhasználva. A két kataszteri felmérés egybevetésével az agrárstruktúra részletekbe menő elemzését tudta elvégezni, valamint forráskritikai módszereit is kidolgozta a kataszteri forráscsoport kutatásának.

Sándor Pál a paraszti földbirtoklás tényleges állapotához ajánlotta a kutatók figyelmébe a telekkönyveket és a kataszteri felméréseket még 1964-ben írt tanulmányában, amely a paraszti földbirtok 19. századi történeti statisztikai vizsgálatáról szól.⁸⁷ Ebben rámutat arra, hogy a kataszteri iratokból mód nyílik a földhasználat pontos megállapítására, mivel általános jelenség volt a parasztság telken kívüli földbirtoklása, vagyis a tényleges parasztbirtok terjedelme nagyobb volt, mint azt csupán az úrbéres teleknagyság alapján hihetnénk. Későbbi tanulmányában megállapítja, hogy többek között a kataszteri felmérések alkalmasak a földbirtoklás vizsgálatánál az országon belüli tájproblémák felderítésére.⁸⁸ Kellő kritikával kezelve lehetőséget nyújtanak a művelési ágak, s részben a vetésterület megoszlása, az alkalmazott művelési formák és az elért terméseredmények vizsgálatára. Ez azért is bír nagy jelentőséggel, mert a művelési ágak megoszlásának különböző arányai jelentékenyen befolyásolják az adott birtok holdankénti tiszta jövedelmének összegét. A kataszteri iratok hiányosságaként azonban megemlíti, hogy a különböző birtokcsoportokhoz kapcsolódó vetésterület megoszlását a felvételekből pontosan megállapítani nem lehet, mivel a kertek, gyümölcsösök és szőlők megjelölésén kívül éppen a legfőbb művelési ág, a szántó vetésterületének megoszlására nem adnak kellő felvilágosítást.

Szabad György már mintegy az addigi tapasztalatok tükrében a jövőre nézve foglalja össze a kataszteri munkálatok agrártörténeti értékesítésének feladatait.⁸⁹ Tanulmányában felsorolja azokat a kérdéseket, amelyek megvilágítására véleménye szerint alkalmasak a kataszteri iratok. Ezek a két felmérési időszakban végbement birtokstruktúra változástól az egyéni illetve családi birtoklás felvázolásán keresztül a dűlőkre lebontott művelési ág és birtoklás kérdéseiig

---

⁸⁶ Orosz István: Mándok birtokviszonyainak változásai 1870-1909. Acta Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica II. Debrecen, 1963. (157-173. p.)

⁸⁷ Sándor Pál: A XIX. sz.-i parasztbirtok statisztikai vizsgálata. In.: Agrártörténeti Szemle 6. 1964. (36-83. p.)

⁸⁸ Sándor Pál: A századforduló agrárstruktúrájának vizsgálatához. In.: Agrártörténeti Szemle 7. 1965. (177-197. p.)

⁸⁹ Szabad György: A kataszteri munkálatok agrártörténeti értékesítéséről. In.: Agrártörténeti Szemle 8. Budapest, 1966. (13-17. p)

fennmaradt forrásaink közül a kataszteri iratok sokoldalú felhasználhatóságát bizonyítja. Bali János⁹⁰ és Fegyő János⁹¹ egy-egy község kataszteri felméréseinek anyagával példázza az iratokban rejlő lehetőségeket a birtokstruktúra változások kimutatására.

A kataszteri iratok iránti érdeklődés ezután alábbhagyott, majd mint társadalomtörténeti elemzések lehetséges forráscsoportja merül fel újra a 80-as években. Kiss József, Eke Judit és Farkas Attila a kataszteri felméréseket mint adatbázist kívánja kezelni a kutatásokban, amely alkalmas a községi birtokstruktúra felvázolására.⁹² Orosz István az 1987. évi gyulai konferencián előadásában⁹³ ismét visszatér a kataszteri iratokban rejlő lehetőségekre, amennyiben a kutatás tárgyát a falusi társadalom képezi.

Elemzésemben Nógrád megye kataszteri adatait használtam fel a választók birtokainak nagyságrendi feltáráshoz, de a források hiánya miatt a dualizmuskori községekben végzett vizsgálat csak a mai magyar nógrádi területekre korlátozódik.

Nógrád vármegye 1892. évi választóinak nagy száma nem teszi lehetővé minden község földbirtok jogán választóinak a feldolgozását. Mintavétel alkalmazásával választottam ki olyan községeket, amelyek rendelkeztek kataszteri iratokkal. Vizsgálatom során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen összefüggés van a település népessége, földbirtokosi jogon választóinak létszáma és a birtokviszonyok között a különböző természeti adottságú és munkamegosztású területen elhelyezkedő községekben.

Az egyik kritérium az volt, hogy legyen a községek között olyan, amelynek a határában nagybirtok terül el. Igyekeztem olyan települést keresni, ahol a nagybirtokos a választói névjegyzéken is szerepel az adott helyen. A fenti válogatási szemponttal szemben megvizsgáltam olyan községeket is, ahol nem volt a falu határában nagybirtok, csak közép- illetve kisbirtok. Amikor a földbirtokok nagysága és a választók létszámára gyakorolt hatások összefüggéseit elemeztem, akkor annak a szempontnak megfelelően választottam ki falvakat, hogy gazdálkodásra alkalmas területen fekszik, vagy „rossz” földje miatt nem jellemző ott a mezőgazdasági

---

⁹⁰ Bali János: Sárszentlőrinc az 1859. és 1867. évi kataszteri felmérések tükrében. In.: Agrártörténeti Szemle 8. Budapest, 1966. (18-45. p.)

⁹¹ Fegyő János: Gelej az 1889. és 1910. évi kataszteri felmérések tükrében. In.: Agrártörténeti Szemle 8. Budapest, 1966. (46-72. p.)

⁹² Kiss József–Eke Judit–Farkas Attila: A földkataszteri iratanyagok forrásértéke, kutatási-feldolgozási lehetőségei. In.: Rendi társadalom–polgári társadalom 2. Gyula, 1987. (397-407. p.)

⁹³ Orosz István: A falusi társadalom kutatásának forrásai a dualizmus korában. In.: Rendi társadalom–polgári társadalom 2. Gyula, 1987. (356-370. p.)

művelés. Van-e ipari üzem vagy bánya a falu határában – feltételezésem szerint ennek a tényezőnek is befolyással kell bírnia a földbirtok jogán választók létszámára, és a faluban elhelyezkedő birtokok nagyságára.

A válogatás eredményeképpen 17 olyan községet sikerült találni, amelyek megfeleltek az általam kijelölt válogatási szempontoknak, és a település kataszteri iratai is rendelkezésemre álltak. A következő táblázatban tüntettem fel a kiválasztott települések választóinak a jogosultsági kategóriák közötti megoszlását.

27. táblázat
A kiválasztott községekben a választói jogosultság megoszlása 1892. évben

Község	Régi jog (fő)	Földbirtok (fő)	Házbirtok (fő)	Jövedelem (fő)	Értelmiség (fő)	Összesen (fő)
Bánk	-	65	-	2	3	70
Bárna	-	17	-	2	2	21
Berkenye	-	31	-	-	1	32
Bokor	-	46	-	1	1	48
Diósjenő	2	137	-	6	4	149
Endrefalva	-	43	-	3	4	50
Etes	-	28	-	-	1	29
Herencsény	-	45	-	1	3	49
Hugyag	-	34	-	1	1	36
Karancsberény	-	44	-	3	1	48
Karancskeszi	2	35	-	8	5	55
Kazár	2	54	-	1	1	58
Piliny	-	26	-	2	1	29
Sámsonháza	1	51	-	2	2	56
Somoskőújfalu	-	54	-	5	7	66
Tolmács	-	45	1	5	2	53
Vanyarc	3	103	-	3	4	113
Összesen	10	855	1	47	47	959

A számok tükrében szembevetendő a földbirtok jogán választók döntő többsége. Megállapíthatjuk, hogy amíg megyei szinten a választók több mint $\frac{3}{4}$ -e földbirtoka jövedelme után lett jogosult a közeleti részvétellel, addig községi szinten ez az arány még magasabb. A kiválasztott falvakban 855 fő kapta választójogát földbirtoka után, amely 89 %-os reprezentációt jelent az 1892. évi névjegyzéken a többi kategóriával szemben.

Három olyan települést találtam, ahol a falu választói névjegyzékén szerepelt a község nagybirtokosa. Ezek Vanyarc, ahol Dezsőffy Ottó⁹⁴ a nagybirtokos, Piliny Nyáry Jenő báróval és Somoskőújfalu Janson Alfons nagybirtokossal. Nagybirtok van még a határában Bárnának, Kazárnak, Herencsénynek, Berkenyének, Karancsberénynek és Diósjenőnek, de ezeknek a településeknek a nagybirtokosa nem található meg az 1892. évi választói névjegyzéken.

Két községet, Endrefalvát és Etest a szécsényi kerületből a válogatáskor a nagybirtokos községek közé soroltam, mivel esetükben közel 1000 kat. holdas birtok fekszik a község határában. Endrefalván Steinlein Zsuzsanna grófnő 924 kat. holdas birtoka található. Természetesen a nők nem rendelkezettek választójoggal a korszakban, így ő nem is szerepelhetett a névjegyzéken. A másik falu Etes, szintén a szécsényi választókerületből, ahol Forgách József grófnak 952 kat. holdja volt, de ő sem szerepel a település választói között.

Az egyes községek vizsgálatánál Shvoy Miklós Nógrád megye leírását⁹⁵ vettem alapul, ahol az alábbiak szerint ismerteti az általunk vizsgált községek természeti adottságait. Jó és rossz vagy silány minősítéseket használ a települések földjére, aszerint, hogy a mezőgazdasági termelésre mennyire alkalmas az adott terület. Jó földdel rendelkező falvak közé sorolja Etest, Endrefalvát, Kazárt, Bánkot, Diósjenőt, Tolmácsot, Berkenyét és Hugyagot. Rossz vagy silány földje van Vanyarcnak, Sámsonházának, Herencsénynek, Bokornak, Pilinynek, Karancsberénynek, Bárnának, Somoskőújfalunak és Karancskeszinek.

A községek első csoportjaként nézzük meg a település határában nagybirtokkal rendelkezőket, összehasonlítva őket azokkal a községekkel, ahol nincs nagybirtok.

---

⁹⁴ „Dessewffy III. Ottó (szül.1813 meghalt 1895. Vanyarczon), 1839-46-ig Nógrád vármegye főjegyzője, később alispán és országgyűlési képviselő, az ág.ev.bányakerületi egyházmegye világi felügyelője.” Borovszky Samu: uo. (594. p.)

⁹⁵ Shvoy Miklós: uo. (231-322. p.)

28. táblázat
A határában nagybirtokkal bíró községek adatai⁹⁶

Község	Terület (kat. hold)	Népesség (fő)	Választók		Nagybirtok nagysága (kat. hold)	Nagybirtok aránya a te- rülethez (%)	Választók aránya a népességhez (%)
			Összes (fő)	Földbirt. jogán (fő)			
Bárna	2955	629	21	17	1824	62	3
Berkenye*	2366	429	32	31	1287	54	7
Diósjenő	9997	1827	149	137	6924	69	8
Endrefalva	2309	952	50	43	924	40	5
Etes	2742	851	29	28	952	35	3
Herencsény	5768	1076	49	45	1474	26	5
Karancsberény	4020	476	48	44	2696	67	10
Kazár	4773	1035	58	54	1727	36	6
Piliny	2776	749	29	26	1278	46	4
Somoskőújfalú	6193	1353	66	54	4540	73	5
Vanyarc	5595	1286	113	103	1147	21	9

29. táblázat
A nagybirtokkal a határban nem rendelkező községek adatai

Község	Terület (kat.hold)	Népesség (fő)	Választók		Választók a- ránya a né- pességhez (%)
			Összes (fő)	Földbirtok jogán (fő)	
Bánk	1128	526	70	65	13
Bokor	930	250	48	46	19
Hugyag	1830	953	36	34	4
Karancskeszzi	5519	1106	55	35	5
Sámsónháza	1783	664	56	51	8
Tolmács	2127	795	53	45	7

* A 28. és 29. táblázatokban vastag betűvel szedve különböztettem meg a jó termőföldű községeket a többitől

A két táblázatot összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy azokban a községekben, ahol nagybirtokot található a falu határában a választók létszáma és a népesség aránya kisebb, mint azokban a községekben, ahol a kis- és középbirtokok a jellemzők. A 28. táblázatban felsorolt településekben a választók és népesség százalékos arányának az átlaga 5,8, míg a kis- és középbirtokos községekben ez a szám majdnem a duplája 9,3.

A következő táblázatban a községekben választójoggal bíró birtokosoknak a földre és a jövődelemre vonatkozó adatait tüntettem fel a kataszteri iratokban talált források alapján.

⁹⁶ A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Szerk.: Dr. Jekelfalussy József. Budapest, 1892.

30. táblázat

A kiválasztott községek földbirtok és jövedelmi viszonyai a kataszteri iratok alapján

Község	Legkisebb földbirtok		Legnagyobb földbirt. (nagybirt. kivételével)		Legkisebb adó	Legnagyobb adó (nagyb. kivételével)
	kat. hold	nsz*	kat. hold	nsz	korona	korona
Somoskőújfalu	0	1189	11	1054	1,24	43,38
Bárna	1	525	18	458	3,5	56,49
Kazár	1	114	11	399	8,5	64,08
Karancsberény	2	754	15	348	15,98	96,55
Endrefalva	1	238	16	917	10,58	115,12
Tolmács	1	235	12	873	5,97	136,59
Herencsény	1	76	19	414	9,7	137,12
Piliny	2	106	24	1533	16,97	149,49
Etes	1	349	29	371	7,44	177,56
Bánk	1	115	19	1146	6,5	184,59
Bokor	2	843	28	1509	10,62	197,37
Vanyarc	1	1269	27	6	5,39	207,30
Berkenye	1	1018	25	142	10,1	276,00
Sámsonháza	1	49	168	1451	4,17	563,39
Diósjenő	2	119	58	1511	19,95	581,15
Hugyag	2	899	59	689	24,85	583,76
Karancskeszi	3	776	239	757	22,62	1012,62
Átlag:	1,4	-	46	-	10,8	269,6

* nsz= négyszögöl

Az adatok alapján a holdakra és jövedelemre kivetített átlag az alábbiak szerint alakul. A legkisebb földbirtok minden községben az egy kat. hold körül mozog, az átlag 1,4 kat. hold. A nagybirtokot leszámítva a legnagyobb földbirtokokat vizsgálva már jelentősebb szóródást látnunk a falvak között. A középarány 46 kat. holdat mutat, de az adatok alapján látható, hogy mindössze 4 településen haladja meg az átlagot a legnagyobb földbirtok, a többi 13 esetben az átlag fele körül mozog a birtokméret.

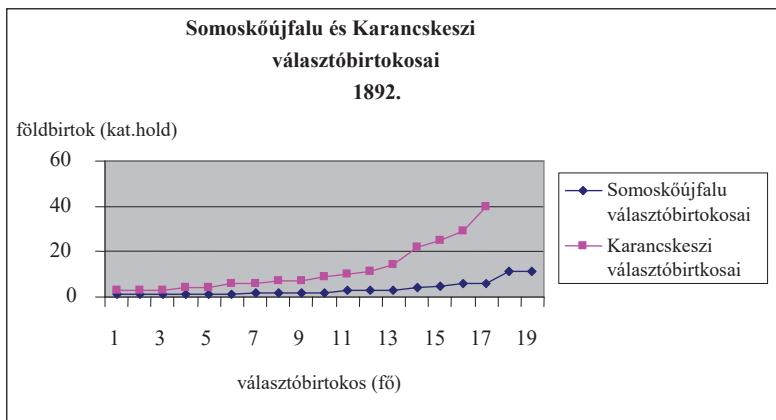
A jövedelem tekintetében a legkisebb jövedelmek átlaga 10,8 korona, míg a legtöbbet hozó földeké 269,6 korona volt. Ha a községek rangsorában a jövedelem alapján tekintjük át a kapott eredményeket, azt látjuk, hogy jóval kisebbek az átlagtól az eltérések, mint a birtoknagyság esetében. A föld minőségének a jövedelemre gyakorolt hatásával magyarázható ez a ketősség, mivel rossz termékenységű föld esetében az aranykorona érték jóval kevesebb lesz.

A községeket vizsgálva azt látjuk, hogy ahol a falu határában nagybirtok található, ott a választók birtokai kisebbek, mint a többi faluban. A kiválasztott 17 községből 20 kat. holdat

meg nem haladó legnagyobb földbirtokot 8 esetben találunk, amelyből hat településnek a határában nagybirtok terület el.

A 6. grafikonon a 30. táblázat első és utolsó helyén álló község választóinak földbirtokaik nagysága szerinti ábrázolása látható. Mindkettő földje rossz minősítést kapott a megyeleírás szerint, de Somoskőújfaluban Janson Alfons nagybirtoka található, míg Karancskesziben a közbirtokosság a jellemző. (A kisbirtokok szemléletesebb ábrázolása miatt nem vettem be az adatsorba Plachy Elemér 239 kat. hold területű birtokát Karancskesziben.) A nagyságrendi szóródás a két községben az ábrákon jól követhető. Míg a nagybirtokos Somoskőújfaluban a választók földbirtokai az 1-5 kat. hold között mozognak, és nem érik el a 15 kat. holdat, addig Karancskesziben az 5-10 kat. holddal rendelkező birtokos van többségben.

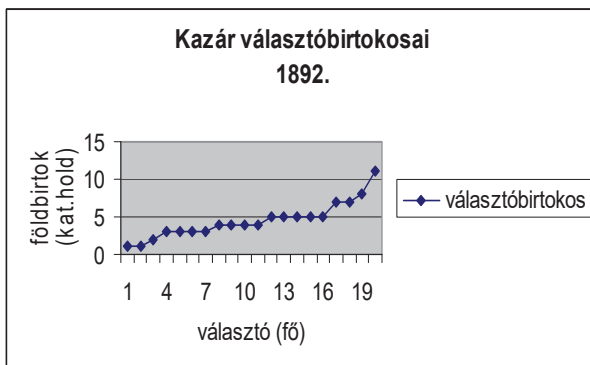
6. grafikon
Somoskőújfalu és Karancskeszzi választóinak földbirtokai

Nógrád vármegye választóinak földbirtokviszonyait vizsgálva az utolsó kiválasztási szempont az volt, hogy ipari üzem vagy bánya legyen a község környékén. Ebben a vonatkozásban Kazár települést vizsgálhattam, ahol az 1861-ben alakult Szent István, majd Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulat tulajdonjoga révén szénbányászatot folytattak. A falu határában folyó bányászatnak feltételezésem szerint hatással kell lennie a település választóinak birtoknagyságára, illetve a választóinak létszámára. Kazár a jó termőföldű községek sorába tartozik. Jankovich Miklós 1727 kat. hold birtoka fekszik a falu határában. A kataszteri iratok

szerint a legkisebb földbirtok egy kat. holdas nagyságú, míg a legnagyobb csupán 11 kat. hold, az átlag 4,5 kat. hold.

7. grafikon
Kazár választóinak földbirtokai

A kapott adatok azt támasztják alá, hogy a nagybirtok és a bányászat a földbirtokok nagyságára gátló tényezőként hatnak, és így a választók létszámát is negatív irányba befolyásolják. Az a tény, hogy Kazáron a falu népességének a 6 % elérte a választáshoz szükséges census nagyságát, jó termőföldjének, és az ebből származó jövedelmének volt köszönhető.

Összegezve: az 1874. évi választójogi törvény alapján összeírt választói névjegyzéken földbirtok jogon választók birtokáról csak a választójoghoz minimálisan szükséges birtoknagyságot vagy jövedelmezőséget tudjuk. A valóságban létező földbirtok jellemzőiről nincs információnk. Ezért fordultam olyan kiegészítő levéltári forráshoz – a kataszteri iratok forráscsoportjához –, amely alapján további adatokat gyűjthettem a választói jogot biztosító földbirtokról.

Mivel igen nagy létszámú a vármegyében a dualizmus időszakában a földbirtoka után választójoggal rendelkezők csoportja, így mintavételként az 1892. évi választói névjegyzéket és arról 17 községet választottam ki elemzésre.

A feltárt adatok eredményeképpen megállapíthattam, hogy a dualizmus kori földbirtok jogon választók döntő többsége legalább $\frac{1}{4}$ nagyságú úrbéri telke után lesz választó, és nem a földből származó adója alapján.

A választójog és földtulajdon összefüggéseinek vizsgálatakor a földbirtok jogon választók birtoknagyságát befolyásoló tényezők feltárását is elvégeztem.

Különböző vizsgálati szempontokat vettem sorra: a község természeti adottságai és földrajzi elhelyezkedése, a nagybirtok vagy ipari üzem jelenléte illetve hiánya.

Az elemzés végén láthatóvá vált, hogy mindezek a tényezők eltérő módon befolyásolják a választók létszámát és birtokstruktúráját is. A kataszteri iratok forráscsoportjának bevonásával a különbségek adatokkal alátámasztva kimutathatóak, a mintavétel alkalmazásakor az összefüggések feltárhatóak voltak.

Azokban a kiválasztott falvakban, ahol a község határában nagybirtok feküdt, vagy rossz volt a földminősége, vagy bányászattal is foglalkoztak, kisebbek voltak a földbirtokok és az abból származó jövedelmek. Ezek a tényezők pedig a választók létszámát is negatív irányba befolyásolták. Ennek következtében ezeken a településeken az 1874. évi XXXIII. törvényben előírt választói jogosultsághoz szükséges cenzust döntő többségében az úrbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telek biztosította, és nem a földből származó jövedelem.

A dualizmus kori Nógrád vármegyének azon községeiben volt magasabb a földbirtokból származó jövedelem, és így a választóbirtokosok létszáma, ahol jó termőföldön kis vagy középbirtokosok gazdálkodtak, és a falu határában nem volt jelen a nagybirtok.

3. Virilizmus és választójog

Az 1874. évi XXXIII. törvény a választói jogosultságot vagyoni cenrushoz kötötte. A választói névjegyzéken jövedelem jogcímen szereplő választókról a törvény alapján tehát azt tudjuk, hogy 105 forint adózott jövedelemmel rendelkeztek minimálisan, de a valódi jövedelem nagyságáról nincs információnk.

Ezért fordultam ismét olyan kiegészítő forráshoz, amely az egyén jövedelemére vonatkozóan adatokkal bír. Ilyen kiegészítő forrásként vizsgáltam meg a megyei illetve községi virilis jegyzékeket, amelyek a képviselőtestület tagjainak fele részben legtöbb adót fizetőire vonatkozóan tartalmazzák a nevet, foglalkozást, lakhelyet és a fizetett adó nagyságát.

Az 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről szól, az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. A két törvény előírása szerint a törvényhatósági

bizottságnak és a községi önkormányzatok testületének is a felét a legtöbb állami egyenes adót⁹⁷ fizető nagykorú honpolgárok alkották.

„19. § A bizottság áll fele részben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető azon nagykorú honpolgárokból, kik országgyűlési képviselőválasztásra jogosítva vannak: hason fele részben pedig a választó közönség választottjaiból.” (1870. XLII. törvény)

„34. § A község az önkormányzat jogát képviselő testülete által gyakorolja. A képviselő-testület felerészben a választó közönség választottjaiból, hason felerészben pedig a legtöbb egyenes államadót fizető községi lakos vagy birtokos nagykorú honpolgárokból áll. (1871. XVIII. törvény).⁹⁸

A virilizmus intézménye a települések legtöbb adót fizetőinek vagyonuk révén biztosította a politikai befolyást az automatikus képviselőtestületbe jutással.

Az 1886. évi XXII. – a második községi – törvényben⁹⁹ új formáit is megfogalmazták a legtöbb adót fizetői joga történő képviselésnek.

„32. § A képviselő-testület felerészben a legtöbb egyenes államadót fizető községi lakos vagy nagykorú birtokosból, illetőleg a község területén fekvő vagyonuk után legtöbb adót fizető nagykorú hajadon, özvegy, vagy törvényesen elvált nők s jogi személyek meghatalmazottjaiból, kiskorúak gyámjaiból és gondnokság alatt állók gondnokaiból, hason felerészben pedig a választó közönségválasztottaiból és azokon kívül még az állásuknál fogva szavazati joggal bíró előljárásági tagokból áll.”

„A virilizmus kapcsán a személyes képviselés jogának fogalmához járulékos elemként kapcsolódott a választójog egy különös föltételének, az adócenzusnak a fogalma. A magyar jog a virilizmus megnevezése alatt e két fogalmat összekapcsolta. A köznyelv idővel a szóalakhoz jelentésként a járulékos elemet kötötte – így határozták meg a nyelvvédők a virilista szót még az intézmény fönállásának idején „legjobb adót fizető”-ként, nagyadózóként. Társadalomtörténet-írásunk a járulékos elemet tette vizsgálatá tárgyává. (...)

---

⁹⁷ „Az állami egyenes adók körébe tartozott a kereseti adó, a földadó, a házadó, az általános jövedelmi pótdadó, a tőkeamat- és járadékdadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, a bányaadó, a nyerevényadó, a szállítási adó, a fegyver- és vadászati adó, a hadmentességi díj, az országos betegápolási pótdadó.” M. Tóvári Judit: A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése (1872-1917). In: Századok, 1980. 1. szám (782. p.)

⁹⁸ Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvények. Budapest, 1896.

⁹⁹ Magyar Törvénytár 1884-1886. évi törvények. Budapest, 1897.

A virilizmus a magyar társadalomtörténeti kutatásban Vörös Károly Budapest legnagyobb adófizetőkről írt tanulmánykötete megírása óta jelent meg.¹⁰⁰ Vörös Károly úttörő monográfiája után egyre-másra jelentek meg különböző törvény-, illetve helyhatóságok virilizmusáról szóló hosszabb és rövidebb, hol alaposabb, hol jórészt a rutinra támaszkodó tanulmányok.”¹⁰¹

Halmos Károly tanulmányában a virilizmus intézményéről elkészült tanulmányok címeit és szerzőit is összegyűjtötte törvényhatóságokként. Nógrád megyei vonatkozású volt Kosján László a vármegyei törvényhatóság virilis tagjairól írt tanulmánya.¹⁰²

Ebben a Nógrád megyei gazdasági elitet kutatva tett kísérletet arra, hogy bemutassa a polgári átalakulás szempontjából a foglalkozási szerkezet vizsgálatán keresztül egyének és csoportok mozgási tendenciáit.

Az 1873. és 1916. évek közötti törvényhatósági virilis listákat elemezve megállapította: „a legnagyobb adófizetők között jelentős szerkezeti átalakulásról nem beszélhetünk. A földbirtokosok nagy arányban megmaradnak a nógrádi megyei virilis jegyzékeken.

A tendenciák az 1910-es évekre teljesednek ki, s a szerkezet elmozdulása tapasztalható a polgári fejlődés irányába. A történelem menete azonban nem kedvezett a folyamat kiteljesedésének, s így nem tudhatjuk meg, hogy az ígéretesen kibontakozó losonci illetve salgótarjáni polgári átalakulás milyen további gazdasági, társadalmi és tudati átalakuláshoz vezetett volna, illetve felbontotta volna-e a nagybirtok dominanciáját.”

Kutatásomban az országgyűlési választásra jogosultak és a virilisek közös metszetét adó, az országos és helyi politikában a közéleti részvételre lehetőséget kapó elit csoportok vizsgálatát szeretném elvégezni. Ennek a csoportnak a tagjait választóviriliseknek neveztem el.

A vizsgálat egyrészt lehetőséget ad a virilis listán is szereplő választóknak a vagyoni helyzetének a feltárására. Amennyiben a választói névjegyzéken jövedelem jogcímen nyer besorolást az adott választó, akkor virilisként az adójának nagysága a jövedelmi viszonyairól is árulkodik.

Másrészt megtudhatjuk a két csoport közös metszetéből azt is, hogy milyen foglalkozású és választói jogcímű személyek alkották Nógrád vármegye közéleti elitjét. A törvényhatósági

---

¹⁰⁰ Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979.

¹⁰¹ Halmos Károly: Besitzbürgertum Magyarországon (A virilizmus). In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk.: Kövér György. Budapest, 2006.

¹⁰² Kosján László: Nógrád megye gazdasági elitje a dualizmus korában. (A polgárosulás tendenciái, hordozói). In: Rendi társadalom–polgári társadalom I. Salgótarján, 1986. (297-304. p.)

és a képviselőtestületi listák feldolgozásával választ kapunk arra is, hogy a területi elhelyezkedés mennyire befolyásolta a legtöbb adót fizetők foglalkozási szerkezetét.

Első megközelítésként az 1886. és az 1892. évre felvett országgyűlési választói névjegyzékhez a Nógrád vármegyei legtöbb adót fizető bizottsági tagoknak az 1887. évre összeállított névjegyzékét, valamint 1891. évre érvényes névjegyzékét társítottam.

Amikor az időmetszetekhez kapcsolódóan mutatom be a választóvíriléseket, akkor 1886. és 1892. évi csoportoknak nevezem.

Az 1900-as népszámlálás által kialakított foglalkozási besorolásokat alapul véve, az alábbi táblázat szerint rendszereztem az 1886¹⁰³ és 1892. évi nógrádi választókat.

31. táblázat
Nógrád vármegye választóinak foglalkozási szerkezete 1886. és 1892. év

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	1892. év (fő)	Változás 1892/1886.
1.	Östermelés				
		Földbirtokos	232	321	1,4
		Kisbirtokos	9.637	10.205	1,06
		Gazdasági tisztviselő	66	78	1,18
		Összesen:	9.935	10.604	1,07
2.	Bányászat, kohászat				
		Tisztviselő	66	78	1,18
		Művezető, elő-és szakmunkások	7	4	0,57
		Segédszemélyzet	-	-	-
		Összesen:	73	82	1,12
3.	Ipar				
		Tisztviselő	33	19	0,58
		Önálló iparos	846	857	1,01
		Segédszemélyzet	3	1	0,33
		Összesen:	882	877	0,99
4.	Kereskedelem, hitel				
		Önálló kereskedő	447	438	0,989
		Tisztviselők	12	24	2,00
		Egyéb	22	15	0,68
		Összesen:	481	477	0,99

¹⁰³ Az 1886. évi adatsor megegyezik a 7. táblázatban is feltüntetett adatokkal. A számokat az 1892. év eredményeivel történő összevethetőség megkönnyítése miatt tüntettem fel ismét.

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	1892. év (fő)	Változás 1892/1886.
5.	Közlekedés				
		Tisztviselő és díjnok	77	59	0,77
		Segédszemélyzet	-	-	-
		Összesen:	77	59	0,77
6.	Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkoztatás				
		Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	243	232	0,95
		Igazságszolgáltatás	100	98	0,98
		Egyházi szolgálat	164	163	0,99
		Tanügy	251	247	0,98
		Közegészségügy	52	63	1,21
		Irodalom és művészet	10	7	0,70
		Egyéb	79	61	0,77
		Összesen:	899	871	0,97
7.	Egyéb				
		Házbirtokos	180	108	0,60
		Magánzó	22	35	1,59
		Összesen:	202	143	0,70
		Mindösszesen:	12.549	13.087	1,04

Elmondhatjuk, hogy Nógrád vármegyében 1886-ban és 1892-ben is az őstermelésben dolgozott a választók döntő többsége, arányait tekintve a 80 %-a. A szektoron belül is a kisbirtokosok csoportjába besorolt, a választói névjegyzéken földész és földműves megnevezésekkel megjelenő választók voltak azok, akik 95 % feletti arányukkal uralják ezt az ágazatot.

Az 1886. és 1892. évi Nógrád vármegyei választók után most szeretném megvizsgálni ugyanezen évek megyei választójoggal rendelkező, legtöbb egyenes állami adót fizetőit – a megyei választóviriliseket.

A pótagokkal együtt 208 virilis tagot számlált a megyei törvényhatósági bizottság.¹⁰⁴ Összehasonlítva a két év névsorát, azt tapasztaljuk, hogy 122-en szerepeltek a bizottság mindkét listáján.

A névsorokat a választókkal összevetve pedig 1886. évben 159-en találhatók meg a nógrádi választói névjegyzékeken, 1892-ben pedig ennél kevesebben, 143-an. Mivel a választói jogosultság cenzusa jóval alacsonyabb, mint amennyivel az egyenes adó nagysága alapján le-

¹⁰⁴ NML IV. 152. Nógrád vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1886-1892.

hetett bekerülni a törvényhatósági bizottságba, így valószínű, hogy a választói névjegyzékről hiányzó virilisek más megyében vetették fel magukat a választók közé.

A választóvirilisekről a választói névjegyzékek alapján tehát tudjuk, hogy milyen jogon voltak választók és mi a foglalkozásuk.

A jogosultsági megoszlást az alábbi táblázatban foglaltam össze.

32. táblázat
A Nógrád vármegyei választóvirilisek jogosultsági megoszlása 1886. és 1892. évben

Jogosultság	1886. év		1892. év	
	fő	%	Fő	%
Régi jog	43	27	23	16
Földbirtok	64	40	67	47
Házbirtok	6	4	3	2
Jövedelem	24	15	25	17,5
Értelmiség	22	14	25	17,5
Összesen:	159	100	143	100

A választóvirilisek között a legnagyobb arányt mindkét évben a földbirtok jog képviseli.

Őket követik a régi jogon választók. Az 1886. évben régi jogon választó törvényhatósági bizottsági tagok közül 6 választóvirilis nem ezt a jogosultságot jelöli meg 1892. évben A földbirtok utáni jövedelem 5 esetben lép a régi jog helyébe, és Ujhelyi Boldizsár Balassagyarmatról 1886-ban foglalkozása szerint földbirtokos 1892-re mint királyi táblabíró már az értelmiségi kategóriában szerepel.

A jövedelem szerint választók csak 15-17 %-os arányban szerepelnek a megyei virilisek között a vizsgált időszakban. Hozzájuk hasonló az értelmiségi jogon választók részesedése a választóvirilisek között.

A foglalkozás tekintetében a megyei választóvirilisek az előbb is bemutatott hét szektoros felosztásban az alábbiak szerint oszlanak meg.

33. táblázat

A Nógrád vármegyei választóvirilisek foglalkozási szerkezete 1886. és 1892. évben

Szektor	1886. év	1892. év
Östermelés	115	92
Kohászat, bányászat	0	0
Ipar	1	4
Kereskedelem, hitel	17	11
Közlekedés	0	0
Közfoglalkozás és szabadfoglalkozás	26	34
Egyéb	4	2
Összesen:	159	143

Az östermelésben találjuk a megyei választóvirilisek több mint kétharmadát. Ők a nagy-és földbirtokosok, akik birtokuk utáni jelentős jövedelmük alapján lesznek tagjai a törvényhatósági bizottságnak.

A közfoglalkozás és szabadfoglalkozás lesz a következő népesebb csoport, ahol a tisztviselőket és ügyvédek találjuk nagy számban. Kétszeres adóbeszámítással 1886. évben 25-en, 1892-ben 42-en rendelkeztek a választóvirilisek közül. A legtöbb esetben ügyvédi illetve lelkesí oklevél adta az alapját a kétszeres adószámításnak. 1886. évben 15, 1892-ben 21 ügyvédi végzettség és 7 illetve 5 lelkesí oklevél szerepel a jegyzékeken.

A megyei törvényhatósági bizottságban a kereskedők 1892-re kisebb számban képviselték magukat, mint 1886. évben. Kosján László a Nógrád vármegyei kereskedő virilisekről azt állapította meg, hogy az 1870-80-as években jellemzően terménykereskedők találhatók a listákon. Számuk azonban egyre fogy. Két okot jelöl meg erre a szerző. Egyrészt jövedelmük nem elégséges ahhoz, hogy tartósan a virilisek között maradjanak. Másrészt azok, akik képesek nagyobb vagyont felhalmozni, azt földbirtokba fektetik, és később mint földbirtokosok szerepelnek a virilisek között, bár a kereskedést sem hagyják abba.¹⁰⁵

A választóvirilisek között 1886. évben 16 kereskedőt láthatunk a megyei listán. 1892-re számuk 8 főre csökken. Az 1892. évi kereskedők közül öten vannak azok, akik az 1886. évi listán is szereplő választóvirilisek¹⁰⁶ voltak. Mindannyian balassagyarmati illetékességűek. Az 1886-os listáról lemaradt kereskedőkből hárman (Felsenburg Mór, Rónai Ignác és Unger Sándor) az 1892. évi választói névjegyzéken háztulajdonosként jelennek meg. Az ipari szektor a választóvirilisek esetében igen alulreprezentált. 1886. évben Borbély Lajos salgótarjáni gyárigazgató képviseli értelmiségi jogon egyedül. Az 1892. évre az iparban dolgozók létszá-

¹⁰⁵ Kosján László: uo. (300. p.)

¹⁰⁶ Aninger László, Berczell Lipót, Elfer Ede, Felsenburg Tivadar és Streisinger Lipót választóvirilisek

ma 4 főre emelkedik. Bolváry Zahn Dénes és István, zlatnói üveggyárosok, Deutsch Károly losonctugári gőzmalmos és elsőként az önálló iparosok közül Oláh Alajos ecsegi mészáros 374 frt-os adóbeszámítással.

A két évet vizsgálva a virilis joghoz jutást jelentő egyenes adó átlagos nagyságáról és foglalkozásokról a jogosultság tekintetében az alábbiakat mondhatjuk el.

34. táblázat
Nógrád vármegye választóviriliseinek jogosultsága és adóátlag 1886. és 1892. évben

Jogosultság	1886.		1892.	
	Foglalkozás	Adóátlag (frt)	Foglalkozás	Adóátlag (frt)
Régi jog	38 földbirtokos 4 nagybirtokos 1 ügyvéd	835	14 földbirtokos 4 nagybirtokos 2 bíró 1 főispán 1 alispán	11375
Földbirtok	49 földbirtokos 11 nagybirtokos 1 kereskedő 1 haszonbérlo 1 ügyvéd 1 lelkész	899	50 földbirtokos 9 nagybirtokos 2 kereskedő 1 bérlő 2 ügyvéd 1 főszolgabíró 1 mészáros 1 földműves	814
Házbirtok	2 magánzó 4 kereskedő	433	1 magánzó 1 kereskedő 1 háztulajdonos	510
Jövedelem	7 földbirtokos 2 birtokbérlő 2 magánzó 1 közjegyző 11 kereskedő 1 szállodatul.	442	8 földbirtokos 2 bérlő 1 építész 4 tisztviselő 1 ügyvéd 1 lelkész 2 gyáros 6 kereskedő	786
Értelmiség	5 földbirtokos 7 lelkész 5 ügyvéd 2 gyógyszerész 1 gyárigazgató 1 orvos 1 kir. közjegyző	243	5 földbirtokos 6 tisztviselő 7 ügyvéd 1 gőzmalmos 4 lelkész 1 orvos 1 gyógyszerész	465

Az adóátlagok számításánál az értelmiségiek kétszeres adószámításánál a felezett összeget vettem figyelembe. Ez legtöbbször az értelmiségi jogon választóknál fordult elő, 1886. év-

ben 15, 1892-ben 17 esetben, de a házbirtok kategória kivételével néhány esetben mindenhol találkozunk kétszeres adóbeszámítással. Ettől eltérően nagyobb számban az 1892. évi földbirtokos jogcímen választó viriliscsoport, ahol a 67 választóból 12 személynél kétszeresen veszük figyelembe az adóösszeget.

Az átlagolt adatokból látszik, hogy a legtöbb adót fizetők csoportját a régi jog és földbirtok alapján választójoggal rendelkezők alkotják. Ebben a kategóriában találjuk mindkét évben a nagybirtokosok és földbirtokosok közel 90 %-át, akik szinte ki is töltik ezt a két kategóriát. De nem hiányzik a földbirtokosság a jövedelem és értelmiség alapján választójoggal rendelkező virilisek közül sem, de itt már kisebb arányban szerepelnek természetesen.

1892. évben a jövedelem kategóriában az 1886. évihez képest igen magas adóátlagot látnunk. Ez a kiemelkedő összeg annak köszönhető, hogy a megyei virilis lista második helyén szereplő Dr. Pulszky Ágoston egyetemi tanár választóként földbirtokos foglalkozást jelölt meg, de a választói jogcímként a jövedelem kategóriát. Mivel vizsgálatomban a jövedelem alapján választói joggal rendelkezők vagyoni háttéréről szeretnék pontosabb információt kapni, ezért a jövedelem jogcímen választó virilisek adóját néztem meg személyenként. A *-gal jelölt neveknél a virilis jegyzéken feltüntetett adónak csak a fele szerepel a táblázatban.

35. táblázat
Nógrád vármegye jövedelem alapján választó virilisei 1886. év

Név	Foglalkozás	Lakhely	Kerület	Adó (frt)
Streisinger Lipót	Kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	1429
Sacher Vilmos	Kereskedő	Losonc	Losonci	1225
Deutsch Adolf	földbirtokos	Szécsény	Szécsényi	881
Veisenbacher András	Kereskedő	Salgótarján	Füleki	719
Ungár Rudolf	Kereskedő	Losonc	Losonci	705
Házenfeld Benjámin	földbirtokos	Szirák	Sziráki	617
Heks József	Magánzó	Losonc	losonci	466
Grottner János	földbirtokos	Losonc	losonci	456
Berczell Lipót	Kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	377
Simli József	birtokbérlő	Diósjenő	nógrádi	360
Alk György	Magánzó	Losonc	losonci	345
Kóhn Vilmos	földbirtokos	Nógrád	nógrádi	316
Serli Antal id	földbirtokos	Losonc	losonci	316
Felsenburg Tivadar	Kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	306
Szakall Barna	földbirtokos	Losonc	losonci	298
Ruszinkó Antal	birtokbérlő	Szécsény	szécsényi	247
Klamarik Danó	szállodatulajdonos	Losonc	losonci	235
Elfer Ede	Kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	232
Feledi Henrik	Kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	213

Név	Foglalkozás	Lakhely	Kerület	Adó (frt)
Gazdik Lajos	földbirtokos	Balassagyarmat	balassagyarmati	211
Szlávy Lajos	Kereskedő	Losonc	losonci	195
Kis Jakab póttag	Kereskedő	Kékkő	balassagyarmati	194
Veisz Salamon póttag	Kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	185
Sztranyavszky Géza*	kir közjegyző	Balassagyarmat	balassagyarmati	133

* kétszeres adószámítású választóvirilis

36. táblázat
Nógrád vármegye jövedelem alapján választó virilisei 1892. év

Név	Foglalkozás	Lakhely	Kerület	Adó (frt)
Dr. Pulszky Ágoston*	földbirtokos	Szécsény	szécsényi	4932
Streisinger Lipót	kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	3078
Berczell Lipót	kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	1580
Felsenburg Tivadar	kereskedő	Balassagyarmat	balassagyarmati	1090
Hoffmann Dávid	Bérlő	Bánk	Nógrádi	1053
Deutsc Adolf	földbirtokos	Szécsény	szécsényi	773
Kuchinka István	földbirtokos	Málnapatak	Füleki	691
Seidner Mór	kereskedő	Salgótarján	Füleki	598
Pick József	Bérlő	Szécsény	szécsényi	492
Glósz Sámuel	földbirtokos	Felfalu	szécsényi	449
Bolváry Zahn Dénes	Gyáros	Zlatnó	Füleki	434
Bolváry Zahn István	Gyáros	Zlatnó	Füleki	434
Balás József*	Ügyvéd	Balassagyarmat	balassagyarmati	427
Ungár Rudolf	Kereskedő	Losonc	Losonci	440
Klein Soma	Vásárbérlő	Losonc	Losonci	407
Pongrácz György*	Árv elnök	Balassagyarmat	balassagyarmati	394
Elheniczky Flóris	földbirtokos	Balassagyarmat	balassagyarmati	368
Holéczy Gusztáv	földbirtokos	Salgótarján	Füleki	341
Zahoránszky Pál	földbirtokos	Málnapatak	Füleki	335
Ruszinkó Antal	földbirtokos	Szécsény	szécsényi	320
Karlik János	Építész	Balassagyarmat	balassagyarmati	315
Baintner Ottó*	vármegyei pénztárnok	Balassagyarmat	balassagyarmati	216
Pajor István*	ny árv elnök	Balassagyarmat	balassagyarmati	175
Herman Kálmán*	Okleveles erdész	Losonc	Losonci	157
Borbás Géza*	Lelkész	Vilke	Losonci	151

* kétszeres adószámítású választóvirilis

1886-ban 24 fő, 1892-ben 25 választóvirilis volt jövedelem jogcímen választó.

Ebből 1886-ban 7 földbirtokos és 11 kereskedő adja a csoport túlnyomó részét. 1892-ben megfordul a helyzet. A földbirtokosok 8 fővel képviseltetik magukat a listán, míg a kereskedők már csak 5-en maradnak.

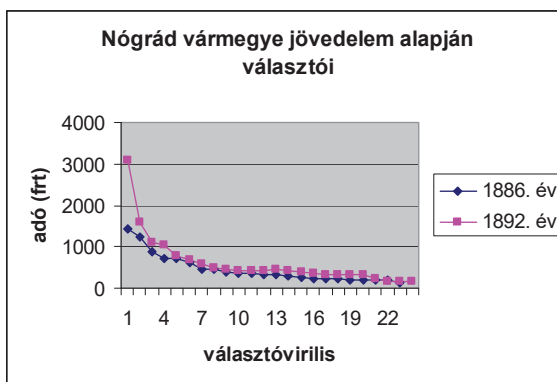

A többi választóvirilist vizsgálva igen változatos foglalkozások jelennek meg az 1892. évi listán. Bérlők, tisztviselők, gyárosok egyaránt megtalálhatóak egy-egy építész, ügyvéd és lelkész mellett.

A jövedelem jogcímen választók adónagyságát a két évre vonatkozóan grafikonon hasonlítottam össze. (Pulszky Ágoston kiugróan magas adóját az 1892. évben nem vettem fel az adatok közé, hogy a két év értékei ne mosódjanak össze.)

8. grafikon

Nógrád vármegye jövedelem alapján választó virilisei 1886. és 1892. évben

A grafikonon is jól látszik, hogy az 1892-es év adójövedelmei jóval felette vannak az 1886. évinek. Mindkét évben (természetesen 1892-ben Pulszky Ágoston után) Streisinger Lipót vezeti a listát, de fizetett adója megduplázódik 1892-re. Az adatokból tehát vagyonosodásra, anyagi gyarapodásra következtethetünk az idő múlásával.

A két év megyei választóviriliseit összehasonlítva 70-en hiányoznak az 1892-es törvényhatósági listáról. Ezek több mint 70 %-át az őstermelés szektorából jövedelmet szerző választóvirilisek teszik ki. Ebből 5 nagybirtokos és 45 földbirtokos.

A megyei virilisek után községi szinten is szerettem volna megvizsgálni a választók jövedelmi viszonyait a virilis listák tükrében. Ezt azért is fontosnak tartom, hogy a megyei választóvirilisek megismerése után a községi önkormányzatokban szerepet vállaló személyek választói jogosultsága és foglalkozása leírható legyen, és rávilágítson a két listán megfigyelhető különbségekre vagy hasonlóságokra.

A vizsgált időszakból Balassagyarmat és Losonc tekintetében találtam virilis névsort, valamint más évekből Szécsény nagyközségben.

Balassagyarmati választóvirilisek

Balassagyarmat ekkor a városiasodás útját járó, a rendezett tanácsú város rangjáért folyamatosan küzdelmet folytató település, de megyeszékhelyi státusza ellenére (egészen 1923-ig) csak nagyközség.

A balassagyarmati virilis lista¹⁰⁷ a levéltári iratokban megtalálható volt. Ez a forrás annyiban jelent bővebb információt a korabeli sajtóban közölt virilis névsorhoz képest, hogy itt az adó nagyságát is tudjuk. (Losonc esetében csak a helyi sajtóból tudtam tájékozódni a virilisek kilétéről, és ebben nem tudósítanak a fizetendő adó nagyságáról.)

A településen 1886. évben 652 választót találunk, ebből 375-en választanak jövedelem jogcímen. Ez a létszám a választóknak az 58 %-a. 1892-ben már csak 511 választója van Balassagyarmatnak, és ebből 308-an jövedelem szerint választók. Ez kicsivel, mindössze 2 %-kal magasabb arányt mutat, mint az 1886-os évben.

1886. évben 23, 1892-ben 24 legtöbb adót fizetőt találunk a képviselőtestületben, akikből mindkét évben 16-an szerepelnek az országgyűlési választói névjegyzéken. A balassagyarmati jegyzéken található adó mellett a megyei virilisek listáján is szereplő balassagyarmati választó-virilisek megyei adóösszegét tüntettem fel a táblázatban. A kétszeresen számított adók esetében itt is csak a felét vettem fel az adatok közé. Ezt a választóvirilis nevénél most is *-gal jelöltem.

Most nézzük meg, hogy kik voltak Balassagyarmat választóvirilisei 1886. és 1892. években.

37. táblázat
A balassagyarmati választóvirilisek 1886. év

Név	Foglalkozás	Jogosultság	Adó (frt)	Megyei adó (frt)
Farkas Ferenc*	Ügyvéd	értelmiség	132	181
Szilágyi Mór*	Ügyvéd	értelmiség	151	127
Kövy Tivadar*	Ügyvéd	értelmiség	220	223
Havas Gyula*	Gyógyszerész	értelmiség	260	261
Sugár Mór	Gyógyszerész	értelmiség	284	-
Grünbaum Henrik	Ügyvéd	értelmiség	332	-
Elfer Ede öreg	Kereskedő	jövedelem	233	232
Sztranyavszky Géza*	Körjegyző	jövedelem	263	133

¹⁰⁷ NML V. 41. Balassagyarmat Nagyközség Képviselőtestületének iratai 1886. és V. 71. Balassagyarmat Nagyközség iratai 1892.

Név	Foglalkozás	Jogosultság	Adó (frt)	Megyei adó (frt)
Berczek Lipót	Kereskedő	jövedelem	359	377
Felsenburg Tivadar	Kereskedő	jövedelem	359	306
Schleisinger Károly	Mészáros	jövedelem	410	-
Baintner Ottó	megyei tisztviselő	jövedelem	451	-
Herczfeld László	Háztulajdonos	jövedelem	475	-
Streisinger Lipót	Bérlő	jövedelem	584	1429
Schvartz Samu	Bérlő	jövedelem	854	-
Aninger László	Kereskedő	föld	363	351

* A virilis listán kétszeres adószámítással szereplő választóvirilis

38. táblázat
A balassagyarmati választóvirilisek 1892. év

Név	Foglalkozás	Jogosultság	Adó (frt)	Megyei adó (frt)
Grünbaum Henrik*	Ügyvéd	értelmiségi	162	162
Kövy Tivadar*	Ügyvéd	értelmiségi	224	224
Sztranyavszky Géza*	Kir.körjegyző	értelmiségi	280	280
Weisz Ábrahám	Háztulajdonos	házbirtok	370	-
Elfer Ede id	Háztulajdonos	házbirtok	655	773
Balás József*	Ügyvéd	jövedelem	166	427
Baintner Ottó*	m.pénztáros	jövedelem	216	216
Karlik János	Építész	jövedelem	315	315
Kondor József	Gabonakereskedő	jövedelem	318	-
Doman Izsák	Mészáros	jövedelem	321	-
Doman Mayer	Mészáros	jövedelem	321	-
Schvarcz Samu	Bérlő	jövedelem	360	-
Schlésinger Károly	Mészáros	jövedelem	391	-
Schmidt Samu	Birtokos	jövedelem	456	-
Berczel Lipót	Kereskedő	jövedelem	543	1580
Felsenburg Tivadar	Kereskedő	jövedelem	1090	1090

* A virilis listán kétszeres adószámítással szereplő választóvirilis

1886. évben 10 balassagyarmati képviselőtestületi virilis található meg a megyei törvényhatósági listán is, 1892-ben pedig 9 fő megyei választóvirilis is. Az adónagyságokat illetően látunk különbségeket a két lista adatai között. A megyei lista magasabb értékei annak tudhatók be, hogy itt a megye területén szerzett jövedelmet vették figyelembe, nem csak a Balassagyarmaton fizetett.

Mindkét évben a virilisek több mint a fele jövedelem alapján volt választó. Az ügyvédek, tisztviselők és kereskedők mellett itt már megjelennek az önálló iparosok is. A megyei választó

tóvirilisekkel ellentétben, a balassagyarmati képviselők között Aninger László kivételével 1886. évben nem találunk földbirtok és régi jogon választót egyik évben sem.

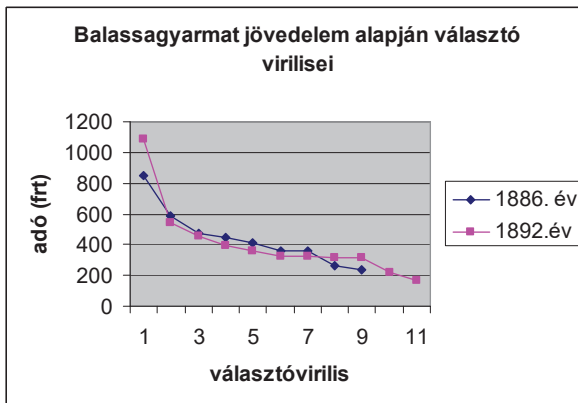
Ha az adónagyságot nézzük a választóvirilisek esetében 1886. évben 358 frt átlagos adót regisztráltak az egy földbirtok, 6 értelmiségi és 9 jövedelem alapján választó viriliséknél. A listát két bérlő Schwartz Samu és Streisinger Lipót vezeti 854 és 584 frt-tal. Érdekesség, hogy Schwartz Samu 1892-ben már csak 360 frt-os adót mondhat magáénak, míg Streisinger Lipót már nem találjuk a virilisek között.

1892-ben az átlagos adónagyság 387 frt. Felsenburg Tivadar kereskedő és Elfer Ede háztulajdonos lesz a két listavezető 1090 és 655 frt-os adójukkal.

1886-ban Felsenburg Tivadar 359 frt adót mondhatott magáénak, Elfer Ede pedig csak utolsó helyen volt 233 frt adóval. Az öt év alatt jelentős anyagi gyarapodás áll a két virilis mögött.

A két év jövedelem alapján választóinak az adó vonatkozásában történő összehasonlításakor az alábbi képet kapjuk.

9. grafikon
Balassagyarmat jövedelem alapján választó virilisei 1886. és 1892. évben

A két év jövedelem alapján választóinak adóját összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy nagyságrendileg nincs olyan jelentős eltérés, mint a megyei virilisek esetében. Az 1886. év legkisebb adója összegében még meg is haladja az 1892. évit.

A balassagyarmati központ nélkül a választókerületben a földbirtok jog szerint választók aránya meghaladja a 85 %-ot. Ugyanez a jogcím Balassagyarmaton mindkét évben 5-7 % kö-

rül mozog. Így nem meglepő, hogy a balassagyarmati választóvirilisek között nem találunk régi jog és egy kivételtől eltekintve földbirtok jogon választó virilist.

Ha összehasonlítjuk a Balassagyarmaton és a balassagyarmati kerületben a választói jogosultságokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy mindkét évben a kerületben jövedelem alapján választóknak a közel 80 %-a Balassagyarmaton él.

39. táblázat
Balassagyarmat és a balassagyarmati kerület választóinak jogosultsági megoszlása

Sorszám	Jogosultság	1886. év		1892. év	
		Balassagyarmati választók	Balassagyarmati kerület választói	Balassagyarmati választók	Balassagyarmati kerület választói
1.	Régi jog	20	68	1	35
2.	Földbirtok	108	1461	70	1335
3.	Házbirtok	80	80	54	54
4.	Jövedelem	375	486	308	397
5.	Értelmiség	69	142	69	141
Összesen:		652	2237	511	1962

Losonci választóvirilisek

A megyeszékhely után most nézzük meg a megye egyetlen rendezett tanácsú városának, Losoncnak a választók és virilisek viszonylatában jellemző képét.

Losoncon 1886-ban 34 legtöbb adót fizető¹⁰⁸ találunk a képviselőtestületben, akikből 26-an választók városukban, tehát a 76 %-uk.

1891 decemberében Losonc város egyesült Losonc-Tugárral és Losonc-Kisfaluvál,¹⁰⁹ melynek következtében a városi képviselőtestület 48 főről 74 főre növekszik. Így 1892-ben 37 legtöbb adót fizető tagot¹¹⁰ ismerünk a losonci képviselőtestületben, valamint a 15 póttagot, tehát összesen 52 fővel számolhatunk.

A város virilisei közül választói névjegyzéken 31-en szerepelnek. Az 1886. évihez képest jóval alacsonyabb arány (60 %) azzal magyarázható, hogy 4 jogi személy¹¹¹ mellett (Nógrád

¹⁰⁸ Losoncz és Vidéke. 1886. december 5. VIII. évf. 49. szám

¹⁰⁹ Losoncz és Vidéke. 1891. december 6. XII. évf. 49. szám

¹¹⁰ Losoncz és Vidéke. 1891. december 6. XII. évf. 49. szám

¹¹¹ Az 1886. évi XXII. községi törvény fogalmazta meg a jogi személyeknek közvetett módon történő képviselését. (32. §)

megyei Népbank, Losonci Takarékszövetkezet és Hitelbank, református egyház, Kármán Társulat¹¹²) 5 özvegyi jogon megnevezett hölgyet találunk a virilisek között ebben az évben.

A megyei és a balassagyarmati választóvirilisekhez hasonlóan itt is *-gal jelöltem a kétszeres adószámítással rendelkező választóviriliseket, ahol a megyei lista alapján adatokat találtam.

40. táblázat
Losonc választóvirilisei 1886. év

Név	Foglalkozás	Jogosultság	Megyei adó (frt)
Kirchner Dávid	gyógyszerész	Értelmiség	-
Kovács Ferenc*	királyi körjegyző	Értelmiség	195
Illés Lajos	lelkész református	Értelmiség	-
Doleschall Soma	mérnök	Értelmiség	278
Gellén Endre	ügyvéd	Értelmiség	327
Wagner Endre	ügyvéd	Értelmiség	-
Zelenka Gyula	ügyvéd	Értelmiség	-
Battik Elek	birtokos	Földbirtok	461
Gömöry Pál	házbirtokos	Házbirtok	-
Ungár Sándor	háztulajdonos	Házbirtok	601
Better Márkus	Bérlő	Jövedelem	-
Grittnér János	Bérlő	Jövedelem	456
Martinyi Pál	Bérlő	Jövedelem	-
Andrejszik Román	gőzmalom tiszt	Jövedelem	-
Deutsch Nátán	kereskedő	Jövedelem	-
Hammermüller Ignác	kereskedő	Jövedelem	-
Heksch József	kereskedő	Jövedelem	466
Kohn Adolf	kereskedő	Jövedelem	-
Popper Mór	kereskedő	Jövedelem	-
Popper Mór	kereskedő	Jövedelem	-
Ungár Rudolf	kereskedő	Jövedelem	705
Wankovics Danó	kereskedő	Jövedelem	-
Hercz Adolf id.	Szabó	Jövedelem	-
Hoffmann Gábor	Szabó	Jövedelem	-
Klamárik Danó	vendéglős	Jövedelem	235
Petyko Imre	ügyvéd	régi jog	-

¹¹² A Kármán Társulat a Kármán József írói munkásságának és örökségének gondozására és megőrzésére alakult lelkes losonciakból. Virilis jogukat feltételezhető, hogy közösen birtokolt házingatlanukból befolyó jövedelem biztosította.

41. táblázat
Losonc választóvirilisei 1892. év

Név	Foglalkozás	Jogosultság	Megyei adó (frt)
Kirschner Dániel	gyógyszerész	Értelmiség	496
Pokorny Lajos	gyógyszerész	Értelmiség	-
Kemény Ignác dr.	járási orvos	Értelmiség	-
Illés Lajos	református lelkész	Értelmiség	-
Okolicsányi Manó	szolgabíró	Értelmiség	-
Gellén Endre	ügyvéd	Értelmiség	1138
Zelenka Gyula	ügyvéd	Értelmiség	-
Sacher Gusztáv	földbirtokos	Föld	-
Unger Sándor	háztulajdonos	Házbirtok	491
Grittner János	magánzó	Házbirtok	-
Serly Antal id	magánzó	Házbirtok	266
Kohn Mór	búzakereskedő	Jövedelem	-
Minkus Bernát	búzakereskedő	Jövedelem	-
Órsztreicher Lajos	cserkereskedő	Jövedelem	-
Heksch József	fakereskedő	Jövedelem	-
Andrejcsik Román	gőzmalmi tiszt	Jövedelem	-
Kohn Adolf	kereskedő	Jövedelem	-
Lutoczka Danó	kereskedő	Jövedelem	-
Rottman Herman	kereskedő	Jövedelem	-
Sacher Soma	kereskedő	Jövedelem	-
Szlávy Dezső	kereskedő	Jövedelem	-
Sztolár Adolf	kereskedő	Jövedelem	-
Ungár Rudolf	kereskedő	Jövedelem	440
Better Márk	korcsmáros	Jövedelem	-
Róth Simon	könyvtáros	Jövedelem	-
Duda Danó	mészáros	Jövedelem	-
Sacher Pál	mészáros	Jövedelem	-
Herman Kálmán	okleveles erdész	Jövedelem	314
Deutsch Henrik	szállodás	Jövedelem	-
Klein Soma	vásárbérlő	Jövedelem	407
Szilassy Béla	földbirtokos	régi jog	2717

Losoncon 1886. évben 9, 1892-ben 8 választóvirilis található meg a megyei virilisek között is. Arányait tekintve jóval kevesebben, mint Balassagyarmat esetében. Balassagyarmaton közel a választók 2/3-a volt megyei és községi virilis, míg Losoncon nem éri el az 1/3-os arányt.

A losonci választóvirilisek jogcím szerinti összesítését a következő táblázat mutatja.

42. táblázat
Losonc választóviriliseinek jogosultsági megoszlása 1886. és 1892. évben

Jogosultság	1886. év	1892. év
Régi jog	1	1
Földbirtok	1	1
Házbirtok	2	3
Jövedelem	15	19
Értelmiségi	7	7
Összesen	26	31

A balassagyarmattal ellentétben Losoncon találunk mindkét évben régi jogon és földbirtok után választó virilist, igaz, csak egy-egy személyt. A régi jogot 1886-ban Petyko Imre ügyvédnél jelölték, 1892-ben Szilassy Béla földbirtokos sorolta magát ide.

Többségben a jövedelem alapján választó virilisek vannak a listán. Az értelmiségi kategória kevesebb, mint a fele a jövedelmiének.

Ha összehasonlítjuk a két év választóviriliseit, akkor a 11 fő mindkét évben szereplő közül 5-en találhatók a jövedelem szerint választók között, 4-en értelmiségiek, és ketten házbirtok alapján lesznek választók.

A jövedelem és értelmiségi jogosultságnak a választókerülettel szembeni losonci dominanciája megfigyelhető. A losonci választókerület esetében is elmondható a balassagyarmathoz hasonlóan, hogy Losoncon koncentráliódik a kerület jövedelem és értelmiségi jogon választóinak több mint a fele. Nem meglepő, hogy a város választóvirilisei is ebből a csoportból kerülnek ki túlnyomórészt.

43. táblázat
Losonc és a losonci kerület választóinak jogosultsági megoszlása 1886. és 1892. év

Sorszám	Jogosultság	1886. év		1892. év	
		Losonci választók	Losonci kerület választói	Losonci választók	Losonci kerület választói
1.	Régi jog	4	26	4	13
2.	Földbirtok	5	1824	4	1908
3.	Házbirtok	57	77	67	87
4.	Jövedelem	339	578	332	549
5.	Értelmiség	96	173	82	157

A központot kivéve a földbirtokosi jog aránya ebben a kerületben is 85 % körül mozog mindkét évben. Losoncon mindössze 5 illetve 4 fő választó földbirtoka után az 1886. és az 1892. évi országgyűlési választói névjegyzéken.

A foglalkozások közül 1886-ban a legnagyobb számban a kereskedők vannak jelen. Őket az ügyvédek követik. Két szabó és egy vendéglős képviseli az önálló iparosokat a listán.

1892-ben továbbra is a kereskedők töltik ki legnagyobb számban a képviselőtestület legtöbb adót fizetőinek a csoportját. Az ügyvédek száma viszont négyről kettőre csökken, és a kisipart sem a szabók, hanem a mészárosok képviselik a testületben. A többi foglalkozási típus igen változatos, de túlnyomóan a közigazgatás és szabadfoglalkozás szektorából származnak.

Szécsényi választóvirilisek

Szécsény Nógrád vármegye egyik kerületi és járási központja volt a korszakban.

Az 1874. évből rendelkezünk a község képviselőtestületének virilis listájával,¹¹³ valamint az 1893. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvi iratainak¹¹⁴ mellékleteként találjuk meg a szécsényi tisztviselők és képviselők névsorát, ahol a legtöbb adót fizetők neve is fel van sorolva.

Az 1893. évi szécsényi választóvirilisek neveit az 1892. választói névjegyzéken szereplőkkel vettem össze. A szécsényi 1892-1893. évi választóvirilisek a következők voltak.

44. táblázat
Szécsény választóvirilisei 1892/1893. év

Név	Foglalkozás	Választói jogcím	Megyei adó (frt)
Bölgöny Ödön	Földbirtokos	Értelmiség	-
Terstyánszky István*	Ügyvéd	Értelmiség	190
Pintér Sándor*	Ügyvéd	Értelmiség	151
Velics Antal dr	Földbirtokos	Földbirtok	-
Krivácsy Antal	Földbirtokos	Földbirtok	-
Vancsó Béla	Földbirtokos	Földbirtok	472
Pokorny Pál	Földbirtokos	Földbirtok	686
Velics Lajos dr	Titkár	Földbirtok	-
Pulszky Ágoston dr.*	Földbirtokos	Jövedelem	4932
Pick József	Bérlő	Jövedelem	492
Herkovich Sándor	Gyógyszerész	Jövedelem	-

¹¹³ NML V. 503. Szécsényi képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1872-1888.

¹¹⁴ A nagyközség földbirtokosa Dr. Pulszky Ágoston, aki a vásártartási és helypénzszedési jogot földesúri joggal gyakorolta. Ruzinkó Antal bíró a megyei törvényhatósági bizottsághoz fordult a Szécsényi Nagyközség képviselőtestületének megbízásából, hogy ezt a jogot a földbirtokostól megvásárolhassa. A vételárát 20.000 forintnyi összegben határozták meg, amelyet a település kölcsön felvételével kívánt rendezni. A vármegye az adásvételt az 1893. évi november 30-án tartott közgyűlésen engedélyezte. NML IV. 405. Nógrád Vármegye alispánjának iratai 1894. (560/1894.)

Név	Foglalkozás	Választói jogcím	Megyei adó (frt)
Deutsch Adolf	Kereskedő	Jövedelem	773
Deutsch Sándor	Kereskedő	Jövedelem	-
Gutfreund Ignác	Kereskedő	Jövedelem	-

* A megyei virilis listán kétszeres adószámítással szereplő választóvirilis

A 16 fős legtöbb adót fizető képviselőből 14-en szerepeltek a szécsényi választójegyzéken. A balassagyarmati és a losonci választóvirilisekhez képest Szécsényben a legtöbben földbirtok jogon lettek választók. Őket követik a jövedelem majd értelmiségi jogcímek. Döntően földbirtokosok, kereskedők és ügyvédek alkotják a szécsényi választóvirilisek csoportját. A megyei virilis listán 1892. évben hét szécsényi választóvirilis található.

Szécsény nagyközségből szeretnék kiemelni a választóvirilisek illusztrálására három olyan személyt, akik megtalálhatóak az 1886. és 1892. évi megyei törvényhatósági virilis jegyzékeken is, és választójoggal is bírtak.

Dr. Pulszky Ágoston az 1886. évi megyei törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek listáján az első helyen áll nagybirtokosként 11.977 forinttal, 1892-ben egyetemi tanárként 9864 forinttal a második. Tudori oklevelének köszönhetően adóját kétszeresen számították.

Komjáthy Anzelm az 1886. évi megyei törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek listáján a 101. helyen áll földbirtokosként 450 forinttal, 1892-ben királyi tanfelügyelőként 323 forinttal a 181. Ügyvédi oklevelének köszönhetően adóját kétszeresen számították.

Ruszinkó Antal az 1886. évi megyei törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek listáján a 174. helyen áll birtokbérlőként 247 forinttal, 1892-ben földbirtokosként 320 forinttal a 182.

Az ő alakjukon keresztül szeretném bemutatni a korszak prominens képviselőit, akik virilisként és választóként aktív közéleti tevékenységet folytattak. Részletes életrajzukat és fényképeiket a Függelékben helyeztem el.

Összefoglalva: Nógrád vármegye dualizmus kori választóinak társadalomtörténeti megközelítéséhez az alapforráson – a választói névjegyzékeken – kívül más források bevonása is szükséges. Ilyen kiegészítő források lehetnek a választók jövedelmi és vagyonsági leírására a kataszteri felmérések iratai, amelyek a földbirtok nagyságára és jövedelmezőségére vonatkozóan tartalmaznak értékes adatokat számunkra.

A levéltári iratokban őrzött virilis listán szereplő személyek neve mellett a foglalkozás megjelölés után a fizetett egyenes adó nagyságát is feltüntették. Így a választók jövedelmének nagyságrendi feltérképezéséhez a virilisyegyzékek szolgálhatnak információval.

A választói névjegyzékeken szereplő választókat a legtöbb adót fizetők csoportjaival összevetve azt tapasztaltam, hogy a megyei virilis jegyzékek a választók 15-16 %-os arányára kivetítve tartalmaznak az adónagyságra vonatkozóan adatokat. Ennek az az oka, hogy a vizsgálat alá vont két év megyei választóviriliseinek közel $\frac{3}{4}$ -e földbirtoka után, mint nagy- és földbirtokos rendelkezik választójoggal.

Balassagyarmat és Losonc esetében elmondható, hogy bár a jövedelem és értelmiség alapján választó virilisek dominálnak a képviselőtestületben, mivel régi jog és földbirtok után választó virilis nincs vagy elenyésző a virilisek között, de a 10-15 fő körüli létszám szintén nagyon kis szeletét adják a választóknak.

Megyei és választókerületi központi szinten tehát azt mondhatjuk el, hogy igen kislétszámú csoporthoz, a választók vékony rétegéhez sikerült közelebb jutni a virilis jegyzékeknek köszönhetően.

A forrásadatok azonban mégis fontosak abból a szempontból, hogy az „elit elitjének” feltárásához adott lehetőséget. A ténylegesen aktív, meghatározó közéleti szerepet játszó személyek foglalkozási, jogosultsági és jövedelmi viszonyairól rajzolt képet elének. Azt a zárt gazdasági réteget mutatta meg, akik a politikai vezetést is gyakorolták a megyén és a községeken belül.

4. Két központ két évének közös választói

A választói névjegyzékek jó lehetőséget adnak annak a vizsgálatnak az elvégzésére, hogy két évet összehasonlítva milyen jogcímű és foglalkozású választókat találunk meg ismét a jegyzékeken, mely jogosultsági és foglalkozási kategóriába tartozók hiányoznak a korábbi évhez viszonyítva és hová sorolhatók az újonnan jöttek.

Természetesen az 1886. és az 1914. évi választói névjegyzékek időben túl messzire esnek egymástól ahhoz, hogy az ott feltüntetett választók összehasonlíthatók legyenek. Ezért az 1886. évre készült névjegyzéket vettem össze a választók személyére nézve az 1892. évre összeírt választói névjegyzékkel.

Ezen belül is a vármegye két legnépesebb számú választókerületi központját választottam ki, Balassagyarmatot és Losoncot.

Az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején, vagyis a vizsgálat alá vont választói névjegyzékek keletkezésének idején a két település egymás riválisaként komoly harcot folytatott a megyei elsőség megszerzéséért mind gazdasági, mind közigazgatási, mind kulturális téren. A vita gyökerét az a kettősség adta, amit a megyeszékhelyi rang, de nagyközségi státusz jelentett Balassagyarmat számára a megye egyetlen rendezett tanácsú városával, Losonccal szemben.

Losonc és Balassagyarmat rivalizálását a nem azonos funkcióból eredő központiságnak az eltérő megközelítése adta. Vagyis a közigazgatási funkciót ellátó megyeszékhely jogosult megyén belül az elsőség megszerzésére, vagy a kereskedelmi és ipari központ szerepét betöltő Losonc. Ebben az időszakban lehetünk tanúi az újságok hasábjain és a megyei gyűléseken zajló vitának, amelyben a losonciak a megyeszékhely áthelyezését kezdeményezik Balassagyarmatról városukba.¹¹⁵ Az áthelyezés mellett és ellen felsorakoztatott érvek Balassagyarmaton a történelmileg kialakult és meggyökeresedett állapotok mellett a közjogi intézmények jelenlétével érveltek, míg Losonc esetében kiemelték a város gazdasági, ipari központi szerepét, pénzügyi életének, kereskedelmi centrumának fejlettségét, a térség kulturális életében játszott meghatározó szerepét.

„Losonc erre az időre „Felső-Nógrád” igazi központjává vált. Nem vetette vissza a megye egyetlen jogi értelemben is városnak tekintett településének fejlődését vásárainak csökkenő forgalma, a kereskedelem központja maradt. A századforduló után három pénzügyi intézet is alakult a városban. Közigazgatási intézményei révén nem vehette fel a versenyt a megyeszékhellyel, viszont szerepkörének megfelelően néhány megyei hivatala is volt.

Balassagyarmat ki tudta használni megyeszékhelyi rangja által élvezett előnyös helyzetét, kapcsolati tőkét. Vonzó célpontjává vált a faluról beköltöző földműveseknek, a megyei értelmiségnek, hivatalnokoknak, akiknek már nem csak munkahelyet adott a megyeszékhely.”¹¹⁶

Balassagyarmat fájó pontja volt a nagyközségi státusz, ezért törekedett a rendezett tanácsú jogkör megszerzésére. 1886. évben került először hivatalos formában a képviselő testület közgyűlése elé Reményffy József képviselő indítványa az átalakítás szükségességéről, mivel „a

---

¹¹⁵ Kosján László: Losonc és Balassagyarmat vitája 1890-ben a vármegye székhelyének áthelyezése kérdésében. I. rész In: Nógrádi Történeti Évkönyv Salgótarján, 1989. (195-209. p.)

¹¹⁶ Tóth Tamás: uo. (73. p.)

város¹¹⁷ közönsége, úgy erkölcsi, mint szellemi tekintetben a nagyobb városok értelmi színvonalán áll, s a törvény által biztosított önkormányzati jogai gyakorlását közigazgatási és közművelődési tekintetben önállólag kezelheti”.

Az új státusz többletköltségét is kiszámolták, amely alig 2000 Ft-t jelentene, de a település számára ez olyan rendkívüli bevételeket hozó előnyökkel járna, amely által fedezhető lenne. Az indítványt a közgyűlés elfogadta, és egy bizottságot választott „*kebeléből*”, amelynek feladatul adták egy jelentés elkészítését a várossá alakulás lehetőségeiről és menetéről. A bizottság vezetője Reményi Károly városbíró volt, tagjai Reményffy József, Kövy Tivadar, Farakas Ferenc, Horváth Danó, Elheniczky Flóris, Feledi Henrik, Aninger László, Elfer Ede és Molnár József képviselők.¹¹⁸

A kezdeti lelkesedés idővel aztán nagyon megcsitult. Még további három alkalommal foglalkozott a közgyűlés a rendezett tanácsú várossá alakulás problémájával, 1891., 1895. és 1911. években,¹¹⁹ de a bizottság továbbértékelésén kívül még a törvényhatósághoz címzett kérés megírásáig sem jutottak el. Valószínű, hogy a kezdetben csekélynek ítélt többletköltség még sem volt vállalható a megyeszékhely számára.

Balassagyarmaton 1886. évben 652 választót regisztráltak a választói névjegyzéken, 1892-re számuk lecsökkent 511-re. A több mint 20 %-os csökkenést valószínű a választói törvénynek az a kitétele okozta, hogy adóhátralékosok nem vetethették fel magukat a választói névjegyzékre. A két év jogosultsági megoszlását az alábbi táblázat részletezi.

45. táblázat
Balassagyarmat választóinak jogosultsági megoszlása 1886. és 1892. évben

Választói jogosultság	1886. év		1892. év	
	fő	%	fő	%
Régi jog	20	3,1	10	1,9
Földbirtok	108	16,6	70	13,7
Házbirtok	80	12,3	54	10,6
Jövedelem	375	57,5	308	60,3
Értelmiség	69	10,5	69	13,5
Összesen:	652	100	511	100

¹¹⁷ A balassagyarmati képviselőtestületi iratokban a település 1871-től élő nagyközségi státusza ellenére városi címet használnak.

¹¹⁸ NML V. 41. Balassagyarmat Mezőváros Tanácsának iratai 1886.

¹¹⁹ NML V. 71. Balassagyarmat Nagyközség iratai 1891-1911.

Az első három jogcím esetében látunk csökkenést mind létszámában, mind arányaiban a választóknál, a jövedelem és az értelmiségi kategória az, ahol néhány százalékos emelkedést tapasztalunk. Az 1886. és 1892. évi választókat összevetve 300 olyan választót találtam, akik mindkét választói névjegyzéken szerepeltek, vagyis az 1886. évi csoportnak majdnem a fele, az 1892. évinek pedig a 58,7 %-a. A mindkét év választóinak a jogosultsági megoszlása az alábbiak szerint alakult.

46. táblázat
Balassagyarmat 1886. és 1892. évben is választóknak a jogosultsági megoszlása

Választói jogosultság	Választó (fő)	%
Régi jog	9	3
Földbirtok	51	17
Házbirtok	22	7,3
Jövedelem	186	62
Értelmiség	32	10,7
Összesen:	300	100

A legnagyobb létszámban és arányban a jövedelem alapján választók kerülnek fel az 1886. évi választók közül az 1892. évi névjegyzékre. Ez az arány közel megegyezik az 1892-es névjegyzéken jövedelmük után választók arányával. A földbirtok jogon választók a következő kategória, bár jóval alulmúlja a jövedelem szerint választókét. Az összlétszámot nézve viszont néhány százalékkal magasabb. A házbirtok és értelmiségi jogú mindkét évi választók aránya kicsit alacsonyabb a teljes létszámhoz viszonyítva.

A két, időben viszonylag egymáshoz közel eső választói névjegyzék alkalmas annak a vizsgálatnak az elvégzésére is, hogy hány esetben változott meg a jogcíme, vagy a foglalkozása, esetleg mindkettő a mindkét választói névjegyzéken szereplő választónak.

A következő táblázatban soroltam fel azt a 31 esetet, amikor ilyen változást tapasztaltam.

47. táblázat
A balassagyarmati választói jogosultságban vagy foglalkozásában megváltozott választók 1886/1892. év

Név	Év	Foglalkozás	Jogosultság
Berczelly Ödön	1886.	Hitelintézeti tisztviselő	Régi jog
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Dessewffy Elek	1886.	Ügyvéd	Jövedelem
	1892.	Ügyvéd	Értelmiség
Doman Ignác	1886.	Földbirtokos	Föld
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok

Név	Év	Foglalkozás	Jogosultság
Draskóczy Bertalan	1886.	Cipész	Régi jog
	1892.	Cipész	Jövedelem
Gazdik Lajos	1886.	Kereskedő	Jövedelem
	1892.	Földbirtokos	Föld
Herman Károly	1886.	Megyei tisztviselő	Értelmiség
	1892.	Főszámvevő	Jövedelem
Hummer Ferenc	1886.	Városi aljegyző	Jövedelem
	1892.	Városi aljegyző	Értelmiség
Jakubovics József	1886.	Királyi aljbíró	Jövedelem
	1892.	Törvényszéki bíró	Értelmiség
Kacskovics Gyula	1886.	Főorvos	Jövedelem
	1892.	Főorvos	Értelmiség
Kék István	1886.	Ügyvéd	Értelmiség
	1892.	Ügyvéd	Jövedelem
Kluck András	1886.	Kőműves	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Kohn Ede	1886.	Kereskedő	Házbirtok
	1892.	Fakereskedő	Jövedelem
Kohn Károly	1886.	Háztulajdonos	Házbirtok
	1892.	Háztulajdonos	Jövedelem
Komjáthy Károly	1886.	Megyei tisztviselő	Régi jog
	1892.	Árvaházi kiadó	Jövedelem
Kondor József	1886.	Kereskedő	Házbirtok
	1892.	Gabonakereskedő	Jövedelem
Luczáthy Sándor	1886.	Háztulajdonos	Házbirtok
	1892.	Kávés	Jövedelem
Makka Ignác	1886.	Tisztviselő	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Okolicsányi János	1886.	Törvényszéki tisztviselő	Jövedelem
	1892.	Törvényszéki bíró	Értelmiség
Polacsek Adolf	1886.	Kereskedő	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Pongrácz Tivadar	1886.	Háztulajdonos	Régi jog
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Reinhardt Zsigmond	1886.	Háztulajdonos	Házbirtok
	1892.	Fiakeres	Föld
Schmidt Samu	1886.	Birtokos	Föld
	1892.	Birtokos	Jövedelem
Singer Adolf	1886.	Tanító	Jövedelem
	1892.	Tanító	Értelmiség
Steiner Jakab	1886.	Házaló	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Szentiványi Sándor	1886.	Háztulajdonos	Régi jog
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Szkładányi Károly	1886.	Éneklő	Jövedelem
	1892.	Kántor	Értelmiség

Név	Év	Foglalkozás	Jogosultság
Sztranyavszky Géza	1886.	Körjegyző	Jövedelem
	1892.	Körjegyző	Értelmiség
Sztrehárszky János	1886.	Háztulajdonos	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Ujcesek Pál	1886.	Szabó	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Ujhelyi Boldizsár	1886.	Tisztviselő	Régi jog
	1892.	Törvényszéki bíró	Értelmiség
Zeke Kálmán	1886.	Királyi aljbíró	Jövedelem
	1892.	Járásbíró	értelmiség

A 31-ből 11 választónál változott meg a foglalkozás és a jogosultság is. A jogcímek változási gyakoriságát nézve a leggyakrabban a jövedelem kategóriába sorolt választó 1892-re értelmiségi kategóriába kerülő esete fordult elő a legtöbbször, 9 alkalommal, ellentette csak kétszer. Ezt követi az, amikor a jövedelem alapján választóból házbirtok szerint választó lesz 6 esetben, ennek fordítottja 4 alkalommal fordult elő. Összességében 1892-re 9 alkalommal változik a jogosultság jövedelem kategóriára, és 10 esetben értelmiségre.

Feltételezhető tendencia tehát a megyei közigazgatási központban, hogy az értelmiségi letnek és a jövedelem szerinti választásnak idővel egyre inkább növekvő presztízse alakult ki.

Balassagyarmat választóinak foglalkozási szerkezete az alábbiak szerint alakult 1886. és 1892. évben.

48. táblázat
Balassagyarmat választóinak foglalkozási szerkezete 1886. és 1892. év

Főszektor	1886. év		1892. év	
	Fő	%	Fő	%
Östermelés	110	16,9	81	15,9
Bányászat és kohászat	-	-	-	-
Ipar	163	25	130	25,4
Kereskedelem és hitel	128	19,6	89	17,4
Közlekedés	-	-	1	0,2
Közfoglalat és szabadfoglalkozás	160	24,5	153	29,9
Egyéb	91	14	57	11,2
Összesen	652	100	511	100

A legmagasabb létszámot a közszolgáltatás és szabadfoglalkozás szektorában látjuk. Ezt követi az ipar területe az előzőekhez hasonló arányokkal. Csak arányaiban beszélhetünk növekedésről ezekben a szektorokban is. A létszám tekintetében mindenhol csökkenő tendenciát tapasztalhatunk.

Most nézzük meg, hogy a mindkét évben a választói névjegyzéken megtalálható 300 fő választói csoportnak 1886. évben milyen képet mutat a foglalkozási szerkezete.

49. táblázat
Balassagyarmat mindkét évben választóinak foglalkozási szerkezete 1886. évben

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	%
1.	Östermelés	Földbirtokos	4	1,3
		Kisbirtokos	45	15
		Gazdasági tisztviselő	1	0,3
		Összesen:	50	16,7
2.	Bányászat, kohászat	Tisztviselő	-	-
		Művezető, elő-és szakmunkások	-	-
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	-	-
3.	Ipar	Tisztviselő	-	-
		Önálló iparos	74	24,6
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	74	24,6
4.	Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	73	24,3
		Tisztviselők	4	1,3
		Egyéb	-	-
		Összesen:	77	25,7
5.	Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	-	-
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	-	-
6.	Közszolgálat és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	31	10,3
		Igazságszolgáltatás	24	8
		Egyházi szolgálat	2	0,7
		Tanügy	9	3
		Közegészségügy	2	0,7
		Irodalom és művészet	-	-
		Egyéb	6	2
		Összesen:	74	24,6
7.	Egyéb	Házbirtokos	24	8
		Magánzó	1	0,3
		Összesen:	25	8,3
		Mindösszesen:	300	100

Az önálló iparosok és kereskedők után a földészek jelennek meg az 1886. évi választói névjegyzékről az 1892. évin a legnagyobb arányban. Említésre méltó még a törvényhozásban és közigazgatásban dolgozó tisztviselők jelenléte. Az 1892. évi balassagyarmati választói névjegyzéken 54 házbirtokos szerepel. Megközelítően a fele 1886-ban is választó volt.

Most nézzük meg, hogy kik nem kerültek fel az 1892. évi listára, és mely választók jelennek meg újként az 1892. évi listán.

Kimaradt az 1886. évi választókból 354 fő, és új választó lett 1892-ben 205 fő. A választói jogcímek az alábbiak szerint oszlanak meg.

50. táblázat
Kimaradt és új választók jogcímei a balassagyarmati választói névjegyzéken
1886. és 1892. év

Választói jogosultság	1886. évi „kimaradtak”	1892. évi „újak”
Régi jog	10	7
Földbirtok	64	15
Házbirtok	60	26
Jövedelem	190	131
Értelmiség	30	26
Összesen	354	205

Mivel 1892-ben összességében kevesebben vetették fel magukat a választói listára, így az egyes jogcímeken belül is csökkenést tapasztalunk. Olyan kategória nem volt 1892-ben, ahol több új választó lett volna, mint ahányan kimaradtak. Az értelmiségi kategória az, ahol a kimaradtakat a legnagyobb arányban „visszapótolták” az újak. Legkevésbé a földbirtokos jogcímen választók regisztráltak újonnan az 1892. évi választói jegyzékre.

Ugyanezen választók foglalkozási szerkezete az alábbiak szerint alakul.

51. táblázat
A kimaradt és az új választók foglalkozási szerkezete a balassagyarmati választói
névjegyzéken 1886. és 1892. év

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év kimaradtak (fő)	1892. év újak (fő)
1.	Östermelés	Földbirtokos	2	2
		Kisbirtokos	62	13
		Gazdasági tisztviselő	-	-
		Összesen:	64	15
2.	Bányászat, kohászat	Tisztviselő	-	-
		Művezető, elő-és szakmunkások	-	-
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	-	-
3.	Ipar	Tisztviselő	-	-
		Önálló iparos	95	61
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	95	61

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év kimaradot- tak (fő)	1892. év újak (fő)
4.	Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	46	25
		Tisztviselők	4	1
		Egyéb	-	-
		Összesen:	50	26
5.	Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	-	-
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	-	-
6.	Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	31	47
		Igazságszolgáltatás	24	14
		Egyházi szolgálat	2	3
		Tanügy	13	4
		Közegészségügy	4	6
		Irodalom és művészet	-	-
		Egyéb	5	2
		Összesen:	79	76
7.	Egyéb	Házbirtokos	64	26
		Magánzó	2	1
		Összesen:	66	27
		Mindösszesen:	354	205

Ahol emelkedést látunk, az a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők száma, 31-ről 47 főre emelkedik. A másik oldalon ellentétes tendenciával a földészek és a háztulajdonosok, akiknek a létszáma 20 illetve 40 %-ra csökken az 1886. évi kimaradt választók számához viszonyítva. Az önálló iparosok 10 %-kal többen kerültek be újonnan, mint a kereskedők, de számuk még így is kisebb, mint 1886. évi társaiké volt.

A balassagyarmati 1886. és 1892. évi választói névjegyzékek összehasonlítása után most nézzük meg, hogy mennyiben mások a rivális város, Losonc esetében ugyanezen évek választóinak jogcímeiben és foglalkozásában megfigyelhető változási tendenciák.

Nógrád vármegye egyetlen rendezett tanácsú városában, Losoncon 1886. évben 501 választót találunk a választói névjegyzéken, 1892. évben 489 fő választott. Itt is, mint Balassagyarmat esetében, bár kisebb arányban, a választói létszám csökkenésével állunk szemben. Mindössze 2,4 %-kal vannak kevesebben Losoncon az 1892. évi választói névjegyzéken, mint 1886. évben.

Most nézzük meg, hogy milyen választói jogcímen választottak a vizsgálat alá vont két évben.

52. táblázat
Losonc választóinak jogosultsági megoszlása 1886. és 1892. évben

Választói jogosultság	1886. év		1892. év	
	Fő	%	Fő	%
Régi jog	4	0,8	4	0,8
Földbirtok	6	1,2	4	0,8
Házbirtok	57	11,4	67	13,7
Jövedelem	341	68,1	332	67,9
Értelmiség	93	18,5	82	16,8
Összesen:	501	100	489	100

A házbirtok javára tapasztalunk néhány százalékos emelkedést a jogosultsági kategóriák között, a többi jogcím esetében nem számottevő a létszámbeli csökkenés, ahogy a választók összlétszámában sem.

A losonci névjegyzékek összehasonlítása során 246 választót találtam, akik mindkét évben szerepeltek a választói listán. Az ismételt választójoggal rendelkezők választói jogosultsága az alábbiak szerint alakult.

53. táblázat
Losonc 1886. és 1892. évben is választóinak jogosultsági megoszlása

Választói jogosultság	Választó (fő)	%
Régi jog	3	1,2
Földbirtok	2	0,8
Házbirtok	28	11,4
Jövedelem	162	65,9
Értelmiség	51	20,7
Összesen:	246	100

A két év választói névjegyzékét összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy 246 választó szerepel mindkét évben a választói listán. Ez az 1886. és 1892. évi választóknak közel az 50 %-a. A számok azt mutatják, hogy a jövedelem és az értelmiségi jogcímen választók kerülnek fel legnagyobb létszámban és arányban az 1892-es választói névjegyzékre az 1886. évi választók közül. Említést érdemel még a házbirtok után választói joggal rendelkezők csoportja.

A régi jog és a földbirtok jogcíme azonban elenyésző létszámú és arányú választói csoportot képez a két év közös választói között. Az 1886. és 1892. évek közös választói közül a két földbirtok jogon választóból az egyik (Szigyártó Sámuel) 1892-ben már háztulajdonosként házbirtoka után lesz választó.

Ha megvizsgáljuk, hogy Losoncon hány esetben változott meg a jogcíme, vagy a foglalkozása, esetleg mindkettő a mindkét választói névjegyzéken szereplő választónak, akkor 19 ilyen személyt találunk.

54. táblázat
A losonci választói jogosultságban vagy foglalkozásában megváltozott választók
1886/1892. év

Név	Év	Foglalkozás	Jogosultság
Alk Ferenc	1886.	Házbirtokos	Jövedelem
	1892.	Házbirtokos	Házbirtok
Csonka Zsigmond	1886.	Szolgabíró	Jövedelem
	1892.	Járási főszolgabíró	Értelmiség
Fábik István	1886.	Timár	Jövedelem
	1892.	Magánzó	Házbirtok
Havas Gyula	1886.	Mérnök	Értelmiség
	1892.	Földbirtokos	Házbirtok
Honti Ferenc	1886.	Végrehajtó	Jövedelem
	1892.	Járásbíróági végrehajtó	Házbirtok
Jeszenszky Lajos	1886.	Csizmadia	Jövedelem
	1892.	Csizmadia	Házbirtok
Keczéry István	1886.	Jegyző	Értelmiség
	1892.	Városi aljegyző	Jövedelem
Künstler Jakab	1886.	Szatócs	Jövedelem
	1892.	Szatócs	Házbirtok
Maróthy István	1886.	Háztulajdonos	Házbirtok
	1892.	Bérkosci tulajdonos	Jövedelem
Martinyi Pál	1886.	Bérlő	Jövedelem
	1892.	Magánzó	Házbirtok
Okolicsányi Manó	1886.	Joggyakornok	Régi jog
	1892.	Szolgabíró	Értelmiség
Patay József id.	1886.	Háztulajdonos	Házbirtok
	1892.	Csizmadia	Jövedelem
Plichta Lajos	1886.	Gyógyszerész	Értelmiség
	1892.	Magánzó	Jövedelem
Pongrácz Ede	1886.	Ügyvéd	Értelmiség
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Sacher Vilmos	1886.	Kereskedő	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Serly Antal id	1886.	Timár	Jövedelem
	1892.	Magánzó	Házbirtok
Szigyártó Sámuel	1886.	Földbirtokos	Földbirtok
	1892.	Házbirtokos	Házbirtok
Szlávy Lajos	1886.	Kereskedő	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok
Vargus János	1886.	Lakatos	Jövedelem
	1892.	Háztulajdonos	Házbirtok

A leggyakoribb a jövedelem jogcímről a házbirtokra történő változás. A 19-ből 10 esetben találkozunk ezzel, az ellentettjével mindössze kétszer. A többi választónál egy-két esetben fordul elő más jogcímpár-variáció. Összességében 14 alkalommal lesz új jogcím a házbirtok jog, és négyszer a jövedelem. Értelmiségi jogra csak kétszer változik választói jogosultság.

A jogcímekben tapasztalható változások után a választóknak foglalkozási szerkezetét vizsgáltam meg. Losonc választóinak foglalkozási szerkezete az alábbiak szerint alakult 1886. és 1892. évben.

55. táblázat
Losonc választóinak foglalkozási szerkezete 1886. és 1892. év

Főszektor	1886. év		1892.év	
	Fő	%	Fő	%
Östermelés	5	0,9	9	1,8
Bányászat és kohászat	1	0,1	-	-
Ipar	174	34,7	202	41,3
Kereskedelem és hitel	80	15,9	86	17,6
Közlekedés	18	3,6	24	5,0
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	161	32,1	117	23,9
Egyéb	62	12,4	51	10,4
Összesen	501	100	489	100

A két évet összehasonlítva az ipar szektorában, pontosabban az önálló iparosok létszámában látunk jelentősebb növekedést. A közszolgálat és szabadfoglalkozás szektorában figyelhető meg a választók számbeli fogyása, amely a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők létszámában végbement közel 40 %-os csökkenés eredménye.

Az 1886. és 1892. évek közös választóinak foglalkozási szerkezete az alábbiak szerint alakult az 1886-os év viszonylatában.

56. táblázat
Losonc mindkét évben választóinak foglalkozási szerkezete 1886. évben

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	%
1.	Östermelés	Földbirtokos	2	0,8
		Kisbirtokos	-	-
		Gazdasági tisztviselő	-	-
		Összesen:	2	0,8
2.	Bányászat, kohászat	Tisztviselő	-	-
		Művezető, elő-és szakmunkások	-	-
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	-	-

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év (fő)	%
3.	Ipar	Tisztviselő	8	3,3
		Önálló iparos	90	36,6
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	98	39,8
4.	Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	45	18,2
		Tisztviselők	2	0,8
		Egyéb	2	0,8
		Összesen:	49	19,9
5.	Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	3	1,2
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	3	1,2
6.	Közfoglalkozás és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	13	5,3
		Igazságszolgáltatás	17	6,9
		Egyházi szolgálat	5	2,0
		Tanügy	17	6,9
		Közegészségügy	7	2,8
		Irodalom és művészet	1	0,4
		Egyéb	5	2,0
		Összesen:	65	26,4
7.	Egyéb	Házbirtokos	29	11,8
		Magánzó	-	-
		Összesen:	29	11,8
		Mindösszesen:	246	100

A két év közös választóiból a legnagyobb csoportot az önálló iparosok alkotják a több, mint egyharmados arányukkal. Őket követik az önálló kereskedők. Ez a választói csoport teszi ki a az 1886. és 1892. évben is választóknak több, mint a felét. A közfoglalkozás és a szabadfoglalkozás szektorból a tanárok és tanítók találhatók meg leginkább mindkét választói névjegyzéken, valamint az igazságszolgáltatás területéről az ügyvédek képviseltették magukat viszonylag magas számban.

Losonc esetében is érdemes megnézni azt, hogy kik maradtak le az 1886. évi választók közül az 1892. évi névjegyzékről, illetve mely választók jelentek meg 1892-ben újonnan.

A következő táblázat ezeknek a kimaradt választóknak és az újaknak a jogosultsági megoszlását mutatja.

57. táblázat

Kimaradt és új választók jogcímei a losonci választói névjegyzéken 1886. és 1892. év

Választói jogosultság	1886. évi „kimaradottak”	1892. évi „újak”
Régi jog	1	2
Földbirtok	3	3
Házbirtok	30	30
Jövedelem	176	169
Értelmiség	45	41
Összesen	255	243

Azt látjuk, hogy a jogosultság tekintetében a két lista között nincsen számottevő eltérés. Úgy tűnik, hogy a kimaradt választókat jogosultsági szinten visszapótolták az új választók.

Most nézzük meg, hogy a választóknak a foglalkozási szerkezet szempontjából milyen megoszlását találjuk.

58. táblázat

A kimaradt és az új választók foglalkozási szerkezete a losonci választói névjegyzéken 1886. és 1892. év

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év „kimaradottak” (fő)	1892. év „újak” (fő)
1.	Östermelés	Földbirtokos	3	5
		Kisbirtokos	-	-
		Gazdasági tisztviselő	-	1
		Összesen:	3	6
2.	Bányászat, kohászat	Tisztviselő	-	-
		Művezető, elő-és szakmunkások	-	-
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	-	-
3.	Ipar	Tisztviselő	11	15
		Önálló iparos	67	88
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	78	103
4.	Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	29	33
		Tisztviselők	-	3
		Egyéb	1	-
		Összesen:	30	36
5.	Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	15	16
		Segédszemélyzet	-	-
		Összesen:	15	16
6.	Közszolgálat és szabadfoglalkozás	Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	50	28

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1886. év „kimaradtak” (fő)	1892. év „újak” (fő)
		Igazságszolgáltatás	6	5
		Egyházi szolgálat	5	4
		Tanügy	17	17
		Közegészségügy	4	6
		Irodalom és művészet	1	-
		Egyéb	13	3
		Összesen:	96	63
7.	Egyéb	Házbirtokos	30	12
		Magánzó	3	9
		Összesen:	33	21
		Mindösszesen:	255	243

Ennek a vizsgálati szempontnak a keresztmetszetében már látunk létszám- és arányeltolódásokat a szektorok között és a szektorokon belül is.

Az ipar területén tapasztalunk létszámnövekedést az új választók esetében, a foglalkozási csoportot nézve pedig ez az önálló iparosok körét érinti, mivel arányuk mintegy 1/3-dal emelkedik. Ezzel szemben a közszolgálat és a szabadfoglalkozás szektorának közel egyharmados visszaesésének okát a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők létszámának majdnem 50 %-os csökkenésében kell keresnünk. Az egyéb kategóriában a házbirtokosok számában tapasztalható szintén jelentősebb nagyságrendű csökkenés, a magánzóknál viszont emelkedés, de összességében ebben a szektorban az 1892-ben újonnan felvett választók létszáma nem pótolják vissza a kiesetteket.

Összegezve: Két, a városfejlődés útját járó település, a megyeszékhely Balassagyarmat és Nógrád vármegye egyetlen rendezett tanácsú városa, Losonc 1886. évi és 1892. évi választói névjegyzékén található választók különböző csoportjait hasonlítottam össze választói jogcím és foglalkozási szerkezet szempontjából.

A választók egyik csoportja azoké volt, akik mindkét évben szerepeltek a választói listán. A másik csoportot azok az 1886. évi választók alkották, akik már lemaradtak az 1892. évi jegyzékről. A harmadikban az 1892. évi választói névjegyzéken az 1886. évihez képest újonnan felvett választók kerültek.

A két települést összehasonlítva megállapítható volt, hogy a balassagyarmati választók létszámában nagyobb arányú csökkenést regisztrálhatunk, mint a losonciakéban. A két év közötti választóit vizsgálva Balassagyarmaton 300-an, míg Losoncon 246-an találhatók meg mind-

két választói névjegyzéken. A két településen ezeknek a választóknak az esetében a jogcímekben az alábbi megoszlást találjuk. Balassagyarmaton is és Losoncon is legtöbbször a jövedelem választójogi kategóriában szerepelnek, de Balassagyarmaton ezt a földbirtok jog követi, míg Losoncon az értelmiségiek aránya áll a második helyen.

A két év névjegyzéke lehetőséget adott arra is, hogy a jogcímváltozási tendenciákat megvizsgáljam. Mindkét településen a jövedelem szerint választók besorolása változott a leggyakrabban, de míg a megyeszékhelyen az 1886. évben jövedelem szerint választó 1892-re értelmiségi jogcímen választott, addig a vármegye egyetlen városában ugyanez a kategória házbirtokosra változik.

A foglalkozási szerkezetet nézve mindkét településen az önálló iparosok és kereskedők kerülnek fel legnagyobb arányban az 1892-es választói névjegyzékre. Balassagyarmaton a földesek létszáma megelőzi a törvényhozási és közigazgatási tisztviselőkéit, Losoncon viszont 1892-ben ismételten felvett földeszt nem találunk a névjegyzéken. Itt az igazságszolgáltatás és tanügy választói csoportja rendelkezik még magasabb választói aránnyal.

A kimaradtak és újonnan jöttek viszonylatában vizsgálva meg a választók csoportját azt láttuk, hogy Balassagyarmaton a kisbirtokos kategóriájú földesek kerültek vissza legkevesebben 1892-ben, viszont a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők száma emelkedik az 1886. évihez képest. Losoncon viszont ennek a választói csoportnak az aránya a fele az 1886-osnak, és az iparban dolgozó tisztviselők és önálló iparosok létszáma és aránya lesz magasabb.

Összegezve tehát a két központi település jellege felismerhető a két év választói névjegyzékeinek változási tendenciáiban. Míg Balassagyarmaton a törvényhozási és közigazgatási tisztviselők számában látunk emelkedést, mint újonnan jöttekében, Losoncon viszont az ipar marad a vezető szektor az 1892. évi új választók foglalkozásában.

5. Választói magatartás

„A 19. század utolsó harmadára a többpárti parlamentarizmus kialakulása a politikai pártok aktív szerepét eredményezte a választások idején. A kialakított választókerületekben személyre szabott képviselőválasztás történik. Ez azt jelentette, hogy megnövekedett a személyiség szerepe a választásnál, mivel nem a követküldő közösség véleményét képviselték már, hanem saját politikai programmal rendelkező képviselőjelöltek kerültek az országgyűlésbe. A választási kampányban olyan helyi vagy országos szintű probléma megoldását teszik középpontba,

amely bár közérdeklődésre tarthat számot, de valójában a politikai hatalom megszerzésének illetve a rendszer fenntartásának az eszköze csupán. A vizsgált időszak választói magatartását nagyban meghatározta a rendszer legitimizálási törekvése, amely a törvényi szabályozás és a karhatalmi erőszak alkalmazásával egyaránt megpróbálta befolyásolni a választási eredményeket.

A hazug legitimáció politikai magatartásformává válása azonban értelemszerűen nem ér, nem érhet véget az adott politikai rendszer összeomlásával, hiszen éppen azért, mert magatartásformává vált, mintát, politikai szocializációs modellt jelentett, ami önmozgásában messze-menően túlnyúlik a születése keretétől szolgáló rendszeren.”¹²⁰

„A választói magatartás mentalitástörténetének két szakasza különíthető el. Az egyik szakasz, amikor még elsősorban hatalmi-technikai eszközökkel kell a rendszerfenntartásnak alárendelt képviselői nyilvánosság működést biztosítani. Ezt jelenti a választójog, a korrupció, a hatalmi befolyásolás.

A másik szakasz, amikor mindez továbbra is megvan, de külsődleges eszközből „belsővé”, a dolgok szerves intézési módjává válik, egyszóval természetessé lesz. S ez már olyan mentalitást, politikai-közületi magatartásformát jelent, amit az ellenzék is lényegében elfogad.”¹²¹

A sematikusnak tűnő szakaszolás lendületesebb és színesebb képe rajzolódik ki előttünk, ha az újságok lapjain nézzük meg a választások időpontja körüli tudósításokat a megyei és választókerületi szinten játszódó eseményekről.

A helytörténeti kutatások számára jelentős segítséget nyújt a történeti források sorában a sajtó, amely erős kritikai megítélés alá esik, mégsem mellőzhető a korszak választásainak tanulmányozásakor sem. A sajtó fontos szerepet játszott a megye politikai életében. Hasábjain nézetek csaptak össze, politikai véleménycsereknek adott helyet, szerepe a közvélemény-formálásban egyre nőtt. Alapvetően a helyi eseményekkel foglalkozott, az országos politikával csak annyiban, amennyiben az kapcsolatos a megyével.

A Nógrád megyei sajtó első virágkora a hetvenes évek elejére tehető, pontosabban ekkor kezdődik, s váltakozó lendülettel tart a kilencvenes évekig. Ezt jelzi elsősorban a sajtótermékek megnövekedett száma.

A megye leghosszabb életű periodikája a *Nógrádi Lapok* 1873-ban indult, és 1944-ben szűnt meg. A megye központi sajtóorgánuma ez, a mindenkorí felhivatalos, melynek nemcsak

---

¹²⁰ Gerő András: Az elsőprő kisebbség. Budapest 1988. (231. p.)

¹²¹ Gerő András: uo. (233. p.)

a címe változott meg időnként (1876-tól *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*), hanem a politikai állásfoglalása is.

1886-ban indult meg az első, s már nevében is ellenzéki lap, a *Nógrádi Ellenzék* Balassagyarmaton. A függetlenségi párthoz tartozott. Állandó harcban állt a *Nógrádi Lapok és Honti Híradóval*. Erősen antiszemita is volt, a szabadelvű politika ellenlábas, de megelégedett a megyei kormányzat igen óvatos bírálatával. Az újság 1889-ig létezett, addig is bizonytalan megjelenésekkel.

Az 1896-os év legjelentősebb lapalapítása a *Nógrád-Honti Ellenzék*. A Nógrád Megyei Egyesült Ellenzék tulajdona volt. Széles körű tudósítói hálózatot szerveztek, Pestről is kaptak rendszeresen tudósítói híreket. 1900-ban szerkezeti változások miatt megszűnik.

A megyei újságon kívül vannak helyi próbálkozások, csekély túlélési esélyekkel. Néhány éves vagy csak hónapos egzisztálás után meg is szűnnek.

1873-ban Losoncon indítanak új lapot *Losonczy Lapok* névvel. Kimondottan csak helyi híreket közöltek, igen unalmas stílusban megfogalmazva, és a hagyományos tipográfiával. 1875-ben szűnt meg. A folytatás Losoncon 1878-tól ismert, a *Losonczy Híradó* lesz az új helyi újság, majd neve *Losonci Újságra* változik.

1882-ben indult a *Salgó-Tarján*. Tartalmának jelentőségét a városra és a helyi üzemekre vonatkozó híryanag adja.

Az 1896-os esztendőben születik meg a sziraki sajtó is. Az első lap a *Szirák és Vidéke*. Pályafutása igen rövid, fennállása még az egy évet sem éri meg.¹²²

Összehasonlítva a dualizmuskori kormánypárti és ellenzéki sajtónak a választási mozgalmakról és választási eredményekről szóló tudósításait, véleményformáló és politikai determináló szándékuk nyilvánvaló. Történik mindez annak ellenére, hogy mindkét oldalon állást foglalnak a politikai semlegesség és a publikálás lehetőségének bárki számára azonos esélyei mellett.

A *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* kiadótulajdonosa Kék László és szerkesztője Horváth Danó az alábbi felhívásban fordul olvasóihoz:

„A „Nógrádi Lapok” nem lévén pártközlöny, hanem alólírt kiadó laptulajdonosnak magán vállalata: fölhívom a tisztelt közönséget minden pártkülönbség nélkül, hogy lapomat a sajtótörvény tiszteletben tartása mellett, minden jogosult vélemény közlésére igénybe venni mélt-

---

¹²² Praznovszky Mihály: Nógrád megye sajtója a XIX. században. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1979. (227-262. p.)

tóztassék. Egyedüli kérelmem az, hogy a pártnyilatkozatok névaláírással vagy jeggyel legyenek ellátva.”¹²³

Teszi mindezt az újság kiadója mindazért, mert álláspontja szerint a lap érdeke, hogy a választási mozgalmaknak hű képét tárja fel, valamint vidéki sajtóként feladatának tekinti a történelmi jelentőségű események megörökítését és megőrzését az utókor számára. Az, hogy kitűzött céljának, a pártatlan tájékoztatásnak mennyiben tud megfelelni a valóságban, az újságcikkeket olvasva már erős kritikai megítélés alá esik. Megyei szinten ez a lap lesz a szabadelvű párt nyilvános írásos fóruma.

A *Losonczy Híradó* is a fentiek szellemében szeretne munkálkodni, ezért nyilvánítja a követválasztási mozgalmat társadalmi ügygé és szemrevételezi a választásokon induló pártokat programjaik szerint. Ez az újság ad fórumot azoknak a reklamációknak, amelyek arról szólnak, hogy a kormánypárti sajtóban cenzúrázták, vagy meg sem jelentették az ellentétes oldalon álló pártot támogatók írásait. Érdekes, hogy a kormánylapban nem találkozunk olyan sérelemmel, hogy ellenzéki újság nem adott lehetőséget kormánypárti nézetek kifejtésére. Valószínű, hogy nem is jelentkeztek kormánypárti részről annak igényével, hogy ellenzéki lapban publikáljanak.

A megjelenő cikkek nem szűkülnek le a választási eseményekről szóló tudósításokra, hanem iránymutató és elemző írások „segítik” a választókat a helyes döntésben.

Vezércikkben foglalkozik a *Nógrádi Lapok* azzal a kérdéssel, hogy ”Kire szavazzunk?”¹²⁴ A cikkíró szellemi párviadalra hívja fel az ellenzéki értelmiséget, hogy így tisztázzák eszméiket. A kormány melletti lojalitását fejezi ki azzal a számbavételezéssel, amellyel az eltelt idő eredményeit sorolja fel. A kiegyezés közjogi megkérdőjelezését indokolatlannak tartja, a dualizmust szükségszerű európai államalakulatként értékeli.

Az ellenzék vagy nem vette fel a kesztyűt a felszólításra, vagy a választ nem méltatták a megjelenésre, de az olvasók az ellenzéknek a kormány politikájával szembeni érveit nem ismerhették meg.

A képviselőjelölt személyiségének megnövekedett szerepe rajzolódik ki az újságok oldalain, amikor a programbeszédeket és a jelölthöz fűződő kommentárokat közlik a tudósításokban.

1878-ban a szabadelvű párti képviselőjelölt ismét gróf Forgách Antal lesz a losonci választókerületben. Az ő esetében, mivel az előző ciklusban is képviselői mandátummal rendelke-

---

¹²³ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. Hatodik évfolyam 26. szám. 1878. június 30.

¹²⁴ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. Hatodik évfolyam 29. szám. 1878. július 21.

zett, az újság teljes terjedelemben közli a beszámoló beszédjét, amely egyben programbeszéd is a következő választási fordulóra.

Nem mentes a kommentároktól sem a tudósítás, amelyek természetesen azt hivatottak kiemelni, hogy milyen nagyszerű egyéniségre bízatik az ország sorsa, ha ismét képviselővé választják. A jelenlévők felelősségteljes és érett gondolkodását is hangsúlyozza a lap. Az ellenzék rosszindulatú referálásának tudja be, hogy a közönséget erőszakkal toborzott tisztviselőknek minősítik, holott azt szerinte Losonc és vidéke értelmisége alkotta.

Zárójeles megjegyzések formájában közvetíti a választási gyűlés hangulatát. A képviselőjelölt népszerűségét nem egyszerű éljenezés jelzi, hanem az „lelkes”, „tüzes és „harsány” is volt.

A képviselőjelölt beszédjét olvasva egyértelmű, hogy tapasztalt politikussal van dolgunk. Ismeri azokat a retorikai fogásokat, amellyel közönségének emberi hiúságát megragadva az érzelmeire hathat. Bírálnak kéri fel választóit, és akiknek személyében „intelligens hallgatókhoz szólok, ne vegyék tehát rossz néven, ha szív érzelmeit, melyek magyar politikusnál még a politikában is nagyon szerepelnek, kissé háttérbe szorítom, és szólok az észhez.”¹²⁵

Ennek eredményeként olyan elkötelezett szavazókat állíthat az oldalára, akik környezetükben véleményformáló jelentőséggel bírnak, és így a választásokon újabb szavazatokat jelentenek számára. A választási eredmények igazolják is a kormánypárti jelölt professzionalizmusát. A függetlenségi jelölt, Busbak Ádámmal szemben a szavazatok háromszorosát szerzi meg gróf Forgách Antal.

A balassagyarmati választókerületben is nagyformátumú egyéniséget indít a kormánypárt nógrádi Szontagh Pál személyében. A jelölt választási sikerében már megoszlik a vélemény a *Losonczy Híradó* és a *Nógrádi Lapok* között.

A programbeszéd a megyei újság szerint itt is az értelmiséget vonzotta meghallgatásra, és annak hatása sem hagy kétséget a választási eredmények pozitív kimenetele felől reá nézve.

„A nagyszerű programbeszéd elmondása után a nép szünni nem akaró éljenezésbe tört ki, s örömteli kebellet kísért az „Éljen Szontagh Pál” feliratú nemzeti zászlókkal lakására szeretett jelöltjét.”¹²⁶

A *Losonczy Újság* Muzslay Sándor személyében ellenzéki jelölt indításáról tudósít Szontagh Pállal szemben, és az értelmiség véleményének megosztottságát hangoztatja, ellentétben a kormánypárti lappal.

---

¹²⁵ Losonczy Híradó. Első évfolyam 3. szám. 1878. július 14.

¹²⁶ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. Hatodik évfolyam 27. szám. 1878. július 7.

Mind a kormánypárti, mind az ellenzéki tudósításokban nagy hangsúlyt fektetnek annak kiemelésére, hogy a választási programbeszédek közönségének nagy részét az „intelligentia” adja, akik mindig aktív befogadói és támogatói is az elhangzó beszédeknek. Az értelmiség véleményformáló hatása miatt fontos mindkét oldal számára.

A választások során a kormánypárt gátlástalanul kihasználja annak lehetőségét, hogy a törvényhatóságok vezetői a választókra befolyást tudnak gyakorolni adminisztratív hatalmuk és személyes tekintélyük révén. A választási mozgalmak kezdetekor történt:

„Egy szép, verőfényes reggelen fő-utczánknak a postától a megyeházáig terjedő során a játszi fuvalom nem egy vagy két tricolore-t lobogtat, melyeknek nagy, fekete betűi azt óhajtják, hogy Szontagh Pál „éljen!” Kíváncsiság fürja hát az oldalamat s kérdezősködni kezdtem: „Hát szomszéd! ugy-e csak derék egy ember az a Szontagh Pál?” – „Lehet, de éljen Muzs-lay!” – „De hisz a zászlója meg azt mondja, hogy „éljen Szontagh!” – „Azt a szolgabíró úr tű-zette ki” – volt a lakoni felelet.”¹²⁷

Nem válogat a kormánypárti sajtó a jelzőkben, ha az ellenzéki jelöltet kell minősíteni. A szécsényi nagybirtokos fia, Pulszky Ágost indul függetlenségi jelöltként a szécsényi kerületben. Óva intik a választókat attól, hogy rá szavazzanak, mert megbízhatatlannak tartják a jelöltet fiatal kora és kicsapongó életmódja miatt. Az eredmények nem támasztják alá az ellenséges korteskedést, mert Pulszky Ágostot megválasztják képviselőnek a szécsényi kerületben 1878-ban. Az ő esete példa arra, hogy ahol olyan személyiség vállalja fel a jelöltséget az ellenzéki oldalon, akinek családi háttere és társadalmi kapcsolatai jó alapot adnak a megmérettetésre, ott ellenzéki politikus is jó esélyekkel indulhat a választásokon.

A *Nógrádi Lapok* 1878. évi 32. számában terjedelmes cikk foglalkozik a követválasztás társadalmi hatásával.¹²⁸ A leírt gondolatok ellentmondani látszanak az újság által követett gyakorlatnak, vagyis a kormánypárti jelölt melletti elfogult kampánynak. Azzal a türelemmel, amelyet a más meggyőződésével szemben számon kér, maga az újság sem jár elő jó példával. A cikkíró a választások körüli mozgalmakat igen negatívan és fásultan értékeli.

„Bár egyetlen mandátumról sem lehetne elmondani, hogy azt nem a megbízó polgári igazelműség az érdemnek adja át, hanem a megvesztegetett érdek, a felütlötett, félrevezetett politikai kiskorúság dobja oda az érdem nélküli ambíció vagy önző hatalmi vágnak olcsó áldozatul.”

---

¹²⁷ Losonezi Híradó. Első évfolyam 7. szám. 1878. augusztus 11.

¹²⁸ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. Hatodik évfolyam 32. szám. 1878. augusztus 11.

Régi hagyományként sorolja a választásokkal járó visszaéléseket, a korrupciót, a dorbézolást, a verekedéseket, amelyek megzavarják a harmóniát az emberek közötti kapcsolatokban, és beteggé teszik a társadalom egészséges testét.

A választási részvétel aránya jóval alulmúlja a várakozásokat. Az adatok szerint a választók egynegyede szavazott csupán. Az okokat keresve az fogalmazódik meg a *Losonczy Újság* lapjain,¹²⁹ hogy ez a szomorú jelenség nem a politika körébe tartozik, hanem a társadaloméba. A közönyösség olyan betegsége a magyar nemzetnek, amelyből a saját érdekében mielőbb fel kell ébrednie. Annak elemzésére azonban már nem tér ki, hogy vajon mi vezette a magyar választásra jogosult társadalmat erre a közönyösségre, és mitől várja a passzív magatartás megváltozását.

Az 1887. évi választási mozgalmakról már az 1886-ban indult *Nógrádi Ellenzék* című lap is tudósít, amely az ellenzéki vélemények számára biztosít publikációs lehetőséget, és „a hatalomnak nincs semmi tekintetben alárendelve, s azt sújtja, lerántja az álarcot mindazokról, kik homályban bujdosnak, ostromozza a hibát.”¹³⁰

Az újság oldalain a nagy számban és egyre erőszakosabban alkalmazott korrupcióról szólnak a hírek. A központi választmányhoz fordulnak nyílt leveleikkel, amelyben a tudomásukra jutott visszaéléseket jelentik. A legtöbb visszaélés a főszolgabírók neveihez kapcsolódik. Az a vád ellenük, hogy a kormánypárti jelöltet támogató szavazóknak olyan ígéreteket tesznek, amellyel méltánytalan előnyre tehetnek szert az ellenzéki választókkal szemben. A hivatali előrejutástól a nagyobb hasznú terményértékesítésig számtalan lehetőségével találkozunk a lekötelező ígéreteknél.

Két nógrádi országgyűlési képviselő, Szontágh Pál a szécsényi és Plachy Tamás a sziráki kerületből nem fogadnak el jelölést az 1887. évi választásokra. A sziráki kerületben kormánypárti és ellenzéki képviselőjelöltek is indulnak Hanzély László szabadelvű és Berzeviczy Béla mérsékelt ellenzéki jelöltek személyében.

A választási mozgalmakról szóló tudósítások gyakori szereplője lesz a sziráki kerület 1887. évben. Az újságból megismerhetjük mindkét párt képviselőjelöltjét, választási programjukat és a képviselői jogért folytatott küzdelmüket.

A kormánypárti jelölt, Hanzély László királyi tanácsosról szóló leírások arról tanúskodnak, hogy adottságai nem feleltek meg a közszerepléshez szükséges elvárásoknak. Természetesen

---

¹²⁹ Losonczy Újság. Első évfolyam 7. szám. 1878. augusztus 11.

¹³⁰ Nógrádi Ellenzék. Első évfolyam 3. szám. 1887. április 1.

a kormánypárti sajtó ezt nagyon tapintatos megfogalmazásban érintette csak, kiemelve, hogy a jelölt tevőlegesen munkája minden szónoklatnál ékeesebben beszél.

Az ellenzék azonban kihasználja a jelölt szónoki képességeinek a hiányát, és cikkeiben megpróbálja emiatt nevetség tárgyává tenni.

A meggyőzéshez a humor sem hiányzik a kortesfogásokból. A jobb és baloldal elsőségének eldöntéséhez a Bibliát is segítségül hívják. Azzal érvel a baloldal, hogy bár az Atyaisten a jobboldalára ültette Jézust, de ő maga, aki csak nagyobb úr, mint a Fiúisten, a baloldalon ül, tehát a baloldalé az elsőbbség.

Az ellenzéki jelölt, Berzeviczy Béla a kormánypárti sajtóban áll a támadások kereszttüzében. Felróják neki szerény, „kulcsárnoki” származását,¹³¹ amely komoly hátrány a nagybirtokos ellenféllel szemben. A jelölt kortesét, Horánszky Nándort csak „repülő hollandiként” apostrofálják, aki népbolondító dolgokat beszélve próbálja a jelöltet választási győzelemre segíteni.

„A „kortestípusok” lényegében a választóközönség jellegzetes csoportjainak feleltek meg. Voltak „úri kortesek”, akik a helyi elit társas életének megfelelő fórumain agitáltak: birtokosok, régi nemesi családok tagjai, vállalkozók. Nem egy közülük a korteskampány szervezéséből is kivette a részét: a jelölt nála lakott, helyiséget bocsátott a „kortestanya” rendelkezésére, megbízott embereket a zászlók beszerzésével, fogatot adott. (...) Aztán természetesen jöttek a „nem úri” kortesek, azok, akik a kocsmákban, a falvakban terjesztették jelöltjükről a jót, ellenfelükről a rosszat.”¹³²

Az ellenzéki újság jóvoltából megismerhetjük a sziráki kerület fizetett korteseinek nevét.¹³³

A nevek után dőlt betűvel az 1886. évi választói névjegyzéken szereplő kortes-választónak a jogcímét tüntettem fel, ahol ez megtalálható volt.

„A sziráki kerületi kormánypárt volt úri kortesei:

Gróf Degenfeld Lajos (*régi jog*) és Posztóczky Iván választási elnökök (ők magok voltak a főkortesek)

Plachy Gusztáv (*régi jog*) ügyvéd Szirákról, Cservenák Károly (*értelmiség*) ügyvéd Szirákról, Melna Géza takarékpénztári könyvelő Szirákról, Horváth Miklós gazdatiszt Szirákról, Veres János (*régi jog*) főszoigabíró Szirákról, Martonfalvy Gyula (*jövedelem*) Szirákról, Murányi István (*jövedelem*) gazdatiszt Dendelegről, Sedivi testvérek (*értelmiség*) gazd. írnokok

¹³¹ Az 1886. évi kozárdi névjegyzéken régi joggal választó földbirtokos Berzeviczy Béla.

¹³² Gerő: uo. (121. p.)

¹³³ Nógrádi Ellenzék. Első évfolyam 6. szám. 1887. július 1.

Szirákról, Plachy Gyula (*régi jog*) földbirtokos Ecsegről, Horváthy Kálmán gazdatiszt Ecsegről, Balázi Árpád (*értelmiség*) birtokos, a hétszemélyes táblabíró fia Csécséről, Nedeczky Géza (*régi jog*) birtokos (különben dühös ellenzéki) Csécséről, Plachy József főszolgabíró S-Tarján, Suchkovitz Imre szbírói gyakornok Salgótarján, Hanzély Márton a főispán titkára, Hanzély Béla (*földbirtok*) birtokos F-Sáp, Prónay Péter (*régi jog*) földbirtokos Berczel, Madách Pál birtokos P-Sáj, Tunner Richard birtokos Kövesd, Balázs Károly (*régi jog*) birtokos Becske, Dessewffy Ottó (*régi jog*) birtokos Vanyarc, Cservenák Gyula körorvos Ecseg és Svabi Gyula körorvos Herédéről (kiknek azon érdemök van, hogy diplomátlanok), Balázs Vilibald (*régi jog*) birtokos Szöllősről, Balázs László (*földbirtok*) birtokos Szöllősről, Plachy Zsigmond Nógrád megye kataszteri hivatalának főnöke Bgyarmatról, Veres Lajos (*régi jog*) birtokos Kutassóról, Tamaskovits Iván (*földbirtok*) birtokos Sz-Ivanból, Smidt Iván birtokos Sz-Ivanból, Smidt Gyula alispáni hivatalnál megyei gyakornok Bgyarmatról, Korodinyi Gyula birtokos Szandáról.

A fél urak mint kortesek:

Homolay Gusztáv (*értelmiség*) körjegyző Szadáról, Tamaskovits Dezső körjegyző Herédéről, Papp Gyula (*értelmiség*) körjegyző, a fegyelmi vizsgálatok erős bajnoka M-Verebélyből, Kuthalek Árpád körjegyző Jobbágyiból, Hotváthi Zoltán körjegyző Sz-Ivánból, Hegyessy Alajos (*régi jog*) körjegyző Szöllősről, Borhy Antal körjegyző Bercelről, Kovács Bertalan (*értelmiség*) körjegyző Vanyarcról, Smidt József (*értelmiség*) körjegyző Lőrinciből, Mesko István (*értelmiség*) körjegyző Ecsegről, Burián István (*értelmiség*) körjegyző Palotásról.

Ezen felül 26 bíró, 31 törvénybíró, 20 adószedő, valamint 36 korcsmáros és néhány zsidó, kik Hoffmann Kóbi elnökleite alatt iparkodtak a kormánynak egy hú mamelukot teremteni. Melyeknek tetejébe még 12 lovas és 25 gyalog csendőr is segített az önkéntes választó szavazó polgárokat szurony között szavazni behozni.”

Az „úri” és „fél úri” kortesek jogcím szerinti megoszlása az alábbiak szerint alakult.

Az „urak” döntő többsége régi joron választott, számszerint 10-en. Földbirtok alapján hárman, értelmiségi joron szintén hárman, és jövedelem szerint ketten.

A „fél urak” – foglalkozásuk szerint mindannyian körjegyzők – viszont egy kivétellel értelmiségi joron voltak választók.

Összevetve a központi választmány tagjainak¹³⁴ nevét a listával azt találjuk, hogy a választmányban tevékenykedők teljes létszámban jelen vannak a kormánypárti kortesek között.

¹³⁴ A sziráki terület központi választmányának tagjai: elnök Gróf Degenfeld Lajos, helyettes Nedeczky Géza, jegyző Plachy Gusztáv, helyettes jegyző Smidt József, küldöttségi elnök Posztóczky Iván,

A fő kortesek maguk a választmányi elnökök. Ilyen körülmények között a választások „tisztaságát” megőrizni igen nehéz vállalkozás lett volna. A választmányhoz intézett, a választási visszaélésekről szóló ellenzéki panaszok nem meglepő, hogy nem nyertek orvoslást.

Az ellenzék tehát minden igyekezete ellenére sem tudott megbirkózni a kormánypárti jelölt mögött álló erővel, így a sziráki kerület képviselője a szabadelvű párti jelölt, Hanzély László királyi tanácsos lesz.

A választói névjegyzéken 1886. évben a sziráki kerületben 2047 választót találunk. Az újság tanúsága szerint 1944-en szavaztak a kerületben. Ebből Hanzély László 1202, míg Berzeviczy Béla 742 szavazatot kapott.¹³⁵

A lélekvásárlást kesernyés adomával kommentálja az ellenzéki lap a választások befejeztével: „Két képviselőjelölt beszélget egymással.

– Hogy készítik elő nálatok választásokra a szavazatokat? – kérdi az egyik.

– Sehogy sem, mert nálunk Nógrádban készen veszik.”¹³⁶

A többi kerületben egyhangú szavazással választották meg a jelölteket.¹³⁷ A losonciban Török Zoltánt, a fülekiben Szakáll Ferencet¹³⁸ és a szécsényiben báró Roszner Ervint (Hont vármegye főispánja), mint kormánypárti képviselőket. A balassagyarmati kerületben ellenjelölt nélkül egyhangúlag győzött Beniczky Árpád ellenzéki képviselő, a nógrádiban pedig Huszár István.¹³⁹

A századfordulóra megszűnik a nevében és tartalmában is ellenzéki lap. Az ellenzéki oldal véleményét és állásfoglalásait a *Losonczy Újság* oldalairól ismerhetjük meg, természetesen elsősorban a losonci kerületre szűkítve a választások napját megelőző eseményekről szóló híreket.

Az újságok cikkeiből azt látjuk, hogy az idő múlása nem hozott változást a választási mozgalmak koreográfiájában. A politikai hatalomért folytatott küzdelem korteseszközei a választási gyakorlat részévé váltak.

Az 1910-es évi választásnak komoly tétje volt a koalíciós kormányzás leváltása, és a kormánypárti többség megszerzése. Ennek „köszönhetően” talán a legerőszakosabb és semmi-

---

helyettes elnök Hoffman Jakab, jegyző Wladár Miksa, helyettes jegyző Cservenák Károly (Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1887. június 5. XV. évf. 23. szám)

¹³⁵ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. XV. évfolyam 26. szám. 1887. június 26.

¹³⁶ Nógrádi Ellenzék. Első évfolyam 10. szám. 1887. november 5.

¹³⁷ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. XV. évfolyam 26. szám. 1887. június 26.

¹³⁸ Szakáll Ferenc az 1886. évi választó névjegyzéken régi joga alapján választó nagykeresztúri földbirtokos.

¹³⁹ Huszár István az 1886. évi választó névjegyzéken földbirtok jogon választó keszegi földbirtokos.

lyen eszköztől vissza nem riadó választási kampányt hozott Nógrád vármegye életében. A *Losonci Újság* a választások végén így összegzi a történeteket.

„Dühöngött az erőszak, nyílt piacon dorbézolt a prostitúálás, kis egzisztenciák réme a hivatalos presszió akcióba lépett, paspartut nyert a lélekkufárkodás, az új nemesítések szegény-milliói szertegurultak az országban, – Nógrádba több százezer korona jutott; – a politikai meggyőződést csendőrszuronnal diktálták a választókra, a sárga istenség szatirikusan csengő kacajával érveltek és az alkoholméreggel lelkesítették a fanatizálásra hajló csordát.”¹⁴⁰

A Nemzeti Munkapárt nagy figyelmet fordított arra, hogy képviselői nagy tekintélyű, szerteágazó személyi befolyással rendelkező, vagyonos emberek közül jelöltesse.

A Nemzeti Munkapárt nógrád megyei képviselőjelöltjei között találjuk Rohonyi Gyula igazságügyi államtitkárt a losonci választókerületben, de a többi kerület jelöltje sem kisebb formátumú, jelentős földbirtokkal és vagyonnal rendelkező személyiség.

A kormánypárti sajtó hangvétele igen kiegyensúlyozott, az olvasók felé azt a magabiztosságot próbálja közvetíteni, hogy az országot sújtó problémákra egyetlen megoldás csak a munkapárti képviselőjelölt megválasztása lehet.

„Szóval mindenben arra törekszik a nemzeti munkapárt, hogy egész törvényhozást és kormányzati tevékenységünket a valódi szabadság és felvilágosodás szelleme hassa át, de erős nemzeti érzéssel és azon helyes gyakorlati érzékkel párosulva, amely jelszavaknak fel nem áldozza a lényegét, számol speciális viszonyainkkal, a nemzetet rázkódtatásoknak nem teszi ki, hanem csüggedést, ingadozást, meghátrálást nem ismerve, lépésről-lépésre visz előre a magyar nemzeti demokrácia teljes kifejllesztésének nagy célja felé.”¹⁴¹

Az újság személyesen megszólítja a választói joggal rendelkező szavazókat. Hivatkozva érettségre és félre nem vezethető politikai gondolkodására korteskedik a munkapárt, mint az igazság egyetlen legitim képviselője mellett. Az ellenzék „népbolondító felhívásait” nem tartja ellenfélnek a választási mozgalomban, és éles kritikával illeti a szavazatszerzés nem becsületes módszereit.

„Sokan, sajnos igen sokan minden eszközt jónak találnak a szent cél érdekében; semmitől sem riadnak vissza, hogy a maguk hatalmát a nép sokat elbíró vállán emelkedve megszerezzék.”¹⁴²

¹⁴⁰ Losonci Újság. V. évfolyam 23. szám. 1910. június 3.

¹⁴¹ Nógrádi és Honti Híradó. V. évfolyam 8. szám. 1910. február 23.

¹⁴² Nógrádi és Honti Híradó. V. évfolyam 14. szám. 1910. április 6.

Az 1910-es év választásának egyik központi kérdése volt a szavazati jog kiterjesztése. A censzos rendszer korlátozó jellege a társadalom igen szűk rétegének adott lehetőséget a közéletben az aktív részvételre. Így vált lehetővé egy kisebbségi támogatottságú politikai erő hosszú távú kormányzása.

A választói jogkiterjesztő törekvések ezért ütköztek komoly ellenállásba a kormányzat részéről, de a társadalom a választói jogból kizárt részéről érkező igényt már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A választási ígérek közé ezért kerül fel a választói jogkiterjesztés lehetősége, bár a kérdés megítélése magát a munkapártot is megosztja.

A kormánypárti újság önmagával is ellentmondásba kerül, amikor helytelennek tartja a társadalom szélesebb rétegeit politikai hatalommal felruházni. Ebben az esetben a jelenleg választói joggal rendelkezőknek is jelentős részét éretlennek tartja a közéleti jogok gyakorlására. Az újság véleménye szerint a választók nagy része döntéseit nem valódi mérlegelés után hozza meg, hanem zsarolásra és pénzszerzésre használja privilegizált helyzetét.

„És a nép! az úgynevezett istenadta nép (...) azon töpreng, hogy mint lehetne egyik másik jelölttől több pénzt kicsikarni, hogy kamatoztathatná jövedelmezőbben szavazati jogát? A választópolgárok haszonleső tömege arcpirulás nélkül, természetesnek találja a pártok és a jelöltek megzsarolását, önző magánérdekért, a közcél rovására még a lelke üdvösségét is eladná.”¹⁴³

A függetlenségek a losonci újság nyilvánosságát használva fejtik ki véleményüket a munkapárti törekvésekkel szemben. A magyar kereskedők országos érdekképviselője is mögéjük áll, hogy a választásokban aktív erőként lépjen fel. Céltáblává is válik ez a szövetség a kormányoldali sajtó részéről. Igyekeznek tudósításaikban lebecsülendő és nevetséges próbálkozásnak feltüntetni az iparosok nyílt politikai állásfoglalását.

„Magyar specialitássá nőtte ki magát a politizáló csizmadia.(...) De nem humor ez, hanem satíra, keserves satíra a magyar iparos gyámoltalanságáról, élhetetlenségéről, a maga érdekeinek helyes felismerésére való képtelenségéről.”¹⁴⁴

A városi polgárság egységes fellépése a politika színterén új szint jelentett a palettán a megyei választókerületben. A parlamenti szintű érdekképviselőt jogos igénye volt ennek az egyre nagyobb gazdasági erőt jelentő társadalmi csoportnak.

A választási eredmények az ellenzék reményei ellenére a kormánypárt teljes győzelmet hozták. Minden nógrádi kerületben munkapárti jelölt lesz az országgyűlési képviselő. A ba-

¹⁴³ Nógrádi és Honti Híradó. V. évfolyam 14. szám. 1910. április 6.

¹⁴⁴ Nógrádi és Honti Híradó. V. évfolyam 16. szám. 1910. április 20.

lassagyarmatiban gróf Wickenburg Márk, a losonciban Rohonyi Gyula államtitkár, a füleki-ben Mocsáry Sándor,¹⁴⁵ a szécsényiben Scitovszky Béla,¹⁴⁶ a szirákiban Balásy Árpád¹⁴⁷ és a nógrádiban Muzslay Gyula.¹⁴⁸ Ez utóbbi négyet az újság „dzsentri földbirtokos” névvel illeti.¹⁴⁹

Az ellenzéki sajtó a teljes reménytelenséget és az ország csődjét látja a szavazás eredményében, de a kormánypárti lap sem az eufórikus öröm közvetítője. Tokay Lajos főszerkesztő vezércikke a béke és nyugalom iránti vágyról beszél, hogy a választások után az érdemi munka elkezdődhessen. Természetesen ennek felelősségét az ellenzéki pártokra testálja.

„Csak akkor állhat helyre a törvényes rend, ha a parlamentben kialakult ellenzéki pártok hivatásuk magaslatára lépnek és nem rombolni akarnak, – hanem ellenőrzési jogukat kívánják gyakorolni.”¹⁵⁰

Összefoglalva: A dualizmus kori választások az újságok tükrében nem választhatók el a párt és politikatörténetétől.

„Az 1872-ben induló s a Tisza Kálmán kormányzása alatt kiteljesedő, tökéletesedő választási mechanizmus a hatalmi beavatkozást és a megvesztegetést a politikai rendszer szerves alkotórészévé tette, kifejezetten támaszkodott ezekre.

Tisza bukása (1890) után sem változott ez, sőt 1896-ban br. Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt zajlottak le a legerőszakosabb, legdurvább választások. Ehhez mérten a későbbiek ugyan „tisztának” nevezhetők, de ez alatt azt kell értenünk, hogy a hatalmi befolyásolás és vesztegetés léte továbbra is alapvető maradt.”¹⁵¹

---

¹⁴⁵ Mocsáry Sándor lapujtói földbirtokos, 122 kat. holddal rendelkezett. (Magyarországi Gazdaczintár. Szerk.: Rubinek Gyula. Budapest, 1911.)

¹⁴⁶ Scitovszky Béla nőtincsi és ősgárdi birtokos, 1743 illetve 360 kat. holddal rendelkezett a család. (Magyarországi Gazdaczintár. Szerk.: Rubinek Gyula. Budapest, 1911.)

¹⁴⁷ Balásy Árpád csecsei földbirtokos 801 kat. holddal. (Magyarországi Gazdaczintár. Szerk.: Rubinek Gyula. Budapest, 1911.)

¹⁴⁸ Muzslay Gyula rádi földbirtokos 1528 kat. holddal. (Magyarországi Gazdaczintár. Szerk.: Rubinek Gyula. Budapest, 1911.)

¹⁴⁹ Losonci Újság. V. évf. 23. szám. 1910. június 3.

¹⁵⁰ Nógrádi és Honti Híradó. V. évfolyam 22. szám. 1910. június 2.

¹⁵¹ Gerő András: uo. (89. p.)

A felosztatott ellenzéki választási gyűléstől az ajánló jelölések összegyűjtésének nehezítéséig számtalan eszközzel élt a kormányzat, hogy megfélemlítse az ellenzéki szavazókat. A kialakított cenzusos választási rendszer is politikai érdeket szolgált, mintegy mesterséges uralmat biztosítva a privilegizált csoportoknak. Érthető, hogy miért ütközik a kormány merev ellenállásába a választójogi törvény olyan célú módosítása, amely a választójoggal rendelkezők körét próbálta kiszélesíteni.

A választások idején meginduló mozgalmak szereplői a választói névjegyzékeken különböző jogosultsági és foglalkozási kategóriákba tartozó választók. Az 1887. évi választáshoz kapcsolódó 1886. évi névjegyzéken található jelöltek a földbirtokosok sorából kerül ki és régi jogon valamint földbirtoka után volt választó. Az 1910-es választásoknál is ez a foglalkozási szektor dominál a megválasztott képviselők tekintetében.

Az újság minősíti a jelöltek segítőit is. Ezek szerint az úriként jegyzett társadalmi csoport a magas rangú megyei tisztviselők és a földbirtokosok, akik a jelöltekhez hasonlóan régi jogon és földbirtokos jogosultság szerint választanak. Az értelmiségi jogon választó községi jegyzők viszont már csak a „félurak” minősítésű kategóriába férnek bele.

A választási jelöltek jogcímeit és foglalkozását nézve tehát a földbirtokosok továbbra is őrzik pozíciójukat a vizsgált korszakban. A leendő országgyűlési képviselő fontos kritériuma volt az úri származás és a vagyonosság, amely együtt adta meg a jelölt biztos esélyét a megválasztásra. Az esélyek növelésére alkalmazott erőszakos eszközök pedig a választási mozgalmak velejárói voltak.

IV. Kitekintés

Az 1874. évi XXXIII., a választójogot szabályozó törvény a dualizmus korában a társadalom 5-6 %-ának adott lehetőséget a politikai jogok gyakorlására. Gyakran felmerülő kérdés volt a századelőn, elsősorban az ellenzék részéről, hogy a szabadelvű haladás mércéje lenne a politikai jogok kiterjesztése. A választási programokban a választójog reformja sarkalatos pontként szerepelt, mint elérendő cél.

Az 1910-es évek elején beterjesztett törvényjavaslatok szerint az ipari munkásság lenne az a társadalmi csoport, amelynek a jogkiterjesztés nagyobb lehetőséget adna arra, hogy tagjai részt vegyenek a közéletben. Szintén új törekvésként jelentkezett az általános és titkos szavazás bevezetése a nyílt állásfoglalással szemben. A kormánypárti Nógrádi Hírlap 1913. január 12-i számában a választójogi reformról megjelent cikkében igen határozott véleményt mondott ennek lehetőségéről.

„Oly biztos katasztrófához vinne az előre látható fejtelenség, melynek példáját csak a párisi kommün rémuralmában láhattuk. Nekünk igen is szükségünk van a választói jognak nem hirtelen, hanem lassúbb ütemben bekövetkező kiterjesztésére, úgy hogy zökkenők nélkül érijük el a népjogok kiszélesítésének tényét.”¹⁵²

A választójogi reformtervezet legnagyobb indulatokat kiváltó fejezete lett és ellentmondott minden jogkiterjesztési szándéknak a választói jogosultság korhatárának felemelése 30 éves korra. A Felsőnógrád 1913. március 8-i számában Tisza István gróf parlamentben elhangzott beszédéről tudósítva ezzel kapcsolatban annak a véleménynek adott hangot, hogy „ha látjuk, hogy a demagógia minden tényezője mennyire összefog a 30 éves korhatár ellen, csak azt bizonyítja, hogy ez a korhatár a leghelyesebb cselekedetek egyike.”¹⁵³

Az új törvényt kritizálók nem értettek egyet azzal a módosítással sem, hogy elvették a jogot a törvényhatóságoktól, és belügyminiszteri hatáskörbe utalták a választókerületi beosztás szabályozását.

Hosszas viták és huzavonák után végül az 1913. évi XIV. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról 1913. április hó 30-án szentesítést nyert, és az országgyűlési képviselőválasztó kerületek számának és székhelyének megállapításáról szóló 1914. évi XV. törvény-

---

¹⁵² Nógrádi Hírlap. Balassagyarmat, 1913. január 12. XLI. évfolyam 2. szám

¹⁵³ Felsőnógrád. Losonc, 1913. március 8. II. évfolyam 20. szám

cikk kihirdetési napján, azaz 1914. év március hó 31. napján életbe lépett. Igaz az életbe lépésről csak annyiban beszélhetünk, hogy a törvény alapján írták össze a választásra jogosultakat, de a háború kitörése miatt választásokat már nem tartottak az új szabályozás szerint. Az első világháború után 1919-ben jelent meg az a választásokat szabályozó miniszterelnöki rendelet, amelynek alapján lebonyolították az 1920. évi választásokat.

„Az 1913-as törvény – hosszú évtizedek nagy nekirugaszkodásaképpen – 1 272 755-ről 1 627 136-ra, azaz mindössze 28 %-kal növelte a választók számát, ami így a lakosság mintegy 8,7 %-át jelentette. Részlegesen a törvényhatósági városokban elrendelte a titkos szavazást, ami annyit tett, hogy a megemelt számú 435 választókerületből 66-ban ezentúl így szavazhattak.”¹⁵⁴

Mivel az 1848, 1874. és 1913. évi törvények vagyoni, adózási képesség, iskolázottsági illetve életkori cenzushoz kötötték a választói jogosultságot (a nőket mindhárom törvény kizárta a választói jog lehetőségéből), így községenként és városonként össze kellett írni azokat a férfiakat, akik megfeleltek a hatályos törvény cenzusainak.

Salgótarján nagyközség választásra jogosultjainak összeírását¹⁵⁵ választottam ki azért, hogy elemezzem, milyen hatásai voltak az 1913. évi törvényi szabályozásnak a választójog tekintetében az 1874. évihez képest.

Az 1913. decemberében lezárt, 1914. évre elkészült névjegyzék (továbbiakban 1914-es névjegyzék) még az 1874. évi XXXIII. törvény alapján írta össze a választásra jogosultakat, az 1916. decemberében lezárt, 1917. évre készült névjegyzék (továbbiakban 1917-es névjegyzék) már az 1913. évi XIV. törvény szerint járt el.

Az 1914-es névjegyzéken a név, életkor és foglalkozás megjelölése mellett a cenzusok kategóriáit régi jog, földbirtok, házbirtok, jövedelem és értelmiségi jog alapján határozzák meg.

Az 1917-es névjegyzék is tartalmazza a választó nevét, életkorát, foglalkozását és a választói jogosultságot.

Az 1913. évi XIV. törvény¹⁵⁶ az alábbiak szerint állapította meg a választói jogosultsághoz szükséges cenzusokat: megtarthaták választói jogukat azok, akiket az 1874. évi választói törvény alapján az 1913. évi ideiglenes névjegyzékbe már felvettek. A hat elemi végzettségűek közül, akikre két korona egyenes adót róttak ki, választók voltak az önálló iparosok, a nem alkalmi napszámosok, állandó alkalmazottak, vállalkozásban segítő családtagok és altisztek. Legalább

¹⁵⁴ Gerő András: Uo. (67-68. oldal)

¹⁵⁵ Nógrád Megyei Levéltár IV. 404. 9. doboz. Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai 1914-1918.

¹⁵⁶ Magyar Törvénytár 1913. évi törvények. Budapest, Franklin Társulat, 1914.

20 korona egyenes adóval rendelkező személyt lehetett a választói névjegyzékre felvenni, ha hivatalos okmánnyal nem, csak külön bizottság előtt tudta bizonyítani írni-olvasni tudását.

A losonci Felsőnógrád meghatott sorokban írja le tudósításában azokat a pillanatokat, amikor a losonci városházán 102 szavazójelölt vizsgára jelentkezett a kijelölt bizottságok előtt.

„Új idők fuvallatát éreztük, mikor az írás és olvasás vizsgájára jelentkező mintegy másfélszáz munkás és iparos előtt megnyíltak a vizsgázó helyiség ajtói. Azok az emberek vonultak fel, akiket a szegénység és más szerencsétlen körülmény megfosztott attól, hogy legalább az elemi iskola osztályait végigjárják. A tudás szomja azonban pótolta azt, amit a szegénység s az étellel korán megkezdett harc elmulasztott, és a meglett emberek megtanulták az írás és olvasás mesterségét akkor, amikor az élet küzdelmes útján egy pillanatra megállhattak pihenni.”¹⁵⁷

Aki egyáltalán nem rendelkezett az írni-olvasni tudás „különös kellékével”, annak legalább 40 korona egyenes adó fizetőjének kellett lennie.

A választói jogosultság életkori határát is az iskolai végzettségtől tették függővé, ugyanis a korhatár a magasabb értelmiségek számára 24 év volt, míg a többieknek 30 év. A törvény magyarázata szerint, a korral együtt járó megfontoltság és komolyság az, ami indokolttá teszi, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek választói jogosultsághoz szükséges korhatára magasabban legyen megállapítva.

Választók voltak tehát a képzettebb értelmiségek közül a tisztviselők, lelkészek, tanárok és tanítók, diplomások, az Országos Színészegyesület tagjai.

Az 1914. évi XV. törvénycikk Nógrád vármegyében a választókerületek számát nem változtatta meg, továbbra is hat választókerületben (balassagyarmati, losonci, rétsági, salgótarjáni, szécsényi és sziráki) szavazhattak a választásra jogosultak. Az 1914. évhez képest annyi változás történt, hogy az addigi füleki kerületet felváltotta a salgótarjáni. (Az 1914. január 1-jétől életbe lépett közigazgatási törvény¹⁵⁸ rendelkezett arról, hogy a füleki helyett létrejön a salgótarjáni járás.)

Salgótarjának a századelőn megindult látványos növekedése és fejlődése indokolta mind a járási mind a választókerületi székhellyé tételét. A 19. század végén a barnakőszén-bányászat centrumaként új perspektívát kapó kisközség a nagyipari üzemek érdekei szerint kezdi meg terjeszkedését. A legelső ipari beruházás a településen az állami közreműködéssel 1868-ban létrejött Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság. Ezt követte a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság, a Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyár, majd a Salgótarjáni Palackgyár.

¹⁵⁷ Felsőnógrád. Losonc, 1914. május 31. III/43. szám

¹⁵⁸ Nógrád Vármegye Hivatalos Lapja. XLII.évfolyam 52. szám. 1913. december 25.

A településképre gyakorolt „szépítő” hatásról természetesen nem beszélhetünk. „A munkástelepek Salgótarjánban és közvetlen környékén, hegyes-dombos vidéken épültek, nem alkalmazkodtak a terepadta lehetőségekhez, hanem egyenes vonalban vezetett utcákon helyezkedtek el házaikkal, holott a természetadta formák a sablonosság feloldásához vezethettek volna. Ezért a bányatelepek, lakótelepek sajátos megjelenésűek voltak Salgótarjánban.”¹⁵⁹

Salgótarján népességszámára is meghatározó volt az ipari üzemek jelenléte, hiszen a település nem tudta biztosítani a termeléshez szükséges munkaerőt, így az ipar új betelepülők révén munkástoborzásra kényszerült. Salgótarján lakosainak a száma 1842-ben 900 fő volt,¹⁶⁰ amely az 1910-es évre 13.746 főre emelkedett.¹⁶¹

Az I. világháború kitörése természetesen Salgótarján lakóinak életére is rányomta bélyegét.

„Salgótarján a világháborúban sajátos helyzetben volt, mert az Acélgyárat és a bányákat (SKB Rt., ÉKI Rt.) hadiüzemmé nyilvánították. Ennek ellenére az első két évben voltak katonai behívások mindkét helyről. A bánya munkáslétszáma mintegy 1600, az Acélgyáré pedig több mint 200 fővel csökkent. A Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyár (közismert későbbi neve Tűzhelygyár) a hadsereg megrendelésére kézigránátot és tüzérségi lövedéket gyártott, ezért elkerülte a behívásokat. A hadiüzemek vagy közvetlenül a hadsereg számára termeltek, vagy – mint a bányák – a hádiipar működését biztosították. Az ott dolgozók többsége pedig hadimunkás volt.”¹⁶²

Most nézzük meg, hogy a nehéz körülmények ellenére, hogyan alakult Salgótarján választói jogosultsággal rendelkezőinek összeírása 1914. és 1917. évre?

Az 1914-es salgótarjáni választói névjegyzéken 621 fő rendelkezik választói joggal, amely létszám az 1917-es névjegyzéken 1431-re emelkedett. A növekedés jóval meghaladja a 28 %-os országos átlagot, majdnem két és félszerese az 1913. évi törvény alapján összeírt választásra jogosultak száma az 1874. évi törvény szerintinek. A lakosságszámhoz viszonyított arányok is eltérnek az országos átlagtól. Az 1914-es választói létszám 4,5 %-a Salgótarján lakosainak, az 1917-es 10,4 %.

---

¹⁵⁹ Szvircsek Ferenc: A szénbányászat és az urbanizáció kapcsolata Salgótarjánban. In.: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1996-1997. XXI. kötet (25. p.)

¹⁶⁰ Shvoy Miklós: Nógrád megye leírása. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2006. (258. p.)

¹⁶¹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Magyar Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1915.

¹⁶² Cs. Sebestyén Kálmán–Bódi Zsuzsanna: Salgótarjáni események 1918-1919. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. Salgótarján, 2007. (10. p.)

Az 1917-es összeíráskor már két választói kerületre osztották Salgótarját. Az I. körzet a belvárosi területeket fedte le, a II. körzet összeírásában a bányatelepek (Somlyóbánya, Salgóbánya) választásra jogosultjai szerepelnek leginkább.

Az 1914-es évre földbirtokos választói jogosultság alapján 7 főt írtak össze, házbirtok alapján 100-at, jövedelem szerint 425 főt, és 89 fő értelmiségi jogen választó található ezen a névjegyzéken.

1917. évre az összeírásnál az 1913. évi törvény szabályozása szerint meghagyták a választói jogát azoknak, akik az 1874. évi XXXIII. törvény alapján is választók voltak. Ez Salgótarjában 312 főt számlált.

Magasabb értelmiség volt a névjegyzék szerint 121 választó. Az elemi népiskolai VI. osztály vagy ezzel egyenértékű képzettség mellett legalább 2 korona egyenes állami adót fizetett 7 fő, önálló iparos vagy kereskedő volt 5 fő, ipari üzletnél vagy vállalatnál voltak 15-en állandó alkalmazottak, őstermelésnél vezető munkási vagy felügyelői minőségben 1, egyéb köz- vagy magánszolgálatban legalább 3 éve alkalmazott 15 fő, katonai vagy csendőrségi kiszolgált altisztként 4-en jelennek meg.

Csupán írni-olvasni tudással rendelkező és legalább 20 K egyenes állami adót fizető volt 43 választó, önálló iparosok vagy kereskedők legalább egy segéddel 79-en voltak, ipari üzletnél vagy vállalatnál 705-en álltak alkalmazásban, egyéb köz- vagy magánszolgálatban legalább 5 éve alkalmazott volt 21 fő, segítő családtagként ketten, katonai vagy csendőrségi kiszolgált altisztként egy ember választhatott 1917. évre

Írni-olvasni nem tudó, ha legalább 40 korona egyenes adót fizet kategóriába 4 fő tartozott.

Miután az összeírás két különböző törvény alapján készült el, amelynek a választhatósági cenzusai különbözőek, így a jogosultsági kategóriákat azoknál vizsgáltam, akik mindkettő névjegyzéken szerepeltek. Meglepő eredmény volt, hogy csupán 342 olyan választót találhatunk az 1917-es névjegyzéken, aki az 1914-es névjegyzéken is rajta volt. Ez alig haladja meg az 1914. évi választók felét. Az 1913. évi törvény korhatár emelése sem indokolja a hiányt. Az 1914-es névjegyzéken 25 választót számolhatunk össze, akinek életkora 27 év (1917-re ők már 30 évesek) vagy ennél fiatalabb. Közülük is 19-en vannak, akik magasabb iskolai végzettségük miatt (tanító, mérnök, segédmérnök, főkönyvelő, jegyző, lelkész, postatiszt, bányatisztviselő, nyomdász, számgyakornok, tisztviselő) már 24. életévüktől választók lehettek. Tehát mindössze 7 főt érínthetett az újonnan megszabott korhatár.

A mindkét névjegyzéken szereplő 342 fő közül 209-en voltak, akik az 1874-es törvény szerint is megadott választói jogosultságuknál fogva kerültek fel az 1917-es névjegyzékre.

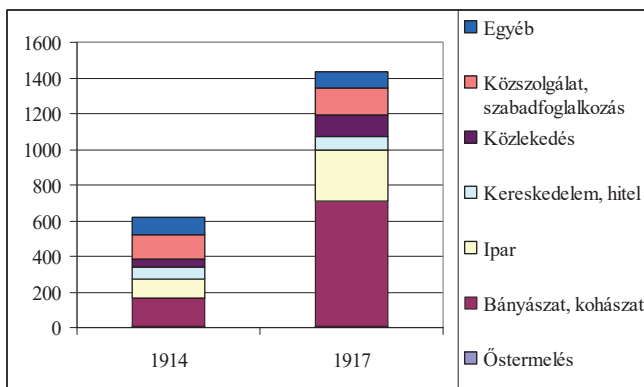
Valószínű presztízs szempontok játszottak közre abban, hogy nagyszámban voltak választók, akik 1913. előtti választói joguk alapján is jogosultságot nyertek volna a választásra az 1917-es összeírásnál, a névjegyzéken mégis a magasabb értelmiség – 58 esetben –, vagy jövedelmi kategóriát – 29 esetben –, illetve több éves ipari vállalatnál töltött alkalmazotti viszonyt – 44 esetben – jelölték meg.

A választásra jogosult neve mellett mindkét névjegyzéken feltüntetik a foglalkozását is, amely lehetőséget ad a két év választóinak a foglalkozási szerkezetének vizsgálatára. Miután a névjegyzéken megjelenő foglalkozások száma igen jelentős, szükséges volt olyan nagyobb foglalkozási csoportok kialakítása, amelyek lehetővé teszik az adatok kezelhetőségét.

Az 1910. évi népszámlálásokban használt foglalkozási szektorokat hívtam segítségül a nagyszámú foglalkozási típusok kategorizálására.¹⁶³ Ezek az őstermelés, bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozás. Az egyéb főszektorba ismét a házbirtokosokat és a magánzókat soroltam.

Az adatok összesítésekor az alábbi megoszlást kapjuk a névjegyzékeken szereplő választók foglalkozása alapján a szektoroknak.

10. grafikon
A választók létszámának szektor szerinti megoszlása az 1914-es és 1917-es névjegyzéken

Salgótarjánban az 1913. évi törvény leglátványosabb változást a választásra jogosultak létszámában a bányászat és kohászat területén hozott. Igaz a választók elenyésző létszámbeli

¹⁶³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: Uo.

csökkenését csak az őstermelésnél és a kereskedelem, hitel szektorában látjuk, a választók összlétszámához viszonyított arányokban a közszolgálat és szabadfoglalkozás besorolásnál is a felére csökkent a választók aránya.

Hogy még követhetőbb legyen a főszektorokon belül az újonnan belépő választók foglalkozás-szerkezetének lebontása, a foglalkozási ágak további részletezésekor az alábbi táblázatban foglaltam össze az eredményeket.

59. táblázat
Salgótarján választóinak foglalkozási megoszlása az 1914. és 1917. év

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1914-es névjegyzék (fő)	1917-es névjegyzék (fő)	Változás 1917/1914. (%)
1.	Őstermelés				
		Földbirtokos	3	3	-
		Kisbirtokos	4	2	0,50
		Gazdasági tisztviselő	2	1	0,50
		Összesen:	9	6	0,66
2.	Bányászat, kohászat				
		Tisztviselő	52	85	1,63
		Művezető, elő-és szakmunkások	105	604	5,69
		Segédszemélyzet	2	18	9,00
		Összesen:	158	707	4,43
3.	Ipar				
		Tisztviselő	-	3	3,00
		Önálló iparos	105	282	2,68
		Segédszemélyzet	-	-	-
		Összesen:	105	285	2,71
4.	Kereskedelem, hitel				
		Önálló kereskedő	51	65	1,27
		Tisztviselők	14	6	0,43
		Összesen:	65	71	1,09
5.	Közlekedés				
		Tisztviselő és díjnok	22	30	1,36
		Segédszemélyzet	27	94	3,48
		Összesen:	49	124	2,53
6.	Közszolgálat és szabadfoglalkozás				
		Törvényhozási és közigazgatási tisztviselők	49	63	1,29

Sorszám	Főszektor	Foglalkozási csoport	1914-es névjegyzék (fő)	1917-es névjegyzék (fő)	Változás 1917/1914. (%)
		Igazságszolgáltatás	20	25	1,25
		Egyházi szolgálat	6	10	1,67
		Tanügy	27	27	-
		Közegészségügy	13	13	-
		Irodalom és művészet	2	3	1,50
		Egyéb	16	10	0,62
		Összesen:	133	151	1,14
7.	Egyéb				
		Háztulajdonos	101	87	0,86
		Összesen:	101	87	0,86
		Mindösszesen:	621	1431	2,30

Ebben a felbontásban látható, hogy az egyéb kategória szektorban a háztulajdonosok száma 101-ről 87-re csökkent. Mindössze egy esetben találtam olyan választót (Porádszky Lajos), aki az 1914-es névjegyzéken háztulajdonosi minőségében szerepel, majd az 1917-es névjegyzéken már tengelygyári munkásként kap választójogot. (Névegyezés alapján még két személynél (Trajbjár Mihály és Trellay Gusztáv) felmerült annak a lehetősége, hogy házbirtokosi jövedelem helyett 1917-re már más foglalkozás és census alapján került a névjegyzékre, de a feltüntetett életkorok –amennyiben megfelelnek a valóságnak – kizárják ennek lehetőségét.) Valószínű a háborús állapotok vetették vissza a háztulajdon jövedelméből élők számát az 1914. évhez képest. Vagy már nem volt olyan jövedelmük, amelynek alapján bekerülhettek volna a választók közé, vagy a háború áldozatai lettek.

Az 1913. évi XIV. törvény jogkiterjesztő hatását az 1917-es névjegyzéken a bányászat és kohászat elő- és szakmunkásai, valamint az önálló iparosok létszámának többszörös növekedésében követhetjük nyomon. Ha figyelembe vesszük, hogy az 1910. évi népszámlálás¹⁶⁴ adatai alapján Salgótarjánban a bányászat és kohászat szektorban 980 kereső szerepel, akkor az 1917-es névjegyzék ugyanezen terület 707 főt számláló választója a 72 %-át teszi ki a bányászat és kohászatból élők salgótarjáni népességének. A névjegyzékekből az is szembetűnő, hogy a gyári munkások aránya jóval felülmúlja a bányászokét. Az 1917-re 604 főt számláló csoportból 436 gyári munkást találunk (72 %), szemben a 168 bányással. Az okot a bányászok esetében a fluktuációban kereshetjük. A bányának nagy tömegben a képzetlen munkae-

¹⁶⁴ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: Uo.

rőre volt szüksége. A gyári munkaadók letelepedésre ösztönözték munkásaikat, a szaktudásnak értéke és becsülete volt.

Az ipar más területeiről a választók tekintetében ez a nagyarányú részvétel már nem mondható el, mivel a salgótarjáni iparból élők 2818 keresője¹⁶⁵ már csak 285 választásra jogosulttal, vagyis 10 %-os arányban lett reprezentálva az 1913. évi törvény iskolázottsági és jövedelmi cenzusai szerint.

Összefoglalás

Az 1913. évi XIV. törvény jogkiterjesztő hatását az 1874. évi XXXIII. törvényhez képest két, időben egymáshoz közel eső, de a két különböző törvény cenzusai szerint összeállított választói névjegyzék összehasonlításával vizsgáltam. A választójog kiszélesítéséért indított mozgalmak a századfordulón egyre inkább felerősödtek, amelynek kezelésére olyan törvényt kellett volna alkotni, amely beemeli a választójogosultak közé elsősorban az egyre nagyobb létszámú munkások tömegét. A dualizmus rendszere azonban nem engedhette meg magának a parlamentális jogok széleskörű kiterjesztését, ha meg akarta őrizni legitimitációját. Az országos és a helyi szinten is jellemző 5-6 %-os választójogosultsági arányra volt szükség ahhoz, hogy a kormánypárt és az ellenzék megőrizze azt a működési sémát, amit a dualizmus rendszere fenntartásáért az évtizedek alatt a gyakorlatban kidolgoztak.

Az 1913. évi törvény következtében az országosan 8,7 %-os választói arány azt mutatja, hogy a jogkiterjesztés elvének hirdetésével megalkotott törvény továbbra sem kívánta megnyitni a politikai jogok gyakorlatát a társadalom széles rétegei előtt. A műveltségi és a magasabb életkori cenzus, valamint az alkalmazotti státusz kötöttsége még mindig a társadalom elitjének szánta a közéleti részvétel lehetőségét.

Salgótarjában a jogkiterjesztés a bányászat és kohászat területén dolgozók esetében érvényesült leginkább. Azon belül is a kohászati szakmunkások viszonylag magas számát érintette leginkább a bányászokkal szemben. A törvény képzettségre vonatkozó előírása az, ami itt érezteti hatását. A szaktudás előnye az elsősorban fizikai erőnlétet követelő munkával szemben.

A két salgótarjáni választói névjegyzék összehasonlításakor azt láthattuk, hogy bár az 1917-es névjegyzéken szereplők számbeli növekedése jelentős az 1914-es névjegyzéken lévők létszámához képest, a lakosságszámhoz viszonyított 10,4%-os arány azt mutatja, hogy az

---

¹⁶⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: Uo.

országos átlagnál is valamivel magasabb. Ahhoz viszont még mindig nagyon csekély hányad, hogy a választójog törvényi jogkiterjesztéséről valóban érdemben beszélhessünk.

A nagyközség népességének tehát döntő többsége, ahogy a korabeli magyar társadalomé is, továbbra is kimarad a közéleti jogok gyakorlásának lehetőségéből.

V. Összegzés

Disszertációmban a dualizmus kori Nógrád vármegye társadalmának azt a rétegét szerettem volna bemutatni, és társadalomtörténeti szempontból elemezni, amelyet a korszak választójogi törvénye a helyi elit pozíciójába emelt. A társadalom e csoportjának a választói jogcím és foglalkozási struktúrája szerinti vizsgálatát elkészítve a korszak társadalmi és gazdasági átalakulását jellemző tendenciákról is képet kaphattunk.

Az adatok feldolgozása során tapasztalható volt, hogy vármegyén belül a választók jogcím és foglalkozási típusok szerinti elhelyezkedése nem egyenletes. A járási és választókerületi közigazgatási határok a választók jogosultsági és foglalkozási szerkezetének vizsgálati szempontjából eltűnnek, és megállapítható, hogy a választók regionális megoszlást mutatnak.

Ez azt jelenti, hogy a megye északi – losonci, balassagyarmati, majd 1914-re a füleki kerületet magába foglaló – része alkotja a megye egyik regionális területét.

A felső-nógrádi részen nem csak az önálló iparosok és kereskedők megnövekedett száma jelzi új foglalkozási szektor előretörését, és ezzel új társadalmi csoportok megjelenését, hanem a gyártulajdonosok és igazgatók, valamint az ipari tisztviselők és gyári munkások megszorodott létszáma is. Ennek oka, hogy ezeken a területeken erőteljes iparosodás tanúi lehetünk, a bányászat, kohászat és üvegipar meghonosodásával. Ezeknek az ágazatoknak a képviselői a választói névjegyzékeken is egyre nagyobb számban jelennek meg. Ez a két és háromszoros növekedést is mutató szám a választói névjegyzékeken a jövedelem jogosultsággal választók létszámnövekedésében realizálódik.

A másik régió a megye déli területe – a szécsényi, a sziráki és nógrádi kerületek –, ahol úgy tűnik, hogy a földbirtok őrzi nagyarányú részesedését a választók jogcímei között. A változatlanosság azonban látszólagos. Mind a jövedelem, mind az értelmiségi jogon választók jelentős arányú létszámnövekedését figyelhetjük meg a korszak végére itt is. Az északi területekkel szemben ebben a régióban azonban a kisipar és kiskereskedelem képviselői vannak jelen elsősorban.

A mezőgazdasági művelésből származó jövedelem is igen változatos képet mutat ezeken a déli területeken. A választóknak a földbirtok utáni jogosultságának nagyságrendi és jövedelmi háttere nem egyöntetű, az egyes községek között figyelhetők meg különbségek. A kataszteri iratok bevonásával vált láthatóvá, hogy különböző nagyságrendű földbirtokok és abból származó jövedelmek vannak az egyes községek választóinak – a választói névjegyzéken túlnyomó

mó részben földeszeknek nevezetteknek – a birtokában. A különbségeket a földrajzi elhelyezkedésen túl a települések egyéb sajátosságai is befolyásolták. Így a föld minősége, a község határában a nagybirtok jelenléte vagy hiánya, illetve a falu közelében folyó ipari tevékenység.

A regionális szintű sajátosságokon túl a választói társadalomban végbemenő szerkezeti változásokban az egyes kerületek központjainak meghatározó, a gazdasági változásokat indukáló szerepe is kimutatható.

Természetesen a változások dinamizmusa tekintetében nem lehet uniformizálni a választókerületi központokat. Losonc iparosodottsága, kereskedelmi és kulturális központisága révén, Balassagyarmat közigazgatási funkciójának köszönhetően válik a polgárosulás felé mutató tendenciák motorjává. Fülektől Salgótarján a korszak végére már átveszi a kerület központjának szerepét, és a bányászat és kohászat ágazatának megtelepedésével egyre inkább az urbanizáció útjára lép.

A megye déli területein, Szécsényben és Szirákon is már színesebb a kép a választók foglalkozási változatosságát nézve 1914-re, mint a korszak elején. A nem földbirtok jogon választók létszáma 1914-re már felülmúlja az őstermelésben dolgozó kisbirtokosokét. Többségét ugyan még az önálló kisiparosok és kereskedők alkotják, de már megjelennek a közszolgálati és szabadfoglalkozású tisztviselők és értelmiségek is. A polgárosulás felé mutató tendenciák tehát már itt is tetten érhetők.

A nógrádi kerületi központ tűnik az egyetlennek, amelyet a megye többi területén megfigyelhető foglalkozási szerkezeti átalakulás nem érint meg. Változatlanul a földbirtok jogon választó kisbirtokosok adják a választójoggal rendelkezők döntő többségét, néhány iparossal és kereskedővel körülvéve.

Az egyes jogcímek rangsorának vizsgálatakor azt láthattuk, hogy a földbirtokosok (nagy- és kisbirtokosok egyaránt) körében volt hagyomány a régi jogon történő választás. Feltételezhetően ez a ragaszkodás a történeti múlthoz és annak a választói jogcím által is a megőrzése tükrözi adott választónak az újhoz való hozzáállását és mentalitásának vonásait. Ez a hagyományörzés szintén helyi sajátossággént is érzékelhető a választók között, a megye déli területeit jellemezte leginkább, ott is nagyobb részt a közbirtokosi községeket.

A megyei választók a népességnek igen kis szeletét foglalták magukban. Még tovább szűkíthető ez a kör, ha azokat a személyeket keressük, akik nem csak az országos, de a helyi politikába is beleszólási joggal rendelkeztek törvényhatósági vagy képviselőtestületi tagságuk révén, mint legtöbb adót fizetők.

A teljes megyét figyelembe véve a különböző jogcímen válaszító virilisek szintén más képet mutatnak, mint amikor Losonc vagy Balassagyarmat esetében vizsgáltam meg.

A megyei közéletet továbbra is a nagy létszámban jelen lévő földbirtokosok túlsúlya jellemzi, míg a városi vagy nagyközségi szinten ez már áttevődik az újonnan feltörekvő iparos és kereskedő választói csoport kezébe. Itt a polgárosult pénztőke már teljesen átveszi a vezető szerepet a földbirtoktól.

A századfordulóra a szerkezeti átalakulás következményeként megjelenő új és egyre nagyobb létszámú társadalmi csoportok számára a választójog bővítése egyre sürgetőbb kérdés. A dualizmus rendszere azonban nem engedhette meg a parlamentáris jogok széles körű kiterjesztését akkor, ha meg akarta őrizni legitimitációját. A választási mozgalmak forгатókönyvét a kormánypárti és az ellenzéki választók kimondva vagy hallgatólagosan úgy dolgozták ki, hogy a választási gyakorlat a kiegyezéstől fennálló és működő állapotokat konzerválja.

A létszámában egyre szaporodó, már az új gazdasági és társadalmi törésvonalak mentén ki-rajzolódó ipari munkásság beemelése a jogosultak körébe nem fért bele a rendszer fenntartásának koncepciójába. A választói jogkiterjesztés irányába tett törekvések így igen kevés sikert tudhattak magukénak. Ezt a betervezés során a bővítési szándékát kinyilvánító 1913. évi választójogi törvény sem tudta beteljesíteni. A két salgótarjáni névjegyzék összevetése azt mutatta, hogy az országos arányhoz képest Salgótarjában két százalékkal magasabb a választó-jogosultak aránya az új törvény hatására, de ez a lakosságnak még mindig csak tíz százalékos részesedésének ad lehetőséget a közéleti jogok gyakorlására.

A kutatás során megállapíthattam, hogy az 1886-tól 1914-ig terjedő korszak választói társadalmát vizsgálva felfedezhető volt egyfajta együttélés a rendi múlt és az új korszak polgárosodása között. Ennek oka, hogy a vizsgált időszakban még nem történt meg a gyökeres szakítás a két korszak között. A választói társadalomnak a munkamegosztásban elfoglalt helyének és jövedelem forrásainak vizsgálata ezt támasztotta alá. Nem is történhetett meg, ahogy Kövér György a magyarországi viszonyokra vonatkoztatva megállapítja, mert az „iparosodás folyamatában húzó szerepet betöltő centrumok és ágazatok háttérben az alapján továbbra is elsősorban élömlunka-felhasználáson alapuló tágabb értelemben vett östermelés, a mezőgazdaság és a bányászat állt.”¹⁶⁶

A választói névjegyzékek tükrében a világháború küszöbére érkező dualizmus kori Nógrád vármegyei társadalom szerkezetében megfigyelhető mozgástendenciák – ha a regionalitás megköttésével is – illeszkednek a magyarországi polgárosodás fejlődésvonalába.

---

¹⁶⁶ Kövér György: uo. (298. p.)

FÜGGELÉK

Dr. Pulszky Ágoston (1846-1901)

Dr. Pulszky Ágoston az 1886. évi megyei törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek listáján az első helyen áll nagybirtokosként 11.977 forinttal, 1892-ben egyetemi tanárként 9864 forinttal a második. Tudori oklevelének köszönhetően adóját kétszeresen számították. 1892-ben azonban nem Nógrádban vetette fel magát a választói névjegyzékre, tehát nem volt választóvirilis.

Bécsben született 1846. július 3-án. Édesapja Pulszky Ferenc, a szabadságharc idején minisztériumi államtitkár, OHB tagja, a Szemere kormány meghatalmazott diplomatája Angliában, majd a szabadságharc után az emigráció egyik vezéralakja, a kiegyezést követően pedig országgyűlési képviselő, a Nemzeti Múzeum igazgatója. Pulszky Ágoston Angliában nevelkedik, majd Torinóba költözik, de jogi egyetemi tanulmányait már Deák Ferenc személyes tanácsára Magyarországon fejezi be.

Életpályáját figyelemmel kísérve elmondható, hogy tudomány és politika egyidejű, bár periódusonként eltérő vonzásában élt. Pályatársa, Emmer Kornél az alábbi gondolattal foglalta össze életpályáját:

„Pulszky Ágostonnak voltak sikerei, de nem volt sikeres.”

Elvi politikus volt, úgy gondolta, a teoretikus megközelítést a politikai cselekvésnek kell követnie. Pozitívista gondolkodásmódját és szabadkőműves tevékenységét gyakorta szemére is vetették. Az utókor szociológusként, társadalomtörténészként is értékeli, teoretikus vitái voltak Concha Győzővel és a Huszadik Század hasábjain is teret kaptak gondolatai.

1868-ban doktorált, majd Nógrád megye aljegyzője lesz. 22 éves ekkor. 1869-től minisztériumi munkát vállal, a pénzügyminiszter mellett lát el diplomáciai feladatokat. 1875-ben, 29 évesen a jogbölcselet és nemzetközi jog professzora lesz. 1882-ben köt házasságot a bécsi nagypolgári családból származó Figdor Adéllal, akitől két lánya született.¹⁶⁷

Még édesapja Pulszky Ferenc vásárolja meg a szécsényi uradalmat, ahol családjával él, és aktív közéleti tevékenységet folytat. Politikusként és közéleti személyiségként természetesen Nógrád vármegyében nagy figyelemmel kísérték életét, a helyi sajtó is szívesen tudósított visszatérő dolgaiáról.

---

¹⁶⁷ Kupa László: Pulszky Ágost bölcselete. „Seneca Könyvek” Sorozat (9-11. p.)

A választási mozgalmak során a Nógrádi Lapok és Honti Híradónak a szécsényi kerület eseményeiről szóló tudósításaiban gyakori szereplője Pulszky Ágoston. A szécsényi kerület országgyűlési képviselője volt 1872. és 1887. között, de mivel politikai pályafutását gyakori pálfordulások jellemzik, így a kormánypárti újságban is ehhez igazodva fogalmazták meg Pulszky személyéről és tevékenységéről a véleményüket.

Az 1874. évi választási mozgalmak során az újság egy teljes oldalt szentel Pulszky Ágoston programbeszédének,¹⁶⁸ ahol a közönség „*viharos éljenzéssel*” értékeli azt.

Fordulatot hoz a politikus megítélésében az 1877. év, amikor csatlakozik a mérsékelt ellenzékhez. A kormánypárti újság ezek után mindent elkövet, hogy népszerűségét rombolja a politikusnak. A Nógrádi Lapok és Honti Híradóban¹⁶⁹ „*nagy számú jót akaró érdek nélküli választó*” tesz közzé nyilatkozatot Pulszky intézkedéseiről, amelyek szerintük nem a kerület javát szolgálták, hanem egyedül az övét és támogatói körét. A következő lapszámban¹⁷⁰ pedig egyenesen felhívásban fordulnak a szécsényi választókhoz.

„*Figyelmeztetés a szécsényi választókhoz!*” –szól a cikk címe.

Itt az idő, hogy felszabadulhattok ama lidércnyomástól, mely reátok a Pulszky család telhetlenségével évek hosszú során át nehezedett. (...) Polgárok, szécsényiek, gondoljátok meg jól. Mii várhat egy egész ország attól, ki egy kerületnek is átka volt eddig?”

A Losonczi Híradó¹⁷¹ reflektál a támadásra. „*Mi nem tartozunk Pulszkinak sem kortesei sem pedig barátai közé. (...) de tiltakoznunk kell oly indokolatlan, mondhatni orvtámadás ellen, mint minő a jelzett nyilatkozatban foglaltatik.*” Ez az újság sem helyesli Pulszky pártváltását, de lapzársától mégis a mérsékelt hangnemet kéri számon a „*kiváló tehetségű férfiúval*” szemben.

Pulszky politikai állásfoglalása 1884-ben ismét változik. Ekkor pártonkívüli lesz, majd 1889-ben ismét a kormánypárthoz csatlakozik. A hangvétel ismét tiszteletteljessé válik, és az újság a Nógrád vármegyén kívüli képviselőjelöltségéről és megválasztásáról szomorúan tudósít.¹⁷²

„*Sajnálattal vehetjük, hogy Dr. Pulszky, megyénk egyik legjelesebbje, mintegy szakítva saját otthonával, nemis reflectált nógrádi mandátumra, hanem messze tőlünk, Óverbáson lépett fel, hol meg is választották.*”

---

¹⁶⁸ Nógrádi Lapok. 1874. április 5. II. évf. 14. szám

¹⁶⁹ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1878. július 21. VI. évf. 29. szám

¹⁷⁰ Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1878. július 28. VI. évf. 30. szám

¹⁷¹ Losonczi Híradó. 1878. július 28. I. évf. 5. szám

¹⁷² Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1887.június 26. XV. évf. 26. szám

A helyi evangélikus egyház mecénásaként is számon tartják őt, aki a templomépítéshez telket adományozott és anyagi segítséget is nyújtott.

Gyászünnepélyén így búcsúztatta Simonidesz János nagy-szécsényi evangélikus pap:¹⁷³

„Nincs a városunkban intézet, iskola, bármely felekezetnek is legyen az tulajdona, amelyet ő egyben másban ne segített volna, és nincs a városnak talán egyetlen olyan lakosa, aki az ő szívjóságát, nagylelkűségét soha ne érezte volna.”

Dr. Pulszky Ágoston 1890. körül

---

¹⁷³ Emlékbeszéd Dr. Pulszky Ágost gyászünnepélyén 1901. szeptember 22. Külön lenyomat „Prot. Pap” című szakközlönyből.

Dr. Pulszky Ágostonné szül. Figdor Adél és leánya Henrietta

Pulszky-kastély (főbejárat)

Komjáthy Anselm (1818-1900)

Komjáthy Anselm az 1886. évi megyei törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek listáján a 101. helyen áll földbirtokosként 450 frt-tal, 1892-ben királyi tanfelügyelőként 323 frt-tal a 181. Ügyvédi oklevelének köszönhetően adóját kétszeresen számították.

A Komjáthy család egyik ága Nyitra megyéből származik, azonban a 17. században már Nógrád megyében találjuk őket. Komjáthy Anselm Pálfalván született.

Szécsénybe 1850-ben nősülése révén került, amikor feleségül vette Várady Celestinát. Első felesége korán meghalt, így 1854-ben újránősül. Második felesége Baloghy Berta, akivel szintén Szécsényben élnek együtt. Népese családjuk lesz, 11 gyermek születik a házasságból, bár a felnőtt kort csak 5 gyermek éri meg. Fia Jenő elismert költő volt.

A nagycsalád egzisztenciális hátterét Komjáthy Anselm igen sokirányú tevékenysége biztosította, de közéleti tevékenysége mellett földbirtokos is volt. Bár elsősorban hivatalnokként tartják számon, de fontos volt számára nemességének megerősítése, amit a királytól kért, és 1898-ban meg is kapott.

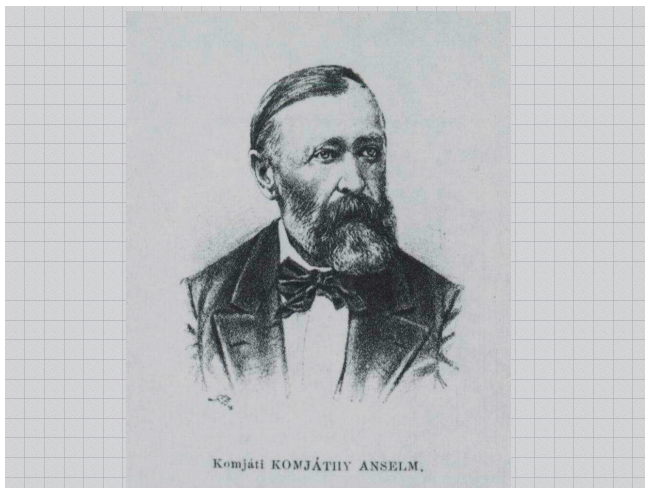
Ügyvédi oklevelet 1841-ben szerzett, elismert jogász volt. Részt vett az 1848-as eseményekben, mint népfelkelő és nemzetőr kapitány, ezért a megtorlás ideje alatt bujdosnia kellett. 1853-1867 ügyvédként tevékenykedik. Ekkor veszi meg azt a Fő utcai házat, ahol irodája is volt. Számos hivatali és közéleti funkciót töltött be: 1867-1872 tiszti főügyész, 1872-1880 Nógrád vármegye főjegyzője, 1873 Központi Ínségi Bizottság tagja, 1874 Statisztikai Bizottság tagja, 1874-1876 iskolatanácsnok, 1874-től Nógrád vármegye Közgyűlése Központi majd 1878-tól Állandó Választmányának a tagja, 1876 közigazgatási és számvizsgálói bizottság tagja, 1877 megyei árvaszéki elnök, 1877 Madách Emlékügyi Bizottság tagja, 1880-1891 Nógrád vármegye tanfelügyelője, Nógrád Vármegyei Tanítók Egyletének tiszteletbeli tagja, 1880-1895 a Balassagyarmati Casino igazgatója, majd elnöke, a Szécsényi Casino és Gazdakör tagja.

Nógrád megye tanfelügyelőjeként írta be magát leginkább a megye közéleti embereinek a névsorába. Oroszlánrésze volt az időszakban felállított iparos-tanonciskoláknak, a kisdédvóknak és a losonci polgári leányiskolának a szervezésében. Támogatta a tankötelezettség betartását és a magyar nyelv oktatásának fontosságát hangsúlyozta. Segítette a népkönyvtári mozgalmat. Sokoldalú ember volt. Politikai és közéleti munkássága mellett íróként is tevékenykedett. Mint ügyvéd a jogi területen is alkotott. Ekkor írta Magyar magán jogtan és Magyar alkotmánytan című műveit. A magyar nyelv gondozása és őrzése ügyében 1831-ben ala-

kult intézet volt a Nógrád vármegyei Nemzeti Intézet, melynek Komjáthy Anselm írta meg monográphiáját. Nevéhez fűződik a Nógrád vármegye Közigazgatási Bizottságának Ügyviteli Szabályzatának megfogalmazása.

Komjáthy Anselm *Önéletírásom* címmel írja le életét, amelyben így fogalmazza meg ars poeticáját:

*„ Egy hosszú élet története ez, mit ez írás tartalmaz,
és híven festi le azt az időt, melynek dúsgazdag folyamatát átélni dicsőség volt minékünk,
kik előtt a haza mindenelött:”¹⁷⁴*

Komjáthy Anselm

---

¹⁷⁴ Leblancné Kelemen Mária: Komjáthy Anselm élete és munkássága (1818-1900) Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1978. (237-263. p.)

Komjáthy Anselm családja körében

Komjáthy Anselm családja körében

Ruszinkó Antal (1837-1924)

Ruszinkó Antal az 1886. évi megyei törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek listáján a 174. helyen áll birtokbérletként 247 forinttal, 1892-ben földbirtokosként 320 forinttal a 182.

Borsod megyében született, Nógrádba házassága révén került. 1870-ben feleségül vette a balassagyarmati nyomdász Kék László leányát Gizellát, akitől három gyermeke született. 1875-ben telepedtek le Szécsényben, és bérelték ki a Velits-Haynald 1000 holdas birtokot. Itt jól kamatoztatta Németországban szerzett tudását, ahol mezőgazdasági szakiskolát végzett. Szarvasmarha-tenyésztésben ért el szakmai sikereket, majd kezdeményezője volt Szécsényben a Tejszövetkezet és sajtoda felállításának. Az itt gyártott ipolyvölgyi szécsényi sajt országos híré lett. Mezőgazdasági témában számtalan kisebb nagyobb publikációja jelent meg, de még a szécsényi sport történetébe is beírta magát az egyesület alapszabály-szervezetéről írt művével. Közszerelőként egyidőben volt városbíró, királyi tanácsos, és a Szécsényi Tűzoltó Egyesület elnöke. 1918-ig élt Szécsényben, majd Fő utcai házáat eladta, és Budapestre költözött.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Szécsényi Honismereti Híradó. XII. évf. 1989. (24-25. p.)

Ruszinkó Antal és fia Miklós (1895)

Ruszinkó Antal családja 1915.

Balról jobbra

Ülnek: Sárai Szabó Lajos honvédszázlós és felesége, Ruszinkó Antal és felesége Kék Gizella, egy japán orvos, Dr. Márer József orvos

Állók: Dr. Szőke Jenő ügyvéd, Dr. Ruszinkó Miklós hajóorvos, Ruszinkó Antal fia

Ruszinkó Antal háza (jobbra lent)

Források

Nógrád Megyei Levéltár (NML)

- IV. 402.   Nógrád vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1872-1923.
- IV. 404.   Nógrád vármegye Törvényhatósági Bizottságának Központi Választmányának iratai 1878-1922.
- IV. 405.   Nógrád vármegye alispánjának iratai 1872-1923.
- V. 41.   Balassagyarmat Mezőváros Tanácsának (közigazgatási-jogi értelemben 1872-től Balassagyarmat Nagyközség Képviselő-testületének) iratai 1845-1886
- V. 71.   Balassagyarmat Nagyközség Képviselő-testületének iratai 1886-1922.
- V. 503.   Szécsény nagyközség iratai 1774-1950.
- XV. 2.   Kataszteri iratok gyűjteménye Nógrád megye településeiről 1867-1970.

Nyomtatott források

- Emlékbeszéd Dr. Pulszky Ágost gyászünnepegyén 1901. szeptember 22. Külön lenyomat Prot. Pap című szakközlönyből
- Magyarország vármegyéi és városai szerk.: Dr. Borovszky Samu Budapest 1911.
- A Magyar Korona Országainak helységnévtára szerk.: Dr. Jekelfalussy József Budapest, 1892.
- Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája Budapest, 1897.
- Magyar Korona Országainak 1881. évi elején végrehajtott népszámlálása Budapest, 1882.
- Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása Budapest, 1902.
- Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása Budapest, 1915.
- Magyar Törvénytár 1872-1874. évi törvénycikkek Budapest, 1896.
- Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvénycikkek Budapest, 1896.
- Magyar Törvénytár 1875-1876. évi törvénycikkek Budapest, 1896.
- Magyar Törvénytár 1913. évi törvénycikkek Budapest Franklin Társulat 1914.
- Magyarországi gazdaczímtár Szerk.: Rubinek Gyula 1911.
- Shvoy Miklós: Nógrád megye leírása. 1874-1875. Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján, 2006.
- Statisztikai Közlemények Új sorozat 1909. 35. kötet

Sajtó:

- Felsőnógrád-Losonc
Losoncz és Vidéke
Losoncz Híradó
Losoncz Újság
Nógrádi Ellenzék
Nógrád Vármegye Hivatalos Lapja
Nógrádi Lapok és Honti Híradó
Szécsényi Honismereti Híradó

Felhasznált irodalom

- Bácskai Vera: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak összetétele alapján) Tanulmányok Budapest Múltjából XIX. Budapest, 1972. (283-325. p.)
- Bácskai Vera: Várostartörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (243-257. p.)
- Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Bali János: Sárszentlőrinc az 1859. és 1867. évi kataszteri felmérések tükrében. In: Agrártörténeti Szemle 8. Budapest, 1966. (18-45. p.)
- Beluszky Pál: Magyarország városhálózata a századfordulón. In: Tér–Idő–Társadalom. Pécs, 1990.
- Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Budapest, 1999.
- Concha Győző: Van-e magyar társadalom? Nincs. In: Hatvan év tudományos mozgalmi közzött. Összegyűjtött értékezései és bírálatai. Budapest, 1935.
- Cs. Sebestyén Kálmán–Bódi Zsuzsanna: Salgótarjáni események 1918-1919. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. Salgótarján, 2007.
- Fegyő János: Gelej az 1889. és 1910. évi kataszteri felmérések tükrében. In: Agrártörténeti Szemle 8. Budapest, 1966. (46-72. p.)
- Gerő András: Az elsőprő kisebbség. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. In: uő. Történészdiskurzusok. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Halmos Károly: Beszitzbürgertum Magyarországon (A virilizmus). In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk.: Kövér György. Budapest, 2006. (161-194. p.)
- Hanák Péter: A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához. Valóság, 1962/3. 34. p.
- Horváth J. András: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. In: Fons. 1998. 4. (481-526. p.)
- Keleti Károly: A telekadó és kataszter közgazdasági és statisztikai szempontból. Pest, 1868.

- Kiss József–Eke Judit–Farkas Attila: A földkataszteri iratanyagok forrásértéke, kutatási-feldolgozási lehetőségei. In: Rendi társadalom–polgári társadalom 2. Gyula, 1987. (397-407. p.)
- Koroknai Ákos: A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon. I-II. rész. In: Baranyai Helytörténetírás 1983/84, 1985/86. Pécs, 1984/86.
- Kosján László: Nógrád megye gazdasági elitje a dualizmus korában. (A polgárosulás tendenciái, hordozói) In: Rendi társadalom–polgári társadalom I. Salgótarján, 1986. (297-304. p.)
- Kosján László: Losonc és Balassagyarmat vitája 1890-ben a vármegye székhelyének áthelyezése kérdésében. I. rész. In: Nógrádi Történeti Évkönyv, Salgótarján, 1989. (195-209. p.)
- Kövér György: A reformkortól az I. világháborúig. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 1997.
- Kövér György: Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848-1914. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- Kupa László: Pulszky Ágost bölcsellete. Seneca Könyvek, Budapest, 1996.
- Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest, 1989.
- Leblancné Kelemen Mária: Komjáthy Anzelm élete és munkássága (1818-1900). Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1978. (237-263. p.)
- Orosz István: Mándok birtokviszonyainak változásai 1870-1909. Acta Universitas Debrecenensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica II. Debrecen, 1963. (157-173. p.)
- Orosz István: A falusi társadalom kutatásának forrásai a dualizmus korában. In: Rendi társadalom–polgári társadalom 2. Gyula 1987. (356-370. p.)
- M. Tóvári Judit: A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése (1872-1917). In: Századok 1980. 1. szám (781-817. p.)
- Pálmány Béla: A mezővárosok társadalma Nógrád vármegyében a török hódoltság utolsó szakaszától a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáig. In: Rendi társadalom–polgári társadalom I. Salgótarján, 1986. (133-144. p.)
- Pálmány Béla: Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban. In: Honismeret 1999/5. (53-69. p.)
- Péter László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? In: Valóság 1989. XXXIII. évfolyam 5. szám

- Praznovszky Mihály: Nógrád megye sajtója a XIX. században. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1979. (227-262. p.)
- Révai Nagy Lexikona XI. kötet Budapest, 1914.
- Sándor Pál: A XIX. sz.-i parasztbirtok statisztikai vizsgálata. In: Agrártörténeti Szemle 6. 1964. (36-83. p.)
- Sándor Pál: A századforduló agrárstruktúrájának vizsgálatához. In: Agrártörténeti Szemle 7. 1965. (177-197. p.)
- Szabad György: A kataszteri munkálatok agrártörténeti értékesítéséről. In: Agrártörténeti Szemle 8. Budapest, 1966. (13-17. p.)
- Szvircsek Ferenc: Üveghuták, üvegyárak Nógrád megyében. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1982. (47-98. p.)
- Szvircsek Ferenc: A szénbányászat és az urbanizáció kapcsolata Salgótarjánban. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1996-1997. XXI. kötet.
- Sztudinka Ferenc: Ipar, kereskedelem, hitelügy, forgalom. In: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1911.
- Tilcsik György: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: Rendi Társadalom–Polgári Társadalom 2. Gyula, 1987. (371-384. p.)
- Tóth Tamás: A városfejlődés két útja Nógrád megyében: Balassagyarmat és Losonc a XIX-XX. század fordulóján I. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 2000.
- Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és magyar társadalomstatisztikában. In: Statisztikai Szemle 1987. 1. szám (62-86. p.)
- Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.